

Гуго Гартмунг

Гуго Гартмунг

МИ — ВУНДЕРКІНДИ

ЗАРУБІЖНА САТИРА І ГУМОР

№ 11

HUGO HARTUNG
WIR WUNDERKINDER
1970

Гуго Фартунг

МИ — ВУНДЕРКІНДИ

Веселий роман

З німецької переклав
ЮРІЙ АВДЄЄВ

Київ
Видавництво художньої літератури
«Дніпро»
1978

Яким чином у такій цивілізованій і багатій культурними традиціями країні, як Німеччина, міг прийти до влади маркобіс Гітлер? Де шукати коріння найогиднішого суспільного явища ХХ ст.— фашизму? Відповіді на ці запитання, що й досі непокоять людство, шукає в своєму сатиричному романі прогресивний західнонімецький письменник Гуго Гартунг (1907—1972). Гостра політична сатира у творі поєднується з поетичним ліризмом.

*Місту Мюнхену, де я
прожив багато щас-
ливих років, і нашій
любій Данії присвя-
чую*

**Наполоханий вундер-
кінд лякається чуда...
Німецька народна мудрість**

ВЕЧІРНІ СУТІНКИ

Я ще й зараз можу точно пригадати ту мить, коли Бруно запропонував мені вести щоденник. Не знаю напевно, який тоді був рік, але сталося це влітку, ще перед першою світовою війною. Стояла велика спека, бо Ільза мала на собі тоненьку занадто прозору блузку без рукавів, хоча носити такі вихованкам пансіонату імені великої герцогині Елеонори не дозволялося. Бруно ще докинув, ніби всі великі люди вели щоденники: полководці, дослідники Африки та й Казанова теж.

— А хто такий Казанова? — спитала Ільза.

— Я розкажу тобі, коли йтимемо назад,— відповів Бруно.

Не пам'ятаю, як воно вийшло, але додому я повертався наодинці. Вже зовсім стемніло. Відвідавши тітку Реммі, яка жила в будиночку сторожа біля замку, я точно в умовлений час прибув на місце, де ми мали зустрітися. Проте я не знайшов там ні Ільзи, ні мого однокласника і поплентався через парк додому самотин.

Серед купи паперів, що лишилися після Бруно, я не знайшов щоденника тих часів. І все ж таки гадаю, що він міг почати робити записи одночасно зі мною. Але коли людині сповнилося п'ятнадцять-шістнадцять років, вона частенько вважає таке заняття дурницею, перестає записувати або знищує написане. Я і сам досить скоро охолов до цього. Бо іноді щоденники потрапляють у батьківські руки.

Мене ще й зараз цікавить, що саме відбулося тоді поміж Ільзою і Бруно. Вона була дочка окружного судді і моє перше кохання, якщо можна говорити про

таке почуття в тринадцять років. Ми називали це «вогнем у крові», обмежуючись поглядами і потиска-ми рук, і дарували їй цукерки у блискучих обгортках. Бруно «відбив у мене» Ільзу, так це звучало нашою школярською термінологією, і я певен, що це сталося тоді, коли він теплої місячної ночі повертався з нею додому через парк.

Хоча історія була для мене не основним предметом в університеті, я завжди дуже сумлінно ставлюся до історичних джерел. Цього, певно, не можна сказати про журналістів, бо редактор ілюстрованого тижневика писав мені, щоб я якомога вільніше використовував матеріали Бруно Тіхеса, надіслані в моє розпорядження. У деяких випадках мене навіть зобов'язували до цього, бо хоча мій колишній однокласник і досяг високого становища, все ж дещо описує досить примітивно, а деякі нотатки в його щоденнику зовсім недолугі. Тут потрібна ретуш. Але я зовсім не збираюся «драматизувати факти», як вимагають від мене видавці ілюстрованих журналів.

В цілому почерк Бруно досить розбірливий, хоча трохи й неприємний. Звичайне невизначне шкільне письмо, яке автор спогадів згодом, особливо в пізніші роки, намагався змінити на міцне, вольове. Він прагнув до цього ще й раніше. Можливо, відтоді як до його рук потрапив підручник графології, за яким він вивчав почерк людей сильної волі, починаючи від Цезаря і кінчаючи Наполеоном. І думав Бруно тоді, мабуть, так: коли я писатиму як вони, то й сам буду схожим на них. І за таким рецептом він досягнув деяких успіхів.

Вже з перших зошитів мого однокласника Тіхеса, надісланих мені редакцією журналу, я зрозумів, що нелегко буде вибрати з купи щоденників найголовніше. Перші записи стосуються великих маневрів 1912 року, які я теж дуже добре пам'ятаю. Одного

теплого, золотисто-голубого дня стояв я з батьком збоку курної ґрунтової дороги на околиці міста. У прозорому повітрі далеко було чути кожен звук, час від часу на наші голови падали переспілі сливи. Десь із польового току долинав гуркіт молотарки, а потім раптом почулася музика. Удалині хмарою знялася курява. Щоб не так хотілося пити, я вкусив гірку снію сливу. Зненацька під ногами схитнулася земля.

— Кавалерія,— сказав батько, що стояв ліворуч від мене, а дядько Бензе, що стояв з правого боку (він мені дядько по батькові, а тітка Реммі — сестра моєї матері), буркнув, жуючи тютюн:

— Гусари!

Повз нас промчала лавина вершників у червоних мундирах, ритмічно підстрибуючи на конях.

— Аттіла,— сказав дядько Бензе. Блищали спітнілі кінські крупи, і коли заплющити очі — тупіт сотень копит зливався у дивний шум, який чомусь хвилював мене. Навіть слива, яку я мав у роті, ураз здалася мені солодкою. Я з платонічною пристрасстю любив усіх вершників, але там, де я жив, було лише двоє кінних жандармів, які рідко виїжджали верхи. Хіба що десь на селі станеться вбивство або крадіжка, або хтось навмисне підпалить хліб у польовому амбарі.

Навіть щільно заплющивши очі, я не міг уявити себе на коні, в туго зашпурованому червоному мундирі. Минулого року на честь кавалерійського свята батька нагородили за щедрі поставки сіна п'ятьма контрамарками на іподром, які він віддав мені, щоб я міг досхочу покататися на конях. Ніколи до того я не переживав такого відчуття відірваності від землі, і ніколи ще земля так сильно не притягала мене до себе. Кінь підо мною, здавалося, невпинно збільшувався, розпухав, мене кидало з боку на бік. Оркестр, ніби знущаючись, глушив мене і огидного мені коня скре-

готом бляхи. Чотири контрамарки, що залишилися в мене, я подарував Тіхесу.

За гусарами з'явилися кірасири з чорно-білими прапорцями. Одинадцять таких самісінських вершників скакали у нас на кухні по покривці ванни, лише одинадцять, бо дванадцятий упав у стічну трубу. А тут їх була не одна сотня, і вчетверо більше було кінських копит. Сліпуче блищали срібні лати, а на касках сиділи срібні пташки, припаяні до них срібними лапками, бо інакше вони мов жайворонки злетіли б у вересневе небо, зачувши таку музику.

— Король Саксонії! — вигукнув батько.

Цей вершник був дуже схожий на червоношикого архітектора Кубічке, постійного батькового партнера по пиву. Але я поспіхом зняв кашкета.

Дядько Бензе штурхонував мене під бік і сказав:

— Ми ж з тобою не саксонці!

Та раптом він знову штовхнув мене і цього разу сам зірвав з мене кашкета.

— Наш великий герцог!

Повернувши голову, я побачив затягнутого в мундир, досить гладкого добродія з мокрою від поту волосатою потилицею і при цьому зовсім не відчув ніяких вірнопідданських почуттів.

Задудніла земля. Ми відчули на губах суху пилу. Безліч касок з лискучими, схожими на громовідводи шпичаками, закрили обрій. На наші голови знову посипалися сливи.

— Дев'яносто шоста дивізія! — урочисто сказав дядько Бензе, випнувши груди і настовбурчавши вуса.

Виплюнувши парожованій тютюн, він склав губи бубликом і став насвистувати марш, від якого аж дух перехоплювало, ніби тебе вже затягли у військовий мундир. Запахло кислим.

І тут відразу все змінилося, навіть дядько Бензе замовк від подиву.

Шпичаки і все блискуче ніби вкрила курява.

— Це нові мундири,— сказав батько,— під колір землі.

Але, відтінюючи сіру одноманітність мундирів, земля навколо була залита різними барвами: золотою стернею, рудим картоплинням.

Музика теж стихла, і, покинувши сільську дорогу, ми подалися полями додому. Настрій у нас був трохи пригнічений, і дядько Бензе буркнув:

— У всьому винні соціал-демократи...

Такі мої спогади. Проте мій однокласник Тіхео, якщо він не відредагував заднім числом сторінки щоденника, де розповідається про його юність,— очевидно, зовсім по-іншому сприйняв цей же епізод.

«Настане день — і солдати в цих сірих мундирах сягнуть далеко за межі наших тісних кордонів» — записав він у щоденнику.

Сірі полки сунули ще й після того, як ми пішли додому, сунули до самих сутінків, і чим дужче зливалася з вечірньою темрявою ця сіра хмара, тим яскравіше розпалювався захват Тіхеса. Він уже навіть бачив себе в такому темно-сірому, мов сутінки, мундири, під колір сірої землі, а на щоці щось холодне...

Я ніяк не второпаю, як повестися з розділами щоденника, що звучать як святобливий гімн сірим мундирам. Я взагалі б їх не друкував, не згадуючи про те, що відразу після 1945 року мені б ніхто цього і не дозволив. Але тепер, мабуть, доведеться їх опублікувати. Цього вимагає від мене і редакція ілюстрованого журналу, і так само загальна ситуація в країні.

ВИПАДОК З ЕВЕЛІНОЮ МАЙЗЕГАЙЄР

«Зважитися на витівку з дівчиною Майзегайєр я міг лише тому, що як перший учень сидів на задній парті, далеко від учительського столу»,— читаю я в щоденнику Бруно Тіхеса.

Це ще одна з тих гідних жалю дописок, які зробив Бруно у своїх записах заднім числом. Мені здається, що взагалі багато розділів його щоденника написані значно пізніше.

До того ж наведені вище рядки— явна брехня: Бруно міг похвалитися гарними оцінками лише з гімнастики і співів, а взагалі вчився препогано, а тому посідав серед учнів найостаннєше місце у класі, яке міцно утримував аж до передчасного виходу з школи. А той факт, що він під час тої безглуздої витівки з Евеліною справді сидів на задній парті, пояснюється деякими досить своєрідними педагогічними поглядами нашого вчителя Ціндлера— дивака, яких тепер не знайти в жодному навчальному закладі і про якого мова йтиме далі.

Річ у тім, що Ціндлер поділяв своїх учнів на еліту, яку він бажав бачити біля себе, і жалюгідних плебеїв. Цих плебеїв він називав не інакше як «он ті молодчики позаду» і намагався тримати їх подалі від себе. Я ніколи не чув, щоб він звертався до Бруно Тіхеса інакше, як «послухайте, ви, хлопче, з задньої парті». Заради справедливості слід зауважити, що з задньої парті він ніколи не чув хоч трохи задовільної відповіді, а тому увесь його урок в основному зводився до спілкування з елітою на ближніх партах, яку очолював один позитивний і серйозний учень. В очах Ціндлера, який мав похмуре, люте прізвисько «Горгон», перший учень був ніби напівбогом, якому решта вихованців класу, а тим паче плебеї, мушили сліпо підкорятися. Так, наприклад, щоразу, коли

лунали далекі звуки грому, перший учень зводився з місця і за встановленим ритуалом гучно оголошував:

— Пане професоре, наближається гроза!

Як правило, при цьому губи старого вчителя, які вічно щось мурмотіли, починали сильно тремтіти, і він голосно наказував:

— Зберіть сталеві пера!

Можливо, колись молодший колега, викладач природознавства, розповів йому, що якось у клас залетіла блискавка, притягнута блискучим сталевим учнівським пером,— що б там не було, але щоразу перед грозою Горгон наказував збирати пера, а другий у класі учень відносив їх у підвал, в кабінет природознавства.

Якось я навіть щиро пожалів професора Ціндлера. Того дня розбурхалася надзвичайно люта гроза — з яскравими спалахами блискавок і оглушливими ударами грому. Старий аж тремтів від страху і подумки молився богу, щоб той вберіг його від лиха, і тут із жахом побачив на парті Тіхеса цілу колекцію новеньких сталевих пер повернутих грізними гострими кінчиками до вікон. До речі, вікна класу тільки трохи підносилися над землею, що дуже полегшувало Майзегайєрам чинити свої витівки. І завдяки цьому стала можливою пригода з Евеліною.

Сім'я Майзегайєрів належала до тих людей, яких у поліцейських картотеках, як правило, заводять під рубрику «асоціальні елементи». Правда, наш учитель закону божого, добродушний веселий товстун, якось порівняв родину Майзегайєрів із сараною. І справді, піхто не знав, чим годується ця сімейка, яка щороку збільшувалася на одну душу, а це обіцяло багатьом поколінням учнів нові розваги на уроках Горгона. Юні Майзегайєри, тільки трохи підрісши, вже дуже охоче продавали свої послуги. І ми, щоб мати задоволення,— мені тепер навіть соромно у цьому зізна-

тися,— складалися усім класом і наймали когось із цих дітлахів, щоб, як ми це називали, пожвавити урок Горгона.

«Пожвавлення» відбувалося завжди за раз і назавжди встановленим ритуалом. Під час уроку латині—десь між одинадцятю й дванадцятю годинами—хтось із хлопчаків Майзегайєрів зненацька починав щосили гамселити в наше вікно. Перший учень схоплювався на ноги:

— Пане професоре, нам заважають!

В очах Горгона спалахували блискавки.

— Хто це може робити? — гучно запитував він.

Тіхес або хтось інший з тих, що сиділи на задній парті, відповідав:

— Майзегайєри, пане професоре!

Учитель негайно давав сигнал до погоні, за яким два-три спритні гімнасти — один з них неодмінно був Тіхес — повинні були вистрибнути в вікно і гнатися за порушниками порядку, а сам Горгон, високо піднявши над головою ціпок, вибігав на шкільне подвір'я через двері. Хоч жодного разу такі погоні не завершувалися затримкою винного Майзегайєра, все ж таки ця захоплююча гра помітно скорочувала час, відведений для уроку. За традицією, погоня повторювалася кожних три-чотири тижні.

Те, що Тіхес залучив до «операції Майзегайєр» Евеліну, зробило цю витівку ще більш захоплюючою. Бруно побився об заклад із сином багатого власника суконної фабрики Кінцеля на талер, що він неодмінно спроможеться зтягти потайки до нашого класу якусь дівчину. Уявіть собі 1913 рік... і дівчисько, одне серед тридцяти шести хлопчаків. Витівка з Евеліною вдалася, і тут, як виняток, я схильний повірити Тіхесу, коли він пише в щоденнику, що йому довелося заплатити дівчині суму вдвічі більшу за ту, яку він потім одержав від Гейнца Кінцеля.

Евеліна, молодша від нас на два-три роки, була на диво гарненькою дівчиною. Вона помітно вирізнялася у зграйці хлопчаків Майзегайєрів, які, за одним-однісіньким винятком, усі успадкували пласке, схоже на млинець, обличчя своєї кирпатої матері. Жодна дитина цієї родини не мала юридичного батька, тому чорне волосся і дивна врода Евеліни довгий час змушували не одну заміжню жінку замислюватись над тим, де ж усе таки вештався її чоловік стільки-то років тому (вік єдиного жіночого представника роду Майзегайєрів плюс дев'ять місяців). Нібито в наше містечко за наявності якої-такої промисловості й торгівлі і зовсім не приїздили люди з інших місцевостей.

Не заглядаючи в записи Бруно Тіхеса, я й зараз можу пригадати, що та пригода з Евеліною сталася чудового травневого дня, коли зацвіли всі вишні по-під стіною теслярні по той бік провулка навпроти гімназії. Охоплені млосною дрімотою, ми за командою нашого першого учня сонно повторювали хором римовані латинські прийменники:

А, аб, абс, а також де,
Корам, клам, кум, екс і е,
Сіне, денус, про і пре,
Кум аблативо сунт юнкте.

І тут хтось постукав голосніше, ніж звичайно, в наше щільно зачинене вікно. Почався звичний ритуал запитань і відповідей, і за встановленим планом дій три учні відразу ж вискочили у вікно, а Горгон кинувся до дверей. Новим було лише те, що у вікні одразу ж з'явився Бруно Тіхес і втягнув за собою Евеліну! Всі ми вибалушили очі, коли на нашому брудному підвіконні раптом з'явилися гарненькі дівочі колінця, а потім і сама дівчина, така ж чарівна, спритно скочила з вікна прямо в наш клас.

Враження від цього можна порівняти хіба з тим, яке можна було б викликати в найсерйозніших учених-дослідників античності, коли б хтось надумав сховати під столом, за яким вони сиділи, когось із сучасних напівбогинь екрана — Лолобріджиду чи Мерілін Монро.

Евеліна принесла з собою аромат розквітлих вишень і всю незбагненну чарівність тої весни 1913 року. Чари не розвіялися і тоді, коли Горгон з ціпком і хлопці, що брали участь у погоні, повернулися до класу, і перший учень подав нам знак зубрити й далі оте «а, аб, абс...»

Але тепер ми декламували з якимсь натхненням, ніби складаючи палкий гімн красі. Нас полонили мрії, захвилювалися під комірцями наші борлаки. Ми змушували себе стримуватися, щоб не повернути занадто помітно голову до задньої партії, під якою, як ми знали, зіщулюючись, сиділа дівчина надзвичайної вроди — Евеліна Майзегайєр.

Тут навіть виникла загрозлива ситуація, коли «хлопчику з задньої партії» звеліли утворити плюсквамперфектум від неправильного дієслова і той після звичайних марних зусиль раптом скорчив якусь незвичайну гримасу. Розлючений Горгон навіть підхопився з місця і, піднявши ціпок, хотів рушити до нього... І тільки згодом ми дізналися від Бруно, що в той небезпечний момент Евеліна вщипнула його під партою за литку.

Та й цей урок, сповнений млюсної тривоги, скоро закінчився, професор Ціндлер залишив клас, і ми знову могли помилуватися спиною винуватиці наших переживань: скочивши на підвіконня, вона щезла в квітучий травневий день. У репертуарі родини Майзегайєр цей номер лишився єдиним і неповторним.

У записках Бруно Тіхеса мене найбільш обурило те, що він так безсоромно перебільшив свою роль у цьому

приємному шкільному епізоді. Він запевняє, нібито цілий урок латині сидів під партою, обійнявшись з Евеліною, і це примушує мене сумніватися в справедливості багатьох інших, пізніших, але, як завжди, хвальковитих запевнень покійного, хоча брехливість їх довести незрівнянно важче. Тому я ще не вирішив, чи варто взагалі вставляти цей епізод з Евеліною Майзегайєр — хоча сам згадую про нього з превеликим задоволенням — в мою документальну повість.

Проте цілком очевидно, що я повинен навести історію з повітряною кулею, яка сталася того ж року. На мою думку, ця подія — одна з вирішальних віх у житті мого співучня, таких я нарахував лише три. До того ж завдяки цій історії ім'я Бруно Тіхеса вперше з'явилося в газеті.

ВІТРИ ЗМІННОГО НАПРЯМКУ

Дату 17 жовтня 1913 року Бруно Тіхес зовсім не відзначив у щоденнику, а проте цей день, як, до речі, і наступний, я добре пам'ятаю. Ми провели його на подвір'ї газового заводу.

З нагоди сторіччя Битви народів і відкриття нового пам'ятника в Лейпцігу у нас теж мала відбутися урочистість: в наше німецьке небо повинна була піднятися повітряна куля, наповнена нашим німецьким газом, який виробляли в нашому містечку для кухонних плит і освітлення. Екіпаж складався з чотирьох сміливців на чолі з фабрикантом Кінцелем, відомим спортсменом. Герман Кінцель мав широкі зв'язки, бо одного разу полював з нашим володарем. Обидва підстрілили одного й того ж козла, але Кінцель шляхетно поступився здобиччю герцогові, за що одержав орден і щирі прихильність володаря. В даному разі вона проявилася у тому, що нашому маленькому міс-

течку ласкаво було передано одну з небагатьох повітряних куль вітчизняного виробництва.

Сріблясто-матову оболонку повітряної кулі «Альтенбург» доставили залізницею увечері 16 жовтня, а пілот — пан Роккецоль — прибув до нас вранці того ж дня. Цей пан, який викликав у нас, хлопчаків, безмежний захват, носив синій костюм, капітанський кашкет і гостру борідку а-ля принц Генріх. Зупинився він у «Золотому леві», і сусіди зацікавлено підглядали з вікон, як він виходив з дверей гоґтелю і, послинивши палець, глибокодумно піднімав його догори. Наступного дня газета «Земельний вісник» повідомила, що пан Роккецоль «досліджував аеронавтичні умови», бо його операції, бачте, загрожують вітри, що весь час змінюють свій напрямок.

Нам з Бруно пощастило, бо вчилися ми в одному класі з сином інспектора місцевого газового заводу (або, як його звичайно називали, газового інспектора). Це був блідий, худий, завжди замріяний хлопчик на ім'я Андреас. Наш учитель математики Репс, який пишався своєю атлетичною фігурою, якось сказав йому: «Ти, мабуть, знову вдома газу наковтався?» І справді, цей Андреас мав якусь прозору зовнішність. От він і попросив нас допомогти йому наповнити піском маленькі мішечки, які звичайно чіпляють до корзини повітряної кулі як баласт, а потім, коли треба, скидають униз. «Альтенбург», схожий на пусту шкірку від ковбаси, лежав на великій галявині біля газового заводу. Охороняли його три пожежники в мундирах, а далеченько від нього юрмилася дітворка, захоплена витріщаючи очі. Закинувши на плечі лопати, ми з Бруно гордо промарширували повз них.

Пісок, який повинен був наступного дня піднятися в небо, лежав посеред величезного подвір'я газового заводу. Зате сірі мішки, які лежали поряд, з огляду на їхні колишні й майбутні пригоди — викликали

у нас певне благоговіння. І вже зовсім із щирим захватом ставилися ми до маленького товстенького чоловічка — газового інспектора, який, як сказав Андреас, «сьогодні повинен забезпечити газ найвищої якості».

Ми почали працювати лопатами. З півдня подув легкий вітрець.

— Погані справи,— сказав Андреас,— завтра повітряну кулю може віднести на північ. І щоб вітер не погнав її над морем, панові Роккецолю доведеться приземлитися на берегах Балтики.

— А це чому ж? — спитав Бруно Тіхес.

— А тому, що вони можуть упасти на воду.

— А коли б і так? — не вгавав Бруно, а трохи згодом додав: — От би полетіти з ними...

Ми все працювали лопатами. Зверху пісок був зовсім сухий, а глибше — вологий, важкий.

— Подумати тільки,— озвався син газового інспектора,— можливо, деякі з цих піщинок впадуть десь в інших країнах.

— Всі країни повинні стати німецькими,— пихато заявив Бруно.

— А мені подобаються чужі країни.— На обличчі в Андреаса знову з'явився знайомий відсутній вираз.— На минулих канікулах я побував з батьком у Баварії.

Почувши таке, ми замовкли, бо нікому з нас ще не доводилося мандрувати так далеко. А соромливому Андреасу наше мовчання ніби розв'язало язик.

— Там, у Баварії, навіть поштові марки зовсім інші. І зрозуміти баварців дуже важко, бо вони вживають багато іноземних слів. Цвітну капусту, наприклад, вони називають карфіодем.

— Як? — спитав Бруно Тіхес, змінившись на обличчі.

— Карфіюль! Правда смішно?

— Ні! По-моєму, в цьому немає нічого смішного.— Тіхеса ніби прорвало: — Якби всі люди говорили по-німецькому, не треба було б усього цього мотлоху, наприклад, латині, якої навчав нас Горгон, чи французької мови, де все вимовляється навпаки. Якщо матиму колись владу, то накажу, щоб усі говорили тільки німецькою мовою...

— Навіть негри? — поцікавився я.

— І негри теж! Адже індіанці в романах Карла Мая розмовляють німецькою мовою, і все гаразд!

— А може, треба було б підказати це кайзеру? — запропонував Андреас.

— Так, він міг би наказати, — поблажливо погодився Бруно.— Ніде в світі немає такого кайзера. Та й взагалі всі інші народи слабосильні. Як ти на уроках гімнастики.

Андреас, який старанно копав пісок, засоромлено опустил очі. Він і справді завжди теліпався на турніку, наче мокра ганчірка.

Ось уже всі мішки сповнені піском, і ми поставили їх рядочком, мов золоті скарби з печери Алі-Баби.

— Чудово, хлопчики, — похвалив нас інспектор, що повернувся з заводу після перевірки газу.— А тепер віднесіть усе це до повітряної кулі.

Оце так доручення! Взявши мішечки, ми промарширували повз усіх наших співучнів і дівчаток із жіночої гімназії, проминули пости, розставлені навколо «Альтенбурга», і підійшли до гондоли. На варті біля неї стояв пожежник, миловар Ціппель — далекий родич Бруно Тіхеса. І він навіть дозволив йому видертися на борт досить уже потертої сірувато-бурої корзини і заглянути туди.

— Ого-го! — здивовано вигукнув Бруно.

— А що там? — спитав я.

— Різні інструменти, схожі на годинники! І ковдри! — А трохи згодом додав: — Ціла купа!

Тут я побачив, як навпрошки через галявину до нас прямує пан Роккецоль і негайно попередив товариша. Бруно довелося поспіхом злізти на землю.

— Привіт! — гукнув нам, підійшовши ближче, пан Роккецоль.

У нього був дивний високий дискант, що нагадував голос моєї тітки Реммі. Пожежник Ціппель виструнчився.

— Ну то як, хлопці,— капітан повітряної кулі Роккецоль помітно шепелявив,— ви, мабуть, не проти полетіти разом зі мною?

Андреас знову опустил очі вниз. Що поробиш: боягуз. Та Бруно не розгубився і хвацько відрепортував за всіх нас:

— Так точно, пане капітане! Може, нам би пощастило побачити зверху самого кайзера!

Чоловік з борідкою принца Генріха сумно похитав головою.

— На жаль, таке щастя для нас неможливе! — він знову послинив і підняв догори палець.— Зюйд-зюйд-ост! Повітроплавець цілком залежить від погоди!

Здавалося, Андреас от-от розплачеться від хвилювання, та зухвалий Тіхес порадив:

— То треба приробити до кулі мотор!

Краще б він цього не казав. Обличчя пана Роккецоля болісно пересмикнулося.

— Хлопчики! — засмучено вигукнув він.— Ви майбутні Німеччини! Ніколи не повторюйте американських вигадок про еру моторів! Ніякі мотори в повітрі не приживуться!

Ми заподажливо закивали головами. Щоб зробити приємність відважному капітанові, я розповів, як минулого року над нашим містом з'явився літак, він дивно похитувався в повітрі і, зрештою, зробив вимушену посадку на картопляному полі біля Дорнгофе-

на. При цьому літак позбувся обох коліс і крила, від якого хлопчак потайки повідривали на згадку клапти брезенту.

— Ось бачите,— триумфував пан Роккецоль.— Цей мотлох нічого не вартий. Та й до того ж наша німецька картопля занадто добра, щоб чужоземці губили її такими експериментами.

Після цих слів повітроплавець, супроводжуваний нашими захопленими поглядами, забрався в гондолу, а пожежник Ціппель прогнав нас од неї, ніби ми були шпигунами іноземної держави, котрі задумали розвідати, що саме стане виробляти із своїми приладами і ковдрами шепелявий капітан. Андреас повернувся до свого газового заводу, а ми цілий вечір вешталися по передсвятковому місту. Усюди майоріли прапори: імперські — чорно-біло-червоні; чорно-жовто-зелені — нашого герцогства і жовто-сині — нашого міста. З верхівки ратуші звисали ще якихось два прапори, яких ми раніше ніколи не бачили: один чорно-жовтий і другий — червоно-синьо-білий.

— Це прапори наших союзників у війні 1813 року,— пояснив я Бруно, але той, зневажливо наморщивши носа, відповів:

— Поруч з нашим німецьким прапором вони все одно виглядають нікчемними...

Потім ми оглядали святкові вітрини. М'ясник Фройденрайх виставив у своїй крамниці макет пам'ятника Битви народів з свинячого сала, який увечері світився зсередини червоним. У магазині канцтоварів Цехеля з поштових марок виклали портрет великого герцога, а у вікні кондитерської Мюллера можна було побачити портрети усіх полководців 1813 року, виліплені з патоки і воску. Правда, у Блюхера гаряче не по-осінньому сонце надвечір розтопило кінчики вусів, і вони, скривившись, стали схожими на крендель.

З усіх комерсантів лише крамар Баккель не став утруднювати себе зайвими турботами: сірі спідні сорочки, виставлені в його вітрині разом з готовим одягом він прикрасив двома складеними хрестнахрест ялинковими гілочками та ще залізним хрестом, вирізаним з недільного номера «Земельного вісника».

— Ну цей, певна річ, вільнодум,— незадоволено зморщивши носа, зауважив Бруно Тіхес.

Увечері урочистості досягли найвищого рівня. Місто було ілюміноване. В усіх вітринах горіли маленькі свічки, і під перегук дзвонів вулицями рушила факельна процесія з міським оркестром на чолі. Раніше такі процесії відбувалися лише у день річниці Седанської битви, і нам, гімназістам, дозволялося брати в них участь. Попереду йшов огрядний панок у старовинному трикутному капелюсі зі шпагою збоку — окружний військовий комендант, за ним — три представники евангелістської церкви, трохи далі — капелан нашої маленької католицької общини. Ще далі йшли офіцери запасу на чолі зі старим фінансовим радником, ветераном війни 1870 року, який мав чин підполковника. Власник суконної фабрики Кінцель ефектно виступив у мундирі драгунського ротмістра, і я шкодував лише про те, що він ішов пішки, бо верхи він, без сумніву, мав би більш хвацький вигляд.

Далі — за членами громадської ради і солдатської спілки — ішли школярі. Малюки з першого по четвертий клас несли ліхтарики, а ми — старші — смолоскипи. І наші вчителі з палаючими смолоскипами в руках були схожі на грізних давньогерманських богатирів. Один лише Горгон тримав у руці дитячий ліхтарик із зображенням опецькуватого місяця, він боявся бурхливого полум'я смолоскипів.

Уся ця довга колона під гамір голосів, гуркіт маршів потягнулася при палаючому світлі смолоскипів до щойно вкритого бронзовою фарбою пам'ятника Німеччині на базарному майдані. Тут і відбулася звичайна для нашого містечка і герцогства урочистість — виступив бургомістр, співали патріотичних пісень, горлали «ура» на честь кайзера, а підстаркуваті жіночки мліли.

Та цього разу сталося ще щось непередбачене. Щойно стихла пісня, в якій ми присягалися охороняти німецький рейх, і Горгон обережно задув у своєму ліхтарику свічку, як на обвитому гірляндами помості знову з'явився наш сивобородий бургомістр щоб, як писав наступного дня «Земельний вісник», «ще раз виголосити промову». Я пам'ятаю її дослівно.

«Дорогі співгромадяни,— сказав бургомістр, і голос його злегка затремтів,— пап капітан повітряного корабля Роккецоль щойно доповів мені, що півгодини тому вітер змінив напрямок: замість зюйд-зюйд-осту подув зюйд-зюйд-вест. Ви самі розумієте, що це означатиме, якщо встановиться сприятлива погода і подме вест-зюйд-вест».

Так, ми розуміли. Вест-зюйд-вест означає напрямок на Лейпціг, а там новий пам'ятник, там — кайзер! Усіх охопило хвилювання. Ротмістр Кінцель, який завтра разом з іншими сміливцями мав сісти в корзину повітряної кулі, забряжчав острогами. Пан Роккецоль потиснув руку газовому інспектору, той у відповідь помахав циліндром і багатозначно подивився в очі капітану повітряної кулі, ніби обіцяючи виготовити за цю ніч газ ще вищої якості. У цій піднесеній атмосфері наймолодший у нашому містечку і трохи короткозорий протестантський священник несподівано кивнув на прощання капелану католицької церкви.

Одним словом, цей день став у ХХ столітті другим за своїм значенням в історії нашого маленького

містечка. А першим судилося стати наступному дню — 18 жовтня.

Бруно Тіхес штурхонував мене під бік і сказав: «Завтра я вам усім покажу!»

СРІБНА КУЛЯ

На галявині біля газового заводу Бруно опинився раніше від мене. Ранок 18 жовтня 1913 року видався невимовно прекрасним. Стояла тепла, зовсім літня погода, така, що варто було б подякувати союзницьким князям і полководцям за мудру передбачливість, з якою вони саме цього дня послали свої війська перемогати і вмирати. Через сто років їхня загибель уже не здавалася трагедією — адже і без Битви народів люди того покоління так чи інакше давно були в могилі. А так хоч правнукам було щось згадати...

— Якби не заважав цей дурний рейхстаг,— казав мені однокласник Тіхес,— наш кайзер теж влаштував би добрячу битву народів, і наші нащадки через сто років знову мали б що святкувати.

Я погодився з Бруно, та все ж мені стало трохи сумно — адже якщо раптом у найближчі роки спалахне війна, то й мені, мабуть, доведеться «стати під знамена», як завжди пишуть у книжках, що оспівують ратні подвиги. А я ніколи не був схильний до таких подвигів та й добре пам'ятав свій невдалий дебют на іподромі і запліжених солдатів на останніх маневрах.

Сріблясто-сіра повітряна куля, що називалася «Альтенбург», наповнювалася газом через товсту трубу. Зверху вже прикріпили оснастку, і куля, надимаючись, злегка погойдувалася з боку на бік. Загін міських пожежників у повному складі прибув на луг біля газового заводу, щоб охороняти «Альтенбург» від на-

товпу зівак, що невпинно зростав. Проводи повітряної кулі перетворилися на справжнє народне свято. Весь час прибували селяни на прикрашених підводах. Рознощики торгували барвистими листівками із зображенням лейпцігського пам'ятника Битви народів, над яким витав у хмарах портрет кайзера, і картонними «залізними хрестами», а також іграшковими поросятами без піяких патріотичних емблем. Наш м'ясник Бюрцель поставив на краю галявини жаровню і смажив ковбасу. Масний пахучий дим прямовисно здіймався до неба. ~

О чверть на одинадцять з урочистої обідні, на якій, певно, знову прохали доброго попутного вітру в бога, повернувся капітан повітряної кулі Роккецоль. Побачивши жаровню пана Бюрцеля, він заверещав ще вищим фальцетом, ніж завжди, і наказав двом пожежникам негайно загасити вогонь. За його словами, було досить одної-однісінької іскри, щоб усе — і політ повітряної кулі, і святкування Битви народів — закінчилося катастрофою. Присадкуватий м'ясник Бюрцель ображено пішов геть, гукнувши на прощання, що чхати хотів він на цей «Альтенбург»...

Обом нам, як привілейованим особам, знову дозволили стати поряд з газовим інспектором, паном Роккецолем і його сином Андреасом зовсім близько від кулі. Трохи пізніше підійшов також командир пожежників тесляр Філіц. Командир повітряної кулі, тепер уже одягнений у шкіряну куртку, на якій теліпався сюрчок, домовився з пожежником, які сигнали треба сурмити під час зльоту.

До одинадцятої все було готове. Срібна куля тремтіла в своїй оснастці, чулося легке сичання газу, і пан Роккецоль дав перший свисток, а потім голосно закричав у бляшаний рупор, який він дістав з гондоли:

— Газ... геть!

Він цілком міг би сказати це тихенько на вухо газовому інспектору, але так вийшло набагато ефектніше. Товсту трубу одразу ж прибрали, щільно загвинтивши отвір.

Тим часом на галявині зібрався увесь екіпаж повітряної кулі. Власник суковної фабрики Кінцель одягнувся в ефектний спортивний костюм — лаковані кавалерійські чоботи, широкі англійські бриджі і хутряну куртку, під якою його одразу ж пройняв піт. У його дружини були заплакані очі, а їхній єдиний син, той самий, який посперечався з Бруно через Евеліну Майзегайєр, широко осміхався — чи то від збентеження, чи то від злорадства. Водночас із Кінцелем з'явилися інші пасажир: довготелесий похмурий на вигляд чоловік — казали, що це якийсь берлінський банкір, — і ще маленький панок з переляканим обличчям, який тремтячими пальцями все записував щось у блокнот. Пан Роккецоль представив його як кореспондента газети з столиці нашого герцогства.

Надійшов хвилюючий момент. Пан Роккецоль вдруге свиснув у сюрчок. Після цього сурмач пожежної команди подав сигнал: «пускай воду!» Це не зовсім точно відповідало ситуації, проте примусило багатотисячний натовп благоговійно замовкнути. Пронизливим і тонким, як у мосі тітки Реммі, голосом капітан оголосив у бляшаний рупор, що зараз відбудуться два-три пробних польоти для вибраних гостей. Після цього повідомлення багато міських тузів поспішили непомітно сховатися у задніх рядах.

Все ж таки якимсь чином пощастило переправити по мочузяній драбині в корзину «Альтенбурга» товстого військового коменданта, а також помічника писаря громадської ради. Пан газовий інспектор заявив, що службові обов'язки вимагають його присутності на землі, і в гондолу піднялася його гарна чор-

нява дружина, що викликало у натовпі немале здивування.

— Поглянь-но, Андреас ридас! — сказав я, звертаючись до Бруно, але тут же помітив, що його й близько ніде не видно.

Знову пан Роккецоль вигукнув голосом тітки Реммі: «Троби — геть!» Пожежник сурмив сигнал: «Вода стоп!», а дотепний сурмач з міського оркестру видув з свого інструмента перші такти популярної пісні, але змовк, помітивши погрозовий погляд диригента.

І ось витвір людської винахідливої думки, наповнений комунальним газом для освітлення і кухонних потреб (тринадцять пфенігів за кубічний метр), вперше за цей день піднявся в повітря. Його міцно стримували за канати дужі чоловічі руки, до яких приєдналися і кволі м'язи Андреаса. Куля піднялася аж до шпичастого вершечка великого газометра, резервуар якого був викачаний повністю. Пронизливий свисток пана Роккецоля повернув кулю на землю. Пасажирів, які полегшено зітхнувши, залишили корзину, зустрічали гучні оплески юрби.

Ще двічі повторювалася ця розвага, і коли за третім разом з іншими пасажирами в небо піднялася гладка пані Філітц, то капітан пожежників пожартував, викликавши сміх усіх присутніх:

— Аж ось коли запустив я свою змію політати!

О пів на дванадцяту почалася серйозна робота. Пан Роккецоль вигадав ще одну ефектну команду «Поле — очистити», згідно якій повинні були відійти якомога далі навіть міські тузи і почесні гості. Мотузкою драбиною, важко сопучи, в гондолу видерся чорний банкір. За ним моторно, немов мавпочка, вскочив столичний журналіст. Останнім піднявся ротмістр у запасі текстильний фабрикант Кінцель. Рухи його

були сповнені елегантності колишнього кавалериста, здавалося, що було навіть чути, як бряжчать уявні остроги. Затамувавши подих, усі чекали нової команди. І тут почулися розпачливі ридання пані Кінцель, що аж душу нам краляли.

— Треси — геть!

При цій команді у пана Роккецоля зірвався голос, і він так жалібно писнув, що всі бідні й злочинні елементи міста — Майзегайєри теж були там — вибухнули шаленим реготом. На щастя, цей безсоромний регіт заглушили величні звуки міського духового оркестру. Над натовпом зметнулися носові хустки, оркестр сяяв сурмами, тисячі голів задерли підборіддя догори, немов у перукарні.

А вгорі, у сліпучій синяві жовтневого неба, ширяла величезна срібна куля. Над гондолою лопотіли на вітрі два чорно-біло-червоних прапори — воістину величне видовище. І тут керівник міського оркестру зробив те, що якнайбільше пасувало до урочистої миті: наказав зіграти кайзерівський гімн. А ми всі підхопили його, хоча виявилось, що це не так просто: співати, задерши голову догори. Тим часом срібна куля попала в повітряний потік, який несподівано налетів з півночі. Та вітрець віяв, мабуть, кілька секунд, бо «Альтенбург» завмер у повітрі просто над співаками. Ми бачили дно корзини. І тут сталася неприємність. Тільки-но ми почали співати куплет:

Не сила воїнська,
А божа милість
Тебе вознесла,

як у наші роззявлені роти дощем посипався пісок. Задихаючись і відкашлюючись, ми випльовували і милість, і силу разом з сухим зернистим піском — тим самим, який я ще вчора насипав у мішечки з

Андреасом і Бруно. Один робітник з газового заводу, з тих, що постійно беруть участь у першотравневих демонстраціях, назвав це свинством.

А срібна куля здіймалася прямо вгору, все вище й вище, мабуть, там, у небі, зовсім не було вітру. Зрештою, вона зменшилася до розмірів пташки, і тепер ніхто не здивувався б, коли б «Альтенбург» заспівав жайворонком.

А ми, народжені повзати по землі, почали розходитися. Обивателі розкланювалися, широко вимахуючи циліндрами зі світлою шовковою підбивкою, в животах бурчало від голоду. Шикувалися пожежники. Газовий інспектор удостоївся ласки бургомистра, який ласкаво потиснув йому руку і запевняв, що до наступного національного свята йому гарантовано титул директора.

З неба щось спускалося до нас. До цього чогось простяглися десятки дитячих рук. Це був промаслений обгортковий папір з бутерброда — останній привіт відчайдушних сміливців.

Надвечір на наше маленьке місто опустилася важка свинцева тиша напруженого очікування. Де ж приземлився наш аеростат? В редакції «Земельного вісника» не вщухали телефонні дзвінки, але там теж нічого не знали. Почали поширюватися найжахливіші чутки. Базіки подекували, що «Альтенбург» усе здіймався свічкою вгору аж поки не вибухнув на межі безповітряної зони. Але ж тоді хоч щось би мало впасти назад на землю: якісь там рештки приладів, та й від чотирьох членів екіпажу мало б щось лишитися.

Десь близько восьмої години вечора біля наших дверей хтось раптом подзвонив.

— Може, якась звістка про повітряну кулю,— з надією обізвався дядько Бензе, який вечеряв з нами, бо від хвилювання не міг всидіти дома.

На порозі стояв міський ветеринар, фахівець по виявленню трихінії у свиней — Тіхес, батько Бруно. Дуже хвилюючись, він спитав, чи не знаю я, де його син. Від опівдня як у воду впав.

Тут я пригадав, що вчора ввечері на ринковому майдані Бруно загадково натякнув, що здивує усіх, і сказав про це пану Тіхесу.

— Ах так! Тоді я його теж здивую! — погрозливо заявив ветеринарний інспектор.

ПАСАЖИР-«ЗАЄЦЬ»

У повісті про життя Бруно Тіхеса, яку я маю намір написати, на мою думку, насамперед слід вставити його власну розповідь про подорож на повітряній кулі. Але тут треба зауважити, що, можливо, ці записи були пізніше розширені й виправлені — принаймні про деякі місця я можу сказати це точно. Я також, очевидно, виправляю текст нотаток за нормами сучасної орфографії.

Під датою 18 жовтня Бруно Тіхес записав:

«Спочатку я тихенько лежав під ковдрами. Мені було чути все, що говорилося в гондолі. Всі були трохи налякані тим, що ми все ще летимо вгору. Пан Кінцель висловив думку, що в нас на борту замало баласту, а низенький репортер з газети все скиглив, що нічого не зможе написати про святкову Німеччину, бо летимо надто високо і не видно, чи вона справді святкова. Мені теж схотілося подивитися, і, розмірковуючи, що на такій висоті викинути мене вони не зможуть, я виліз з-під ковдр.

Ох і веремія ж знялася! Пан Роккецоль засюрчав у свій свисток і закричав: «Серед нас «засць»! Зійдіть з борту!»

— Зійти не штука,— заперечив я,— тільки покажіть мені, як це зробити.

Високий чорнявий чоловік з Берліна страшенно кумедно пирхнув носом. Найбільше обурювався пан Кінцель, який усе нарікав, що тепер куля перевантажена і неминуче впаде на землю або корзина відірветься. А чоловік з Берліна зауважив, що вага корзини лишається однаковою, лежатиму я під ковдрами чи ні.

Найдовше не міг заспокоїтися пан Роккецоль. Все торочив про додаткові фінансові видатки, зайву витрату газу і про порушення статичної рівноваги. І пан з Берліна зрештою це витримав і сказав сердито, щоб він замовк, що всі витрати він бере на себе — в тому числі й плату за готель у місці нашого приземлення і за квиток на поїзд назад. Заявивши це, він висловив надію, що тепер статична рівновага і кулі, і самого пана Роккецоля будуть у нормі.

І лише тоді наш капітан нарешті заспокоївся, але протягом усього польоту не промовив до мене жодного слова. Зате низенький репортер все розпитував мене, бо задумав написати спеціальну кореспонденцію про пасажирів без квитка. І тут знову непристойно повівся пан Кінцель, хоча й був офіцером запасу. Він втрутився в нашу розмову і заявив, що я найгірший учень у класі. Тоді я сказав, що його власний син теж зірок з неба не хапає, бо по успішності стоїть лише на два місця переді мною, а крім того, програв мені парі. Після цього зі мною перестав розмовляти і пан Кінцель.

А мені байдуже. Я виглянув униз через край гондולי, і мені здалося, що весь світ став маленьким і тихим-тихим. Чувся тільки легкий свист повітря в тросах нашої кулі та десь у селі гавкали собаки. Я сказав, що якщо колись на землю прилетить хтось з іншої планети і почус собак, то подумас, що гавкають люди. Низенький газетяр одразу записав мої слова. І тоді

я ще сказав, що було б непогано, якби в мішках, підвішених до корзини, замість піску та був порох або динаміт і їх можна було б скинути вниз — на міста. Тут знову розп'якався старий Кінцель, мовляв, те, що я прагну винищити своїх співвітчизників, дуже добре мене характеризує. Але я палко запевняв, що, ясна річ, робив би таке лише з ворогами. Більше я не сказав нічого, бо однаково пап Кінцель платити за мене не хотів.

Раптом пап Роккецоль вигукнув: «Постійний напрямок — вест-зюйд-вест. Можливий курс — Лейпціг!»

Всі дуже захвилювалися, вітали пана Роккецоля, ніби це він сам винайшов потрібний вітер, а пап Кінцель почав вихвалити комунальний газ пашого міста. А я лише подумав: «От якби мене побачили оті макухи з мого класу отой... і отой...»¹

Несподівано з'явилися хмари, аеростат полетів нижче, і нам пощастило побачити будівлі великого міста. Я мав найгостріші очі і перший побачив пам'ятник Битви народів, де саме відбувалася урочиста церемонія відкриття. Я закричав: «Пам'ятник Битви народів!» Це настільки розчулило пана Роккецоля, що він кипувся мені на шию, забувши, що сердиться на мене. Я помітив навіть кілька сльозинок у його гострій борідці а-ля принц Генріх.

Усі дуже зраділи, що серед нас настав мир, а пап Кінцель урочисто проголосив — ніби виступав у клубі ветеранів,— що так, як оце ми в корзині, так, незалежно від віку і релігії, повинні злютуватися в одне ціле всі німці, щоб чинити опір усім бурям і ворожим елементам. Щиро кажучи, ніякої бурі ми й не бачили, лише так собі легенький вест-зюйд-вест, та й то вже всі встигли пересваритися.

¹ З огляду на те, що згадані особи ще живі, я не називаю їхніх прізвищ.

Ми все більше знижувалися, а над пам'ятником були й зовсім низько. Там грав оркестр, але до нас долинали лише звуки тромбонів та гупання величезних литавр. Видно було безліч білих жіночих суконь і чорних чоловічих костюмів, а поміж ними аж кишіли кольорові військові мундири. В одному місці все так і блищало, так і сяяло, і я закричав знову: «Он імператор!» А пан Кінцель підтвердив: «Справді, його величність!» і приклав руку ніби до каски, хоча її там у нього й не було.

Знизу нас теж помітили, всі позадирали голови вгору, вимахували хусточками. А коли ми побачили, що імператор і всі князі теж дивляться вгору, то дуже записались. Пап Роккецоль потайї витирив сльози з борідки. Кореспондент з газети почав так швидко строчити олівцем у записнику, що й униз не дивився.

А тим часом нас ще нижче притисло до землі, наповзли чорні хмари, і пан Роккецоль запитав, чи не приземлитися б нам на цьому славному місці. Біля пам'ятника була велика площа. І знову всі були у захваті, крім берлінця, який бажав полетіти ще далі на схід. Та його ніхто й слухати не хотів. Пан Роккецоль знову засюрчав у сюрчок, скомандував: «Приготуватись до посадки!» І коли куля трохи віддалилася від пам'ятника, потягнув за розривній фал. Ох і засичало ж! Ми всі перелякалися, бо думали, що попадемо на дроти високої напруги або отруїмося газом, що виходив з «Альтенбурга». Та все обійшлося. Тільки газетяр так зайнятий був писаниною, що не вберігся і вдарився лобом об край корзини.

Приземлилися ми на буяковому полі...»

(Дальші записи про подробиці приземлення «Альтенбурга», про те, як прибирали оболонку аеростата, я пропущу, як малоцікаві. Мабуть, почну цитувати дослівно з того місця, де Бруно Тіхес розповідає про те, як він зустрівся з кайзером).

«І ось я на головній вулиці, по якій всі вони мають проїхати. Прапори лопотіли на досить сильному вітрі, пахло ялинковими гілками. Я проштовхався наперед, не звертаючи уваги на лайку, якою мене обсипали старики. І тут розляглися вигуки, хвилями напливали «Слава!» й «Ура!», військовий оркестр ушква-рив «Слава тобі, переможцю». Біля мене стояла жінка у великому капелюсі з рожевою вуаллю, вона схлипувала і крізь сльози співала по-англійськи «Боже, бережи короля!» (ми це вчили на уроках англійської мови). Одна жінка з Лейпціга намірилася обірвати її спів, але якийсь дідок, що стояв поряд, сказав, що хай собі співає, бо зрештою наш кайзер і англійський король — родичі та й взагалі, якщо вельможі дружитимуть між собою, то війни не буде. А я на це подумав: шкода, якби таке сталося насправді.

Коли до нас наблизився кайзер у кареті, я так загорлав «Ура!», так почав вимахувати щосили руками, що його величність звернув увагу і пильно подивився на мене. Точно такими блакитно-сталевими очима, як і пишуть у книгах. І тої ж миті я поклявся йому у вічній вірності¹. Потім проїздили інші вельможі, але їм уже тільки махали і не кричали, а тим більш не співали.

Чудове було видовище, коли їхали на прольотках студенти різних корпорацій. З яскравими прапорами, в маленьких кашкетах і стрічках, у чоботах з довгими халявами. Сиділи вони гордо виструнчившись і так мені сподобалися, що я поклявся теж стати студентом². І якщо потім відзначатимуть якусь битву народів, то я матиму право їхати одразу за кайзером».

¹ Цю останню фразу Тіхес згодом заклеїв, але мені пощастило відірвати паперову смужку.

² Цю фразу Тіхес потім не заклеював.

Ось всі ті місця з дуже розлогих нотаток Бруно Тіхеса, які я вважаю за потрібне опублікувати. Далі він ще описує життя в місті Лейпцігу — як там увечері на вулицях, у готелях і шинках. А його розмову з служником заїзду, де Бруно поселився, про деяких дам, що приїхали до Лейпціга на урочистості, я мушу пропустити з поваги до читача через двозначні натяки і зауваження, хоча вони й характерні для Бруно, як людини, що передчасно дозріла.

ДІВЧАТКА З ПАРКУ

А через рік уже була війна, як і бажав того собі Бруно Тіхес. Проте він і деякі схожі на нього — малотямучі розумом бувають і серед дорослих — були не дуже задоволені, бо наше маленьке містечко лежало досить далеко від войовничих вигуків, ефектних канонад і багряних заграв на небі, тобто всього того, що добре знайоме було нам з воєнних панорам у великих містах, виготовлених з якнайбільшою точністю. Там за десять пфенігів (з дорослих — двадцять) кожен хлопчисько міг побачити битву під Седаном, всіх імператорів та полководців.

На нашу радість, у нас перш за все з'явилися вільні дні в школі — багатьох молодих учителів призвали в армію, а літні — з білими нарукавними пов'язками і хтозна-колишніми дробовими рушницями вийшли на дороги. Вони чигали на автомашини, які нібито мали перевозити мільярди золота з Франції через усю Німеччину в Росію. Ці автопости і стали причиною перших безневинних жертв війни.

Мій батько, як і татусь Бруно Тіхеса, одержали броню і залишилися вдома. Пан драгунський ротмістр Кінцель був призваний вже на другий день мобілізації. Він попав у відомство по використанню текстилю

в Берліні, де йому видали інший військовий мундир, бо його шпори дряпали гладенький паркет підлоги.

В перші тяжкі війни ми, хлопчакки, все бігали на вокзал, де проходили довгі ешелони. Всі солдати тепер були сірі. Тільки коні, які теж прямували на фронт, були різних мастей: гніді, чорні, білі, як і раніше. Мені було їх жалко, тому що тільки вони не мали захисного забарвлення і всі кулі й снаряди їх не обминатимуть. Стіни воїнських вагонів зверху до низу були густо вкриті віршиками, які ми переписували собі на пам'ять. Наприклад, ось такі:

Кожному слов'янцю — кулю в спину,
Кожному французу — багнет у пузо,
Кожному бриту — пику набити.

Були й не римовані написи. «Прийом оголошень про війну триває».

Коли ешелони зупинялися на вокзалі, Тіхес пробірався у вагони до солдатів і виносив звідти товсті бутерброди з ковбасою, напульсники або вовняні шкарпетки, які дарували йому солдати, що не знали, де подіти щедрі подарунки співвітчизників.

Одного разу ми застукали нашого однокласника Тіхеса за своєрідним заняттям: він розмальовував порожні вагони на запасній колії патріотичними гаслами і власними віршами

В той час я якось по-особливому полюбив осінь. У прозорому повітрі за долиною нашої річки виднілися гори Тюрінгського лісу, які все літо ховалися в густій імлі. Повітря було сповнене чудовими ароматами і терпкими пахоцями. Пахло яблуками і ожовклим листям, з городів долинав гіркий дим — то палили картоплиння.

В садку тітки Реммі, де пишно розквітли айстри і мальви, всі ці запахи були особливо міцні, тому що

садок межував з великим замковим парком, що складався з привітного фруктового саду і похмурого, трохи запущеного шматка лісу з старезними буками і дубами. Прохолодними ранками між росяною травою в парку було повно чудових яблук, які ніхто і не думав збирати. В замку мешкала сама лише старезна сліпа принцеса з таким же старим слугою, яких зовсім не обходило повільне запустіння їхнього маєтку. Я любив полежати в охайному садочку тітки Реммі, писав там вірші про життя і смерть.

Одного ранку тієї ж осені 1914 року я почув з сусіднього парку дзвінкі голоси, що торохтіли якоюсь іноземною мовою (ми такої у школі не вчили). Я підбіг до огорожі і побачив двох дівчаток незвичайної краси: одну — білошкіру з величезними сіро-блакитними очима і білявим волоссям, що спадало на плечі, і другу — чорняву, з короткою майже хлопчачою зачіскою і засмаглим обличчям. Вона мала іскристі чорні очі, а говорила низьким контральто. Обидві дівчинки, мабуть, були моїми ровесницями. І все ж таки білява здавалася мені вродливішою. Варто було тільки глянути в її очі, щоб переконатися у цьому.

Побачивши мене, обидва казкових створіння підійшли до огорожі.

— Ти що тут робиш? — запитала чорнява по-німецьки з якимсь явним іноземним акцентом.

— Пишу! — зніяковіло відповів я.

— Покажи!

— І не подумаю!

Мене дивувало, що мною отак відразу почали командувати, та ще й хто — якесь там дівчисько! Зрештою чоловік тітки Реммі теж був з дворян — якийсь пан фон Шульце, тому вона й живе в замковій сторожці.

— А коли я тебе попрошу, покажеш? — наполягала чорнява, з удаваною образою закопчивши губята.

Це вийшло в неї так мило, що я здався і простягнув їй вірші.

Чорнява глянула на папірець, наморщила лоба і, вигукнувши: «Ого, який Пушкін!», віддала вірші білявій.

Досі білява дівчина не обмовилася жодним словом. Зате тепер вона прочитала мої вірші вголос, виразно, вдумливо, якось дуже приємно. Потім звела очі на мене.

— Ви самі це написали?

Принаймні хоч ця зверталася до мене на «ви». І все ж я відповів визивно:

— А то хто б же?

— І ви можете писати такі вірші, коли захочете?

— Будь-коли.

Тут знову втрутилася чорнява.

— Тоді принось нам щодня до огорожі новий віршик! Гарзд?

Це вже було занадто!

— Я вам не раб, ви не маєте права мені наказувати! — вигукнув я. — Та й взагалі, звідки ви взялися?

— Я з Тіфліса, — відповіла чорнява. — А моя кухня з Курляндії.

Про Курляндію я взагалі не мав жодного поняття, де вона міститься, лише чув, що туди їздять на морські купання. Але слово «Тіфліс» у моїй уяві одразу викликало каравани верблюдів, що переливами срібних дзвіночків будять пустиню, невільників з кайданами, що бряжчать на руках. Це мене приголомшило.

— Згода, — сказав я. — Буду приносити вам по віршику щодня, о п'ятій, як сьогодні.

— Спасибі, — промовила прекрасноока блондинка.

— Але ти повинен обов'язково написати щось про дівчат і про кохання. Не все ж про жовте листя та осінній вітер.

Я ще ніколи не писав віршів про дівчат і любов, а моя перша любов Ільза — дочка окружного судді, нічого такого від мене не вимагала. Та я не схотів осоромитися і сказав, що все зробию.

— Пушкін номер два! — засміялася чорнява, і дівчатка побігли.

Тієї осені і наступної зими я написав дуже багато віршів про дівчат і кохання, бо чим частіше я їх обох бачив, тим безнадійніше закохувався в обох відразу. А як дізнався від тітки Реммі, що чорнява справжня російська княжна, а білява — прибалтійська баронеса, що вони разом зі своїми сім'ями виїхали з Росії перед війною, — любов моя стала зовсім безнадійною, і з безмірної поваги до них я міг освідчитися лише за допомогою поетичних натяків. Так, наприклад, у моїх віршах автор-поет любив королеву (про щось подібне я перед тим вичитав в Уланда), або рибалка закохувався у доньку морського царя — русалку з золотим волоссям. Тут я використав і Гете, і гейнівську «Лорелей».

Обличчя дівчинки з чудовими очима завжди спалахувало, коли я просовував такого вірша їй крізь огорожу. Вона завжди тиснула мені руку в знак подяки і довго дивилася на мене своїми незвичайними очима. А чорнява лише всміхалася і морщила при цьому смагливий витончений носик.

Можливо, все це лишилося б у пам'яті як неповторно щасливий епізод мого дитинства, якби не спало мені на думку розказати — тому я зараз про це й згадую — про своє сентиментальне кохання Бруно Тіхесу. Того дня наше містечко відзначало якусь чергову перемогу на Східному фронті, і нас у зв'язку з цим звільнили від двох останніх уроків — латинської мови й гімнастики. Бамкали великі дзвони, на всіх будинках майоріли на весняному вітрі переможні прапори. Охоплений радісним настроєм, я розповів Бруно мою таємницю про дівчат з парку.

— Чудово! — вигукнув Тіхес.— Зараз же піду подивлюся на них.

Я не на жарт перелякався і почав доводити, що так не годиться, що о цій порі вони взагалі не бувають у парку. Але Бруно сказав, що якщо я не бажаю, то він піде один. І я змушений був, звичайно, піти з ним.

А дівчата, одначе, були в парку. Я вперше побачив їх такими. Вони лежали в купальниках біля ставка, вигріваючись на гарячому сонці,— зовсім смаглява княжна і зовсім біла — баронеса. Вони лежали на животі, весело балакали і здавалися мені чудовими створіннями з якоїсь казки.

— Гайда! — скомандував Тіхес, наміряючись перелазити через огорожу.

Я смертельно перелякався і знову почав пояснювати, що одна з них — княжна, а друга — баронеса.

— Ну то й що? — заперечив Тіхес.— Плювати мені на те, хто вони є. У всякому разі, я вибираю чорняву!

І хоча я всім серцем обожнював ніжну баронесу, і мені не загрожувала небезпека суперництва з боку класного товариша, я почав його умовляти відмовитися від такого зухвалого наміру. Адже це могло б мати найжахливіші наслідки: може, навіть дійти до суду за образу вельможних осіб. Але Бруно лише коротко запропонував:

— На що закладемося?

Але з часів його витівки з Евеліною ніхто в класі більше не наважувався з ним битися об заклад.

І тут Бруно справді вчинив неймовірне: вмить перестрибнув через огорожу і прожогом кинувся до дівчат. Ясна річ, вони обоє пустилися тікати, але не до замку, а в ліс.

Бруно побіг за ними. Я чекав, але він не повертався. Кілька разів мені здавалося, ніби чую сміх смаглявої княжни.

Того ж дня о п'ятій я вже стояв з новим віршем бі-

ля огорожі. Але жодна з обожнюваних мною дівчат не вийшла. Мабуть, їх глибоко вразила моя зрада. Бачив я їх згодом лише випадково, та й то здалеку, а влітку вони поїхали назавжди.

І тепер, перегортаючи письмові записи друзяки Тіхеса, я відчуваю, як мене знову охоплює лють, бо я знаю напевно, що всі його записи, що стосуються цього епізоду — суцільні хвастоці.

Ось перший запис: «В день нашого прориву під Б. я познайомився з двома вродливими російськими дівчинками. Р.¹ не насмівся до них підступитися, а дарма, бо вони аж помирали від нудьги. Ми кілька тижнів добре розважалися».

Я в жодному разі не збираюся опубліковувати цей епізод, щоб читачі не одержали хибного уявлення про головних героїв моєї розповіді. Крім, звичайно, самого Бруно Тіхеса, який сам себе характеризує.

А взагалі, я все більше пересвідчуюсь, що публікування мемуарів — надто сумнівна і — насамперед для самого видавця — не зовсім безпечна справа.

ЗОЛОТІ ЧАСИ

Прапори на дахах будинків припали пилом і позвिसали, бо їх уже не розвівав вітер перемог. Дзвони тепер озивалися лише в службовому порядку — до церковних відправ або похорон, та й смолоскипів теж давно уже не палили: відтоді, як на війні справи обернулися на гірше для нас. Мобілізація набула такого розмаху, що Горгону довелося взяти на себе викладання і закону божого, і хімії. Йому доводилося важко, бо не мав для нас римованих віршиків для запам'ятову-

¹ Ім'я знову не наводиться, бо йдеться про ще живу людину.

вання імен пророків та хімічних реакцій. Старший з Майзегайєрів пішов добровольцем на фронт, другий за віком помер від грипу. А той, що тепер ніс службу на шкільному подвір'ї, вимагав за свої послуги — зрив уроків — п'ятнадцять пфенігів «фронтвої надбавки».

Сонце війни схиялося до небокраю, ось-ось мала настати довга темна ніч. Життя було сіре, наче фронтвова солдатська уніформа. Навіть їжа наша скидалася тепер на солдатський харч, особливо бруквяна юшка. Невідомо з яких причин стало обмаль сіна для коней, а це в свою чергу якимсь чином пов'язувалося з браком тютюну для солдатів та сушеними овочами. Тому нас, учнів, зобов'язали збирати «листяне сіно». З великими латаними мішками, які вже теж стали дефіцитом, ми вирушали в буковий гай за місто, де обдирали з гілок листя, залишаючи після себе по-зимовому голі дерева. Горгон — тепер наш класний керівник — з педагогічних міркувань теж працював з нами. Скидав манжети, що вільно теліпалася на його зап'ястках, чіпляв їх на голу гілку. Потім зривав то тут, то там листочки і підкидав у мішки своїм улюбленцям. «Грубі-яну» Тіхесу, як правило, не перепало нічого.

Проте саме Бруно винайшов хитромудрий спосіб хоч трохи розважитись серед похмурих воєнних сутінок. Він читав у газетах зворушливі звернення до громадян здавати золото на благо вітчизни. Та мало хто відгукувався на ці заклики. Правда, мій батько відніс на прийомний пункт золотий ланцюжок від годинника і одержав за це потворну чорну медаль з написом: «Я за залізо золото віддав». Зрештою, ніхто не помітив навіть, що ланцюжок був не золотий, а позолочений. (Може, й залізо теж було несправжнє).

Якось Бруно мені сказав:

— Всі ці заклики — дурниця! Треба добряче потрусити селюків. У них там у панчохах ще повнісінько золотих монет по десять та двадцять марок. Якщо б

мене відпустили з уроків, то не будь я Бруно Тіхесом, коли б чогось у них не витрусив!

Горгон навряд чи схвалив би таку патріотичну діяльність на шкоду освіті, і тому Бруно подався просто до дира. Директор гімназії був жвавий, низенький на зріст панок з чималим черевцем, чудовий знавець старожитностей, просякнутий наскрізь стоїчним античним патріотизмом. Він кожної миті був готовий, як спартанський цар Леонід, захищати нашу школу і вітчизну, що загигає, до останньої краплини крові своїх учнів.

— Браво! Браво! — вигукнув дир, вислухавши план Бруно по збиранню золотих речей. І одразу ж пообіцяв усім учням, які забажають присвятити себе цій благородній патріотичній справі, негайне звільнення від будь-яких уроків плюс — за кожні зібрані 480 золотих марок — гарну книжку (480 р. до н. е. — це дата битви при Фермопілах).

— Книжку хай він залишить собі! — буркнув потім Бруно.

У перший день збирання Тіхес узяв мене з собою. Стояла велика спека, і тому ми відвідали лише кілька найближчих сіл у долині. Назбирали ми дуже мало. Більшість селян не хотіли навіть пускати нас до хати. Тут, понад залізницею, щодня вешталосся багато людей, що приїхали з промислових районів, їх називали мішечниками. Щоправда, вони не міняли «залізо на золото», а просто віддавали панчохи й білизну за картоплю чи яйця.

Та з того часу, як стали подекувати, що в кожному селянському хліві лежать перські килими, а на токах стільки роялів фірми «Бекштейн», що це заважає молотити, — певна річ, ці чутки виявилися досить перебільшеними, — інтерес селян до всіляких обмінних операцій помітно знизився. Вони воліли залишати картоплю для себе, а золото тим більше. На перший раз

ми принесли всього дві золоті монети загальною вартістю в тридцять марок, що, ясна річ, не могло викликати особливого захвату в старого директора гімназії.

— А може, спробувати щастя в далеких селах, по лісах та горах? — спитав я.

— Може, й так! Але найголовніше, треба вміти підлеститися до жінок! — заявив Бруно Тіхес. У нього на той час уже помітно погрубшав голоє, з'явилися прищипки на обличчі і чорні вусики під носом.

З досить великого щоденника Тіхеса того часу опублікувати можна небагато що. До того ж і тут виникають серйозні сумніви у вірогідності наведених ним фактів. Проте вибрані місця, які проливають світло на особу покійного, безперечно, слід навести. Очевидно, до публікації увійдуть деякі з нижченаведених нотаток, які, звичайно, доведеться заздальгідь критично переглянути.

27 липня

Сьогодні побував у Л. Опівдні стояла страшенна спека. Селянка була зовсім молода на вигляд. Я їй сказав: «Мабуть, ви маєте в панчосі повно золотих монет!»

— Та де там! — відмахнулася вона.

— А можна подивитися? — закинув я.

А вона й каже:

— Ну, якщо знайдеш щось...

Коли я спробував перевірити, вона вдарила мене по руці. Ввечері молодиця все ж таки дала мені чотири монети по двадцять марок. Непевне, в неї оховано марок п'ятсот, не менше. Я ще не раз до неї завітаю.

3 серпня

До старих жінок треба вміти знайти моральний підхід. Завести розмову про біблію, патріотичний обо-

в'язок тощо. Вчора одна аж розплакалася. Зате потім дещо мені перепало...

8 серпня

Сьогодні знову здав диру свою здобич. Старий поплескав мене по плечу і назвав Гераклом із золотого саду Гесперид. Треба заглянути в словник, що це може означати.

12 серпня

Сільські дівчата нашого віку знають і можуть набагато більше, ніж міські дурепи — доченьки чиновників. А які чудові запахи на сіннику серпневого дня! І чому про це не пишуть віршів? Дівчину звали Сельма, шкіра в неї була зовсім смаглява. Правда, сьогодні я не приніс золота, але як дуже вже треба буде, то візьму із власних запасів, щоб мати їй надалі вільні від навчання дні».

Із цього уривка, мабуть, варто взяти лише останню фразу, як найбільш важливу, бо вона в свою чергу деякою мірою пояснює інший запис у щоденнику Бруно Тіхеса, який він зробив наприкінці серпня місяця цього ж року. Ось що він тоді писав:

«Вся ця війна мені вже не подобається. Вільгельму явно бракує кебсти. Занадто вже він прислухається до тих старих лантухів з рейхстагу. Це може мати...¹ кінець. І я, певно, вчинив непогано, завбачливо відклавши собі дециду на потім. Диру і вітчизні їй так перепало немало. А де лежить золото, в селяків чи в мене — хіба не все одно?»

На мою думку, Бруно Тіхес тут уперше застосував на практиці відомий принцип: «Своя назуха ближча», якому був вірний усе своє життя і який, певна річ,

¹ На цьому місці стоїть непристойне слово, що має значення «поганій».

іншими словами сформульований, часто виголошував у своїх промовах. Між іншим, золоті часи, коли Бруно Тіхеса звільняли від уроків, скоро минулися. Становище на фронтах погіршувалося з кожним днем, і тепер навіть найбогобоязливіші або найлегковажніші з селянок нізащо не стали б жертвувати своїм майном. Єдиний несподіваний вільний день ми мали зовсім не через якусь там перемогу на фронті. То був день похорону нашого старого професора Ціндлера, що помер від холоду в листопаді, бо не мав чим палити. Якби він міг ще щось вирішувати сам, то неодмінно переніс би цю церемонію на середу після уроків. Коли ми дізналися про смерть Горгона, нам усім стало дуже жаль старого дивака.

На похороні я, як не дивно, виявив, що навіть Тіхес здатний на добрі почуття, хоча й виявляв це досить своєрідно. Ми стояли під тихим дощиком біля відкритої могили, в яку щойно опустили труну, і коли всі заворушили губами, шепочучи слова молитви, я почув, як Бруно мурмотить:

А, аб, абс, а також де,
Корам, клам, кум, екс і е,
Сіне, денус, про і пре
Кум аблатіво сунт юнкте.

Він казав це без будь-якого глузування, не помилившись жодного разу. Горгон уперше міг би бути задоволений грубіяном із задньої партії.

Коли траурна церемонія скінчилася, ми згорнули мокрий класний прапор і мовчки посунули додому. А на старому кладовищенському мурі сиділи, гойдаючи ногами, четверо юних Майзегайєрів.

ЧЕРВОНИЙ ЛИСТОПАД

Ми, люди старшого покоління, маємо деякий досвід того, яких крахів зазнавала німецька держава. І хоча другий крах 1945 року був повний, хоча він зовсім зруйнував мене, позбавивши рідної домівки і батьківщини, все ж таки крах — той, 1918 року, здається мені ще сумнішим. Може, причина в тому, що я тоді був молодий, що стояла вже пізня осінь, а може, й тому, що лютувала епідемія грипу. Найімовірніше, що все це злилося до купи, і тому мої спогади того часу такі безнадійно сірі.

Весь день 9 листопада я пробув у ліжку: в мене піднялася температура. З ранку над містом повис густий туман, а опівдні замжичило. Перед моїм вікном тремтіла лозина дикого винограду з останнім червоним листком. Те, що червоне стало кольором цього місяця, я зауважив лише наступного дня, коли мати підсіла до мене на ліжку і на моїх очах спорола з турецького прапорця зірку і півмісяць (цей прапорець ми вивішували за вікно, коли святкувалися військові перемоги). Так уже повелося, що після поразок Німеччини з червоних прапорів щось доводиться спорювати. Ось так сумлінна домашня господарка перетворила прапор пророка в прапор світової революції, який наказала вивісити всім громадянам рада робітничих і селянських депутатів, що взяла владу в місті.

Особливо сприятливих умов для революції в нашому містечку не було. Справжні капіталісти-визискувачі і промислові магнати в нас, власне кажучи, не водилися. Тутешні шкіряні заводи здебільшого вирости з ремісничих чибарень, і їхні власники ще десять років тому називали себе просто чибарями. Разом зі своїми робітниками в таких самих шкіряних фартухах і дерев'яних черевиках вони розмішували ту ж саму каламутну, смердючу рідину. Часто-густо господарі і

робітники казали один одному «ти». Так що особливо-го революційного піднесення тут не спостерігалося.

Справжні фабриканти, як от Кінцель, що на всіх патріотичних святах носив шпори, були в нас рідкістю. Та й Кінцель, споровши погони, поспіхом повернувся з берлінської військової контори, щоб спільно з одним священиком та одним учителем закласти в нашому місті осередок німецької демократичної партії. Бруно Тіхес, який завітав до мене якось на початку революції, одразу виклав мені на ковдру майорський погон і залізний хрест.

— Такого добра зараз повно на вулицях! — сказав він. — Хочеш, візьми собі!

Я мовчки кивнув і поклав ці речі до шухляди нічного столика, де вже лежали півмісяць і зірка.

— Знаєш, немає в наших справжньої хватки! — бадьоро натякнув Бруно. — Тепер тільки й розвернутися б на повну силу, коли вже прогнали геть отой нікчемний князівський набрид! Але байдуже, кажуть, що найближчими днями до нас приїдуть вагонники. Вони наведуть тут порядок!

— Які вагонники? — спитав я свого однокласника, який, здається, будучи колись вірнопідданим нашого великого герцога, став тепер жадібним до крові Маратом.

— Робітники столичного вагонного заводу. Хлопці хоч куди! Вони вже не одного порішили.

Я не дуже тішився такими картинками майбутнього і, коли Тіхес пішов, у мене знову піднялася температура. Вночі я марив. В стічному отворі нашої ванни де не взявся іграшковий солдатик, що колись туди впав, кірасир з чорно-білим прапорцем. Але раптом його мундир став червоним мов кров. Дядько Бензе, надуваючи щоки, за якими завжди тримав тютюнову жвачку, горлав: «Аттіла! Аттіла!», і тут я помітив, що це зовсім не дядько Бензе, а Бруно Тіхес. За мить

ванну наповнили червоні чоловічки, що невпинно вискакували із стічного отвору, але це були не улани або гусари, а червоні вагонники, які під командою Бруно Тіхеса лаштувалися до генерального наступу на моє капіталістичне ліжко. Наступного ранку мати знову викликала лікаря.

В ті дні я мав не дуже добрий вигляд, про це свідчать записи в щоденнику Бруно, які я перечитую тепер. Так, під датою 12 листопада він пише: «Вчора відвідав Р. Він, мабуть, довго не протягне, виглядає жахливо. Такі мамині снічки не пасують до наших нових часів. Завтра нарешті приїдуть вагонники. Буде кривавий суд».

Пророцтво Тіхеса не збулося. Я навіть пережив його самого. Та й щодо кривавого суду вагонників вийшло не так погано, як він думав. Вони примчали на двох старих вантажних автомашинах з цілою купою червоних прапорів — все це я бачив з вікна. Більшість з них мала на собі потерті старі мундири, обличчя їхні від довгого сидіння в окопах під Верденом чи на полях Галичини стали землисто-сірими. Всі вони вже похрипли від безперестанних співів. На борту першої автомашини було напнуте полотнище із лозунгами «Смерть капіталістичним кровопивцям!» і «Хай живе «Спартак!»». Вагонники дружним хором вигукували, щоб усі капіталісти з'явилися о восьмій годині вечора до Народного дому. Запросили й мого батька. Коли він збирався, мати плакала. Повернувся він пізно вночі в доброму гуморі: нікого з місцевих кровопивців вагонники не порішили. Зовсім навпаки.

Як розповідав батько, в Народному домі відбулося не судилище, не розправа, а просто революційне свято. Виголошували промови, співали пісні, кілька старих музикантів з міського оркестру, що пережили війну, награвали, як уміли, нові революційні мелодії. А тому що німці з народу королівських служників і

капіталістичних рабів знову повинні стати народом поетів і мисливців — як заявив член робітничо-селянської ради, — то саме з приводу цього вагонники показали революційну виставу у віршах. Для підсилення масових сцен вони запросили місцевих статистів. Батько впізнав серед них нашу прибиральницю пані Фукс, яка привітно кивнула йому зі сцени, а більшість пролетарської молоді представляли члени родини Майзегайсрів. Гарненька Евеліна була в червоній краватці.

Батько казав, що в п'єсі не було жодного слова про смертну кару, а більше йшлося про те, що тепер треба брати за взірць Шіллера і Гете і на цей шлях мають стати всі трудящі розумової і фізичної праці. Все це супроводжувалося барабанним боєм і гуркотом литавр. Сталася навіть невелика пригода, коли один літній робітник під час епізоду під назвою «Марш у червоне майбутнє» вибіг з рядів тих, що марширували, і прямо зі сцени стрибнув у зал, бо побачив свого господаря-експлуататора, одного з старих майстрів-чинбарів, що стояв унизу.

— Послухай, Емілю, ти не маєш місця? — вигукнув він у пролетарському гніві. І, тільки роздобувши стілець для свого Еміля, продовжив марш у червоне майбутнє.

Наприкінці вистави на сцені сходило червоне сонце з картону, яке від надміру бенгальських вогнів здавалося ще червонішим. Сюди, до картонного світла, мали принести і урочисто схилити, схрестивши, прапори світової революції. Проте їх просто опустили до підлоги, і це не сподобалося режисеру-актору крайового театру, що стояв за кулісами. «Навхрест! Навхрест!» — гукав він прапороносцям, поки один з вагонників не відповів йому: «Іди ти до...!» І прапори просто схилили донизу.

Коли ж стяги, — як називалися прапори в програмі, —

і червоне картонне сонце оповив синюватий апетитний димок, грізні, рішучі — за вказівкою режисера — обличчя революціонерів ураз полагіднішали. Це м'ясник Бюрцель смажив на подвір'ї ковбасу, якою їх пригощали капіталісти. Оскільки під кінець війни ковбаса стала надзвичайно цінним делікатесом, червоні вагонники після свята жадібно накинулися на неї. А свою спрагу вони вгамували пивом, яким частував їх директор місцевої броварні.

Таким чином, бучне свято революційного визволення закінчилося мирною дрібнобуржуазною вечерею. Тільки двоє не схотіли приєднатися: розгніваний актор і Бруно Тіхес. Вичерпавши програму революційних пісень, міський оркестр заграв «Давніх друзяк», «Юним дівчаткам спати пора» та інше. Тут матінка Фукс, що була в нас прибиральницею, підхопила мого батька під руку, запрошуючи до танцю, і сказала:

— От бачите, яка чудова революція!

І справді, революція не принесла нашому містечку нічого поганого. Грип пішов на спад, знову повідчинялися школи. У нас з'явився новий бургомістр, новий муніципалітет. Я пишався тим, що мого батька поставили, хоч і передостаннім, у список кандидатів у депутати від демократичної партії.

— Мій батько — кандидат, — гордо заявив я в школі своїм товаришам.

«З цієї революції нічого путнього не вийде. Знову повсюди сидять колишні...!»¹ Я гадаю, що треба братися за діло нам, молодим. Присягаюсь, що я ще покажу себе!»

Так записав Бруно Тіхес у своєму щоденнику під датою 6 березня 1919 року. А на великдень стало відомо, що його залишають на другий рік у тому ж класі.

¹ Непристойне слово.

Настала весна, і в німецьких лісах запахло цукерками.

Нас було п'ятеро з одного класу, ми не приєднувалися ні до організованих туристів, ні до загонів «федеральної молоді» з їхніми вимпелами і значками. Вільні романтики, ми мандрували за покликом серця. Нашим спільним кумиром був поет Ейхендорф, його вірші ми декламували або співали хрипкими юнацькими голосами пісні на його слова. Окрім казанка, бульйонних брикетів, сумнівної якості післявоєнного комбіжиру і цукру для виготовлення карамельок, ми завжди брали з собою томик віршів Рабіндраната Тагора. Східна екзотика і езотеричність його віршів цілком і повністю збігалися з нашим тодішнім світосприйманням і душевним настроєм. Ми відмовилися від усіх плотських бажань, з материнних обідів починаючи. Потім скоротили до найменшого нашу потребу в білизні. Ми дістали з шафи штани, які носили ще в п'ятому класі і відрізали холоші вище колін. Сорочки з відкритим коміром ми носили навипуск, підставляючи всім стрічним вітрам свої бентежні кадики.

«Організована» молодь нас зневажала, називала волоцюгами і дикунами. А ми ставилися до них цілком терпимо, бо й без цього в нас було що зневажати. Найголовнішими пашими ворогами були «обивателі» і «піжони». До перших ми зараховували усіх, хто в неділю піднімався з постелі десь після восьмої години, їв на обід смажену свинину з кльоцками, носив чисту білизну, а то ще й накрохмаленого комірця, а вечорами виходив на прогулянку з усією сім'єю.

Одним з представників «піжонів» ми вважали нашого колишнього однокласника Бруно Тіхеса, який після марних намагань дістатися до випускного класу, зали-

шив гімназію і поступив учнем у банк. З того часу він почав завивати волосся, носив високі тверді комірці і фіолетові шкарпетки, ходив з тонким ціпком з ручкою у вигляді собачої голови і регулярно відвідував лікерні погрібки, що їх з'явилося по війні в нашому містечку, мов грибів після дощу. Він досить небало вітався з нами. Дехто з однокласників запевняв, ніби бачили Бруно у товаристві єдиної у нашому містечку жіночої особи сумнівної репутації¹.

Весною ми вставали на світанку, щоб ще до сходу сонця пройти, грюкаючи сандалями, вулицями сонного містечка. Сонце ми зустрічали в горах, на росяній траві, дрижачи від холоду. Далеко від метушні міських вулиць, де на нас завжди чигала небезпека зустрітися з одним із шести автомобілів, що були в нашому місті, ми продиралися крізь хащі до відлюдних лісових галявин і там в обідній час підвішували свої славетні закіптюжені казанки над багаттям з ялинкових шишок і хмизу і, сповнені благоговійного завзяття, помішували в'язку карамельну масу. Ми, вільні люди, зневажали цивілізацію і були сповнені ніжних ліричних настроїв та страху перед лісником.

Ми залюбки проводили свої вечори на одному самотньому горбочку, який всі інші мешканці міста в пізню годину обминали стороною. Тут, в густому чагарнику, лежали порослі мохом кам'яні брили, що навівали сумні спогади про давно зруйнований рицарський замок. Жителі ближнього села запевняли, що опівночі тут літає білий привид. Подейкували також про шепіт і шурхіт в кущах, хоча в цьому, певно, були винні сільські закохані пари.

А ми, друзі природи, не боялися ніяких чар, навпаки, вони входили до нашої романтичної програми.

¹ Не рахуючи пані Майзегайер, яка на той час пішла, так би мовити, у відставку.

Примостившись поміж порослих мохом кам'яних брил, ми співали духовних та світських пісень під гітару Андреаса, який, на жаль, вмів грати лише на двох струнах, і зустрічали повний місяць¹, що впливав на небо, полум'ям багаття, на якому варилися різні супи: грибний, з гороховою ковбасою, королівський,— вони всі, до речі, мали однаковий смак.

Одної такої місячної ночі після дуже гарячого літнього дня ми пережили незвичайну пригоду.

Посеред луку під нашою замковою горою був ставок. Вночі його всі обминали так само, як і руїни, тому що час від часу це місце обирали для себе меланхоліки-самовбивці. Тому ми неабияк перелякалися, побачивши якось на воді чиюсь білу постать. Андреас уже хотів кликати на допомогу, але ми вчасно затулили йому рота. Бо, придивившись, зрозуміли, що то ніякий не мрець. Постать лежала на спині, і можна було навіть помітити, як вона легенько ворухить руками й ногами, щоб втриматися на поверхні.

— Німфа,— прошепотів один з нас.

Проте наші нахили до природничих наук вимагали ближче придивитися до цього феномена, дослідити явище. Поклавши рюкзаки, щоб торохтіння казанків не викривало нас, ми по-пластунськи підкралися по теплій сухій траві до ставка.

— Це дівчина,— сказав я.

— Ще й без купальника,— додав Андреас.

Ми призналися один одному, що досі ще не бачили дівчини в такому вигляді. А тому, що таке не передбачено програмою випускного класу, ми причаїлися за кущами, подивитися, що буде далі.

А далі, власне кажучи, нічого й не сталося. Струнка біла дівчина вийшла з води — вона була набагато кра-

¹ Дивно, але в дитинстві різдво завжди буває багатосніжне, а місяць — повний.

ща за античних гіпсових богинь з фіговими листочками, що стояли в коридорі на верхньому поверсі нашої гімназії. І тільки тепер ми зрозуміли, що було під фіговим листком. Постає, з якої срібними краплинами збігала вода, аж світилася в місячному сяйві. Вона здавалася нам істотою справді неземної краси, і нам важко було навіть уявити її в звичайному бюргерському домі або навіть вихованкою пансіону великої герцогині Елеонори¹.

— І все ж таки це німфа,— схвильовано прошепотів Андреас і став таким задумливим, яким ми його давно вже не бачили.

Тим часом дівчина підходила до нас, і ми побачили, що поруч лежав її одяг. Але вона не поспішала одягатися. Сівши біля своєї одежі, сперлася руками на траву, закинувши голову, підставивши обличчя під проміння місяця, ніби то було сонце, на якому можна обсохнути. Ми затамували дихання. Всі пізнали дівчину.

Обсохнувши на тихенькому теплому вітерці, німфа одягнулася і пішла собі геть, в протилежному від нас напрямку. Тепер ми могли спокійно дихати і вільно розмовляти. Але, дивна річ, ми перешіптувалися і далі.

— Це — Евеліна Майзегайср,— сказав я.

— Яка чудова,— замріяно протягнув Андреас.

Так, це була дівчина із того підвалу, що навпроти шкільного подвір'я, дівчина, яку Бруно Тіхес умовив за гроші сховатися під його партою на уроці латинської мови у Горгона. А зараз для нас вона була оповита чарівним серпанком легенд про русалок і мавок, про яких ми співали в своїх піснях.

Але тепер, коли ми пережили справжні чари дівочої краси, ми раптом відчули, що вже не зможемо співати. Ставши навколо багаття, ми горлали фаль-

¹ З 1918 року — міська вища школа для дівчат.

шивими голосами, і від хвилювання нам зводило горло. Навіть Андреас не міг схопити правильний мотив. А бульйонні брикети, якими мали повечеряти, ми давно порозсипали і потоптали в глиці, що вкривала землю.

З тої пори ми завжди спочатку йшли до ставка, а вже потім видиралися на свій пагорбок, де зустрічали по-святковому північ.

Але біла постать, що виблискувала сріблом у місячному сяйві, жодного разу більше не виходила з води.

А мене в ці дні чомусь відразу потягло на біфштекс і до танців. Одної суботи я потайки завітав до пивнички, які було заборонено відвідувати гімназістам.

— А, матусин синок,— зневажливо вигукнув Бруно Тіхес, побачивши, як я заходжу або, вірніше, прослизую у двері.— Нарешті з'явився в тебе інтерес до справжнього життя?

Того вечора він пригощав мене різноманітними лікерами, аж поки мені не стало цогано.

— Зараз я заклопотаний великим ділом,— вихвалявся Бруно.— І золотий запас у мене ще є.

Потім він, як постійний гість цього закладу, запропонував мені потинятися по залу.

Хоча тутешніх «дам» легко було уявити і в бюргерському домі, і в пансіоні великої герцогині Елеонори, всі вони мене зовсім не цікавили. А Евеліни, яку я сподівався побачити, тут не було. Згодом я навіть радів з цього. Німфам не місце в пивничках.

З дуже детальних записів, які зробив Бруно в ті часи в своєму щоденнику, я наведу лише кілька слів: «Ніколи б не подумав, що програна війна — така чудова річ!»

Як не дивно, але, перегортаючи записи Бруно Тіхеса, здебільшого дурні й вульгарні, я все виразніше та яскравіше пригадую подробиці свого власного життя, мою ранню юність.

Хіба може людина сказати з певністю: «Саме тоді, такого от дня я розпрощався з дитинством», якби ця дата не була відзначена якоюсь незвичайною подією? Я розвивався фізично й духовно досить повільно, як пізніше не раз казала мені про це моя дружина. І важливо не те, що кінець дитинства збігся у мене з втратою батьківської домівки — це часто буває й з іншими, — а те, що за цю втрату я був винагороджений першою в моєму житті любовною пригодою.

Досі я пам'ятав лише рік, коли все це сталося, пам'ятав, що було то восени, а от місяць і день я знову ж таки відшукав у щоденнику Бруно Тіхеса, де він, мов купець, у конторській книзі реєстрував свої любовні пригоди і шахрайські грошові операції¹.

Уже тоді мій колишній співучень завів негарну звичку нумерувати дівчат або жінок, з якими йому доводилося мати справу. Цифра в дужках мала хвалювато означати порядковий номер чергової жертви його зальотів. Запис, який він зробив 20 вересня, саме тому й нецікавий для публікації, але мені він підказав точну дату тої лихої — і в той же час щасливої ночі, коли в нас сталася пожежа. Ось що написав з цього приводу Бруно Тіхес:

20 вересня

Сьогодні умовив Лілі (17). Ми з нею пролізли крізь дірку в паркані тенісного майданчика. Ніч була чор-

¹ В період інфляції банківські учні спекулювали, як справжні біржовики.

на, мов смола. Потім. правда, посвітлішало: десь у місті горіло.

Жодного слова про те, де ж саме горіло! Доля вчорашніх однокласників і друзів, очевидно, вже й тоді анітрохи не хвилювала Тіхеса.

До речі, того 20 вересня, напевне, була неділя або якесь свято, бо пам'ятаю, що разом з батьками слухав концерт у літньому саду. Повернулися ми додому десь близько опівночі. Пам'ятаю також, що з першого міцного сну мене збудив стукіт у вікно батьківської спальні поряд з моєю кімнатою. Мешкали ми на третьому поверсі, і дотягнутися до наших вікон можна було лише за допомогою довгої жердини, які зберігалися в певних місцях разом з пожежними драбинами та відрами. Я почув, як злякано вигукнула мати, і тут же до моєї кімнати вбіг батько і закричав:

— Горить сусідній будинок!

У сусідньому будинку на розі вулиці була каватна майстерня, де на складі зберігалося багато легкозаймистих предметів. Вибігши на вулицю, ми побачили, що весь склад охоплений полум'ям. Мабуть, вогонь довго тлів і вже потім пробився крізь стару черепицю покрівлі. Осінь стояла дуже суха — і тому дерев'яний склад умить спалахнув.

Далі події розгорталися неймовірно швидко. Пам'ятаю, я ще був такою дитиною, що поряд зі страхом перед загрозою, яка висла над рідною домівкою, переживав якусь таємну гордість від того, що заради нас бив пожежний дзвін на вежі міської церкви, безперервно розсилаючи по всьому місту сигнал тривоги, а по вулицях мчав на велосипеді пожежник, сурмлячи в добре відомий усім ріжок, розбуджуючи тих, хто ще спав.

Вулиця сповнилася переляканими людьми, що кидалися на всі боки, і все було приблизно так, як дуже

виразно з алітераціями описано в шіллерівському «Дзвоні», який ми вчили напам'ять. У нашій квартирі метушилися чужі люди, виносили різні речі, іноді навіть до себе додому. Сам я тяг на вулицю все, що потрапляло на очі. Дядько Бензе, що саме прийшов, гучним голосом давав розпорядження.

Пам'ятаю ще, як з дурного розуму я навіть побіг нагору в кухню, бо з акваріума з золотими рибками вихлюпалася вода, і я хотів долити з кухонного крана. А тим часом у вікно з червоних пожежних шлангів били потужні струмені води, що стікалися в каламутні калюжі на натертому мамою до блиску паркеті. Я бачив, як перед моїм вікном тріпотіло по-осінньому червоне листя дикого винограду, яке здавалося зараз ще червонішим, ніж звичайно. Коли знімав з цвяха фотографію нашого класу, то відчув, яка гаряча стала стіна.

Тої жахливої ночі згоріло аж п'ять будинків — два з нашого боку, високий наріжний будинок господаря канатної майстерні і ще два, які виходили на сусідню вулицю.

Все ж таки пощастило врятувати більшу частину наших меблів. Маленький капітан пожежників Філітц, який незмірно виріс у моїх очах під час цього лиха, наказав позносити меблі з будинків, що зайнялися, до садка, куди, крім пожежників, нікого не пускали. Повсюди стояли поліцейські, що заступали шлях чужим.

На жаль, у цій сумній ситуації я не був чужим. Я дивився у наше велике дзеркало, приставлене до яблуні, і переді мною, ніби на панорамі, розгорталося видовище пожежі, що охопила мою рідну домівку. Я бачив, як на клумбу з квітучими айстрами витягли наш чорний тепер забризканий і брудний буфет, а на нього поставили білий гіпсовий бюст Бісмарка, якому хтось із жартівників натягнув на голову мого старого

гімназичного кашкета. Дивно було дивитися на червоні плюшеві крісла і такий же диван, з безглуздо вигнутою спиною, які безпорадно стояли на різьблених ніжках поміж капустияних качанів і кучерявих головок салати.

Я сів на диван спиною до охоплених вогнем будинків і задивився у багряне небо. Я чув жалібне виття сусідських собак, гамір стривоженого натовпу на вулиці, команди і сигнали пожежників. Всі ці звуки чергувалися з тріском ненажерливого вогню, шипінням води — і подеколи — гуркотом стін, що обвалювалися.

По моєму обличчю текли сльози — не тільки від їдучого диму, який зрештою примусив усіх нас покинути сходи. Біганина нагору і вниз надто зморила мене, я страшенно втопився.

І тут, в садку, майнула дивна срібляста тінь, по манері триматися я одразу зрозумів, що це хтось чужий. А наважитися продертися сюди крізь кордон поліцейських і пожежників міг тільки хтось з Майзегайєрів. Хоча саме цій родині слід було берегтися будь-якої підозри.

Срібляста тінь гадюкою прослизнула повз мене, і я впізнав Евеліну. Ніколи ще я не бачив її так близько. Коли я підхопився з дивана, що був найбільшою окрасою нашої вітальні, дівчина з переляку мало не впала.

— Я знайшла це в садку,— промовила вона, зі страхом дивлячись на мене, і показала на клопоть матерії, накинутої на плечі.

Вперше в житті я почув голос Евеліни. Низький, без м'яких співучих переливів нашого рідного діалекту.

— Хай це буде тобі,— сказав я.— Це власність моєї матері.

То був шматок сріблястої парчі, що лишився від

нового розкішного вечірнього плаття, яке минулого року пошила моя мати з приводу якогось ювілею.

Евеліна не стала мені дякувати. Зірвавши матерію з плечей, вона хотіла тікати. Але я затримав дівчину за руку і знову накинув на неї сріблясту тканину, яку відблиск пожежі осяяв химерним червонуватим світлом. При цьому я торкнувся її тіла. Шкіра в неї була ніжна, прохолодна, і мене охопило незвідане ніколи почуття. Обійнявши дівчину, я потяг її на диван. Я поцілував Евеліну і відчув, як розкрилися її губи. Сказав, що бачив її на ставку.

Я чув, як мене кликали, але не відкликався. Потім повз нас протягли пожежний шланг, який в одному місці був проколотий, і нас обсипало дрібними бризками. Та пожежники нас не помітили.

Це була несласанна ніч, що весь час переривалася командами: «Воду подати!» і «Воду закрити!»

Після бурхливого палахкотіння пожежі рожеве світло зорі, яка щойно займалася, видавалося блідим і жалюгідним. На щоках Евеліни виднілися сліди сажі від моїх рук, я витер їх, і обличчя дівчини здалося мені чужим, зів'ялим. Вона втекла, і я не зміг поцілувати її ще раз.

Я гукнув навздогін Евеліні, як найкраще вибратися з саду, щоб ніхто не помітив, і побачив, що її кроки стали важкими, бо земля розмокла від води з шлангів. Я нахилився і підняв з землі клапоть сріблястої парчі, затоптаної в грязюку.

Ідучи з садка, я відчув, що закінчилася якась смуга в мосму житті, а замість неї починається інша. На вулиці стояв пан директор газового заводу зі своїм сином. Андреас одразу ж підбіг до мене і сказав, що робітники його батька, щоб запобігти вибухові, перекрили труби. Я відсторонив його рукою, щоб не слухати дурного п'ятакання.

Ставши по той бік вулиці, я дивився на порожні отвори замість вікон моєї кімнати, поряд з якими звисали обвуглені лозини дикого винограду, і не відчував ані найменшого жалю.

ІСТОРІЯ ПУТЧИСТА ПОЛЬТЕРЦЕЯ (ЯКУ МОЖНА ПРОПУСТИТИ, ТА КРАЩЕ ЦЬОГО НЕ РОБИТИ)

У щоденнику Бруно Тіхеса двічі згадується жандармський вахмістр Польтерцей. Перший запис, зроблений в листопаді 1913 року, тобто незабаром після подорожі до Лейпціга на повітряній кулі, має такий зміст.

«Капітан Польтерцей¹ дуже схожий на кайзера. Кінчики його вусів хвацько закручені догори. Коли він скаче вулицею верхи на коні, я завжди віддаю йому честь. Глянувши на мене з сідла, він прикладає руку до каски. А мені здається, ніби мене вітає кайзер».

Другий запис, датований 1920 роком, набагато коротший:

«Жандарм Польтерцей² брав участь у капівському путчі. Такі фонтазери³ ставлять під загрозу нашу економіку. Я щойно поступив у банк Гуго Стіннеса».

Обидва записи можуть видатися незначними, бо свідчать лише про одне — про перетворення мого однокласника з романтично настроєного хлопчика, котрий обожнював кайзера, у тверезого ділка, який спе-

¹ Як ми вже казали, Польтерцей був всього лише вахмістром.

² Насправді Польтерцей був вахмістром, точніше, обер-вахмістром.

³ Треба, звичайно, читати «фантазери».

кулюс акціями, точніше, в банківського учня. Проте, коли оглянутися назад і згадати весь життєвий шлях Польтерцея аж до останніх років, мимоволі переконуєшся, що ці записи мають бути долучені до нашої оповіді. По-перше, звичайний життєвий шлях вахмістра Польтерцея аж надто типовий для багатьох людей цього бурхливого періоду німецької історії. По-друге, ця кар'єра деякою мірою дуже нагадує зліт — правда, незрівнянно стрімкіший — нашого Бруно Тіхеса. І зневажливі слова самого Бруно, сказані ним про жандарма Польтерцея в 1920 році, не міняють суті справи.

Я добре пам'ятаю, що напередодні першої світової війни жандарм Польтерцей був кумиром молоді нашого міста. Коли молодий вахмістр, у яскраво-зеленому мундирі і начищених до блиску кавалерійських чоботях їхав повз нас, хлопчаків, виструнчившись у сідлі, він здавався нам живим втіленням кайзерівської влади. Дівчата, старші за нас, мабуть, мали до бравого парубка ще й інші почуття, крім чисто патріотичного шанування.

Обер-вахмістр Тріц і Польтерцей уособлювали в собі всю владу нашого містечка. Тріц, старший усього на кілька років від Польтерцея, був одружений і, можливо, з цієї причини неміцно тримався у сідлі і завжди поглядав похмуро, тому поруч зі своїм підлеглим здавався немолодим і непоказним. Усі наші обивателі звикли вважати справжнім представником кайзера в містечку вахмістра Польтерцея, і саме тому на святкових парадах — у день народження кайзера або в роковини Седанської битви — він неодмінно скакав трохи спереду Тріца.

Навесні 1914 року слава обох жандармів гучно розійшлася по всій окрузі. Вони сміливо атакували і затримали селянського парубка, що крав у сусідів свиней. Такий подвиг запалив нашу газету на заголовок:

«Ще живий доблесний кавалерійський дух Марс-ла-Тура!»

Щоправда, як потім з'ясувалося, добродушний Триц спіймав злодія в сараї, біля якого спішився з досить прозаїчною метою. Та всупереч істині, лаври героя дісталися Польтерцею. Розповідали, ніби в шаленій гонитві за злодієм він загнав свого коня і витоптав кілька гектарів молодих посівів. Та незабаром спалахнула перша світова війна, якій не потрібно було кавалерійських атак. До того ж в інтересах забезпечення внутрішньої безпеки обох жандармів звільнили від служби в діючій армії.

Польтерцей, який після зречення кайзера, значно вкоротив свої вуса, спочатку був лояльний до Веймарської республіки. І лише в 1920 р., коли один пан Капп влаштував путч, підтриманий правими радикалами, жандарм приєднався до заколоту проти молодії республіки. Тут уперше він виявив свою недоброчливість до давнього колеги, який чесно дотримувався усіх присяг, нав'язаних йому всілякими політичними режимами, що безперервно змінювалися — і тому йому не дуже велося в житті.

Протягом кількох днів наше містечко, затамувавши подих, стежило за діяльністю путчиста Польтерцея. З допомогою плакатів, облямованих чорно-червонобілою смугою, він сповістив, що приєднується до національної революції генерал-ландшафтсдиректора і пинішнього канцлера Каппа і незабаром вживе заходів до забезпечення спокою і порядку в нашому містечку. Польтерцей заборонив обивателям збиратися групами, попередивши, що будь-яке скупчення народу він змушений буде розгонити багнетами. Під відозвою стояв підпис: «Польтерцей, обер-вахмістр жандармерії».

Увечері того самого дня, уже з новими зірочками на обер-вахмістерських погонах, Польтерцей новолі про-

їхав вулицями містечка. На розі біля ратуші стояло кілька хлопців, чекаючи своїх приятельок. Польтерцей наказав їм розійтися і таким чином змусив їх піти в кіно, де вони подивилися третю серію «Індійської гробниці».

— А куди ж подівся Тріц? — дивувалися мешканці містечка.

Як з'ясувалося, він без найменшого опору дозволив Польтерцею спороти зі своїх погонів зірочки, що надобилися жандармові для самочинного підвищення. Але через те що Тріц відмовився зламати присягу і служити уряду Каппа як рядовий вахмістр, йому довелося весь час, поки тривав путч, просидіти під добровільним арештом у себе вдома. Коли ж до нього завітав секретар правління профспілок Мільбіц і запропонував розпочати загальний страйк «аж до повалення націоналістично-терористичного режиму кліки Польтерцея», Тріц відмовився. Він одверто заявив, що не бажає мати нічого спільного з соціал-демократами, і лишився сидіти вдома, де дружина годувала чоловіка фрикадельками, від яких за попередніх часів його занадто часто відривала служба.

Як відомо, каппівський путч незабаром був придушений. Законний уряд повернувся з Штутгарта в Берлін, і Тріц знову опинився на коні. Обидва жандарми обмінялися зірочками, і внаслідок нез'ясовної добросердності Тріца, а також незрозумілого всепрощення імперського уряду, судова справа, порушена проти Польтерцея, незабаром була припинена.

Тринадцять років Польтерцей лютував через те, що доля обійшлася з ним так жорстоко. І в 1933 році міг представити новим властям партійний квиток з надзвичайно малим порядковим номером, що дозволило йому відразу стати обер-комісаром жандармерії у головному місті нашого краю.

Найпершою службовою акцією Польштерцей був наказ про розжалування у вахмістри свого колишнього начальника Тріца, який щойно (вкотре вже!) слухняно склав присягу черговому режиму. Одночасно Польштерцей знизив раціон вівса для жандармських коней. Сам він тепер їздив у чорному службовому автомобілі. Згодом Польштерцей дослужився до поста обер-регірунгсрата в одному з управлінь державної безпеки — можливо, не без протекції Бруно Тіхеса, хоча в щоденнику останнього про це не згадується.

Вахмістр Тріц, який на своїй досить таки схудлій конячині вже не здавався нашому містечку блискучим втіленням німецької моці (правда, у вигляді компенсації власті спорудили в нашому містечку військовий аеродром), незабаром на підставі закону про відновлення державного чиновництва був звільнений у відставку через політичну неблагонадійність. Це звільнення тим дужче вразило Тріца, що сам він завжди вважав себе цілком благонадійним. Він був уже старий на літа, коли в 1945 році йому випала нагода довести це ще раз. Окупаційна влада повернула йому звання обер-вахмістра і зарахувала на службу в польову жандармерію. Тріц уже встиг скласти чергову присягу, коли, на його жах, як офіційний засіб пересування по місту йому замість коня видали мотоцикл.

Пересісти з коня на мотоцикл виявилось не під силу навіть такому звичному до всього служаці, як Тріц, і він назавжди пішов у відставку, зробившись ображеним пенсіонером.

Коли після війни примхлива доля привела мене до рідного містечка, я знайшов там їх обох. В ті часи, коли всім нам, у тому числі і відставному обер-вахмістрові Тріцу, доводилося досить сутужно, Польштерцей наїдався досхочу в таборі для інтернованих нацистів.

Вийшовши на волю, він одразу пустився у спекуля-

цію і завдяки досвіду, набутому колись, досяг неабияких успіхів на цій ниві.

Обидва відставних жандарми і досі старанно уникають один одного, наскільки це можливо в нашому маленькому містечку. Старого Тріца досить дратує та обставина, що й зараз його колишній підлеглий виврався вперед на півголови: на підставі якихось незбагненних законів Польштерцей як колишній обер-регирунгерат одержує набагато більшу пенсію, ніж скромний обер-вахмістр жандармерії, який свято беріг вірність присягам.

Не знаю, чи може вигляд кінного жандарма так само сильно схвилювати сучасних підлітків, як у свій час він хвилював нас із Бруно. Якщо ні, то гадаю, що сумувати не варто, але саме для того я й хотів розповісти історію Польштерцея в цій повісті, яку готую для журналу, щоб вивести з неї певну мораль. Тим більше, що ходять чутки, ніби сам Польштерцей збирається випустити свої мемуари під назвою «На службі у трьох орлів».

Хай ця чисто ділова довідка стане пересторогою четвертому німецькому орлові, який перебуває зараз біля урядового керма.

ВЛАСНОРУЧНІ ЗАПИСИ БРУНО ТІХЕСА З 1921—1922 РОКІВ

Березень 1921 року

Мої колишні однокласники витримали екзамен на атестат зрілості. Дуже цим прихвально. А вигляд всі мають зовсім блідий і ніби як об...¹ Р. з Андреасом хочуть учитися в університеті. Знову та ж сама історія. Доки вони там вивчатися, я вже матиму власний

¹ Непристойний вираз.

будинок, а може, й власну машину. Шикарні авто стали випускати. На одному такому ми недавно мчали зі швидкістю 50 кілометрів на годину. Тепер я переважно спекулюю мексіканською нафтою.

Червень 1921 року

Мого двоюрідного брата Еріха вбили у Верхній Сілезії. Він служив у добровольчому корпусі. Я б нізащо не став підставляти свою макітру під кулі «за батьківщину». Людина, яка орудує справами на світовому ринку¹, добре бачить, що до чого, і всім отим базіканням про батьківщину та патріотизм його не піддуриш.

12 липня 1921 року

Завів собі дівчину в Т. Пройда (19). Іжджу до неї по пільговому квитку (з тридцятитрьохпроцентною знижкою на зворотній шлях у недільні дні). Не біда, дівка цього варта.

Вересень 1921 року

Наш директор банку якийсь старомодний тип довшого зразка. Набридливий дідуган. Недавно я помилився у підрахунку на кілька тисяч — так він такий галас здійняв! Примусив мене два дні поспіль шукати помилку. Ніби в наші часи кілька тисяч чогось варті. Ну що ж, я дав старому зрозуміти, що про нього думаю.

Кінець вересня 1921 року

Мені сказали, що з 1 січня я звільнений. Я б і сам від них пішов, та вони мене випередили. Тепер я такий мастак у банківських справах, хоч власну контору заводь. До того ж я дещо відклав про чорний день.

¹ Б. Т. на той час усе ще був учнем у банку.

А що як і справді я відкрию власне діло? Я купив акції мідних копалень у Південній Африці. Веду ще деякі вигідні операції. Еммі (21) — втішливе дівчисько. Хоче стати медичною сестрою. Я не від того, щоб така мене лікувала.

27 грудня 1921 року

Наша родина дуже гарно відсвяткувала різдво. Батечкові я купив для його трихін новий цейсівський мікроскоп. Старий дуже зрадив, адже йому трохи прикро, що мене витурили з банку. Дарма, ще буде пишатися з мене! А матусі я подарував діамантову брошку. Вона ледве отямилася від захвату. На святій вечір я навіть був з батьками в церкві. Священик дуже красномовно розводився про бідну, вбогу Німеччину, яка не діждеться свого порятунку. Непогана втіха для людей, що не вміють пристосовуватися до нових часів. Зрештою, у такому родинному, щиро німецькому святкуванні різдва є щось і дуже задушевне. І коли трохи дійдеш розуму — покинеш гулянки, дівчат тощо — то починаєш таке цінувати.

1 січня 1922 року

Під Новий рік ми добряче погуляли! Я запросив кількох друзів з їхніми дівчатками у винарню «Сан Сусі». Ото було сміху! Спочатку всі лежали на столах, а потім під столами. Опівночі ми вибігли на вулицю і пустили в небо кілька ракет — одну спрямували в спальню до нашого старого вчителя К. Хай хоч раз у житті повеселиться! З церковної дзвіниці долинали звуки псалма. «Вірним і чистим будь завжди». Зворушлива музика. Коли йшли назад, я зустрів Р. Він був напідпитку й почав говорити зі мною нахабним тоном. Ці типи все ще поведуться так, ніби ми разом

свиной пасли. Я присадив його як належить. Тутті (22) корчилася від сміху¹.

Березень 1922 року

Мексіканці підклали мені свиню. Нафтові акції загули. Тяжка втрата. На щастя, мідні копальні котируються непогано. І на пиво теж підскочили акції. Всіляко буває в житті фінансиста.

Кінець березня 1922 року

Ось уже три тижні, як на моїх мідних копальнях страйкують робітники. Чернопикі вимагають підвищення заробітної платні. Гарне тобі діло — чорні стали червоними. Акції швидко падають. Я все більше пересвідчуюсь, що європейським народам бракує сильної руки. Від часів тієї неприємної історії з Ритою (24)² я часто буваю у гурті молодих людей, які поділяють мої думки. Старший Майзегайєр, теж з наших — тямуций хлопець. Всі ми вважаємо, що ця республіка — пропаще діло.

Початок травня 1922 року

Я поклав собі вибратися від батьків. Тутешні обивателі зизом дивляться на мене, бо я «людина без певних занять». Їм би пережити таке — з отими цінними паперами! Я зазнав величезних збитків — мені довелося продати акції саме тоді, коли марка страшенно впала в ціні. Тут уже важко було зарадити справі. Майзегайєр каже, що все це єврейські каверзи. Шкода, що у пас нема євреїв — а то ми підпалили б їхні хати. Майзегайєр сказав розумні слова: «Євреї — наше лихо». Добре сказано. Просто лозунг.

¹ Тіхес описав цей сумний епізод зовсім не так.

² В щоденнику не пояснюється, що це за неприємність.

Кінець травня 1922 року

Майзегайєр учора розповів, що нібито в родині С. є домішка єврейської крові. Тому вони так ретельно займаються благочинністю — все від нечистого сумління. Старий С. колекціонує картини. Суцільна дурниця оті святі і все інше. М. вважає, що їх треба було б потрусити. З саду неважко прокрастися до них у дім, а втекти потім теж можна. Але я проти цієї витівки. Все треба робити законно.

13 червня 1922 року

На цьому тижні їду до Мюнхена. Там, кажуть, починаються цікаві події. А я зараз зачепився за добре діло: «Заочні курси підготовки до екзамену на атестат зрілості» — ось як це називається. «Успіх гарантований на всі сто процентів», — писалося в журнальному оголошенні. Ось так я й обійдусь без отого дурного зубріння. А для репутації в світі це щось-таки та значить. Зараз на дозвіллі я часто згадую свою юність, як тоді в Лейпцігу в день відкриття пам'ятника Битви народів вулицею мчали в дрожках студенти. Ще тоді я був у захваті від їхніх кашкетів і стрічок — це в мені обізвався здоровий інстинкт. Освіта — велика сила, якщо в тебе є протекція.

1 липня 1922 року

Цілий тиждень у Мюнхені. Саме вчасно я вибрався з тої діри. Тут зовсім інше життя. Вчора я проводжав одну кралю на ім'я Міцці (26). Тут дівчат називають кралями. Вона безупинно лепетала, так що добру половину я не втямив. Якась китайщина. А взагалі баварцям не вистачає темпераменту. Вони більше цікавляться пивом та сосисками. Хоча є тут і досить активні політичні кола, але вони складаються в основному

із приїжджих, таких, як я. В Баварії значно більше говорять по-німецьки, ніж я гадав. Р. теж вчиться тут. Я вчора бачив його, він ішов протилежним боком Людвігштрассе, але я на нього навіть не поглянув. З такими типами я не думаю водитися. От вони здивуються, як мене принаражують¹ до університету. Я намітив для себе широку програму — буду і економіку вивчати, і анатомію. Один такий професор Б. весь час демонструє студентам божевільних². Топсі (28) каже, що це все одио, як на карнавалі.

10 липня 1922 року

Заочні курси на атестат зрілості лопнули після третього їхнього «листа». А з мене взяли аванс за десять листів. Підлі шахраї! Та мені вся ця дурниця не потрібна. Я й так досягнув своєї мети. І до того ж ще швидше. Я вирішив налагодити зв'язок з студентською корпорацією «Саксо-Альбінгія». Там бойові хлопці. І з міцними патріотичними вимогами, а це зараз нам найпотрібніше. Вчора я продав останні папери — акції броварні в нашому містечку. Нікчемне підприємство. Тут знову вилутані все ті ж кола.

12 липня 1922 року

Матуся пише, що Майзегайєра посадили. На півтора місяця. За спробу вчинити грабунок у будинку С. Він просто завчасу поліз у бійку. Діяти одному взагалі перозумно. Але голова в цього хлопця кумекає добре. Найбільше мені в Мюнхені подобається пиво!³ Це напій для справжніх чоловіків.

¹ Тіхес, очевидно, хотів сказати «заражують».

² Мабуть, мається на увазі Бумке, відомий в ті часи психіатр.

³ Прізвище фабриканта я викреслив, щоб уникнути закидів у навмисному рекламуванні даної марки пива.

1 вересня 1922 року

Вчора я зійшов на Герцогшанд (1731 метр). Природа чудова. Міцці — негідниця. Та ще й католичка. Марка швидко падає в ціні. З «Саксо-Альбінгією» угода вкладена на майбутній семестр. Вчора я ходив оглядати приміщення. З 1 листопада приступаю.

3 вересня 1922 року

Вчора один приятель здалеку показав мені на вулиці чоловіка в спортивній куртці. Він сказав: «Дивись, це А. Г.¹ Він знає, чого хоче». Так, це було помітно навіть з його спини.

НОВІ КОНТИНЕНТИ

Я зовсім по-іншому, ніж Бруно Тіхес, сприймав благословенне місто Мюнхен на початку своєї університетської кар'єри. Воно здавалося мені суцільним святом, подарунком долі. Як часто небо і земля були завітчані синіми і білими прапорами, а голуби на площі Одеон поважно переступали з лапки на лапку під перегук дзвонів і звуки вальсів, які виконував військовий оркестр. Іноді в травні, коли випадав сонячний вітряний день, я блукав по місту, ніби погойдуючись на хвилях, з ледь вологими руками й запамороженою головою. Теплий вітер долинав з Італії, несучи привіт знайомим напіввигнутим аркам і волютам від міст на Тібрі, Адідже і По.

В протигагу Бруно я раніше бував у Баварії, а тутешня говірка була говіркою моєї матері. Мюнхенський ринок став для мене школою народних, нічим не ватьмарених веселощів, грубувато-жартівливим прологом до нескінченного баварського свята. У якійсь

¹ Цілком імовірно, що Адольф Гітлер.

пуженькій перекупці, яка, захоплено погладжуючи гусячу грудку або качиний задок, розхвалювала свій товар, я вбачав певну схожість із сивим університетським професором літератури, що з насолодою декламує вірші Віланда про блоху, яка з білих дівочих персів перескочила на інше місце, яке з легким тремтінням у голосі він називає непристойним.

Всюди вирувало життя, і я з насолодою поринув у нього. Все пагадувало тут карнавал. По Людвігштрасе поважно походжали солідні чоловіки з випещеними бородами й золотими ланцюжками від годинників на жилетах, їх легко було прийняти за міністерських радників. Та мій приятель з Академії мистецтв розповідав, як ці псевдочиновники з гідністю знімають з себе штани, підштанки, вовняні шкарпетки і голі з кучерявою свиною на грудях позують початкуючим художникам і художницям, а також скульпторам. Під їхнім пензлем або різцем вони легко перетворювались на мисливців, тірольських борців за свободу або в річкових богів з амфорами в руках.

Були й дівчата, які тяглися до академії, щоб там скинути з себе одяг,— їх малювали й ліпили з інтересу до них самих, і потім на виставках можна було побачити серію картин, що зображували твою статечну сусідку з п'ятого поверху в найризикованіших позах і найсміливіших ракурсах. Іноді їх розплющували в експресіоністській манері, проте на абстрактне фрікасе перетворювали рідко. У ті добрі часи ще віддавали перевагу живій плоті, і тому натурщиці, що об'єдналися у свою профспілку, влаштували на масницю свій бал-маскарад, який чимало порадував прихильників реальної природи.

Проте стрічав я в цьому місті і чоловіків пенсійного віку, схожих на дроворубів, з обвітреними обличчями і зморшкуватими голими колінами, в шкіряних штанах і гольфах, чоловіків, які завжди були готові вида-

ти із своїх горлянок тірольські трелі — вони-то й були справжніми радниками з міністерств.

Уся Людвігштресе належала університету. Білоголубі трамваї сновигали по ній, ніби по землі якоїсь іпоземної держави. Автомобілі з'являлися лише зрідка. Приплив і відплив натовпу на тротуарах залежав від розкладу лекцій. Іноді який-небудь студент із заможніших проїздив на велосипеді.

Новоприбулим святобливо показували місцевих знаменитостей. Ось по Людвігштресе з півдня на північ, мимохідь зиркнувши на скупі оздоби мюнхенської Тріумфальної арки, простує велетень з безстрашним поглядом капітана каравели, першовідкривача континентів. Це знаменитий мистецтвознавець Генріх Вельфлін. Назустріч йому вниз від Тріумфальної арки з півночі на південь іде інший чоловік, на вигляд не то каталонський гірник, не то римський кардинал — мені пояснили, що це блискучий поет і вчений Карл Фосслер. І той, і другий відкрили мені, окрім п'яти відомих частин світу, ще нові, невідомі континенти.

Сам Вельфлін читав у великій аудиторії від одинадцятої до дванадцятої. Його лекція була першою, яку я почув. Рівно об одинадцятій я сидів у величезному, розташованому амфітеатром залі і дивувався, що немає слухачів. Навколо проекційного апарата, який приглушено шипів, метушився капловухий дідок. Він привітно звернувся до мене.

— Ви, напевне, вперше на лекції, хлопче.

— Так,— неохоче відповів я, невдоволений, що в мені вгадали новачка.

— Повірте, вам навіть дуже сподобається у пана професора,— вів далі привітний дідок, перевертаючи діапозитиви і сортуючи їх за якимсь одному йому відомим принципом.

Я охоче підтвердив, що срудниця знаменитого професора мені відома.

— Розумієте, слухати Вельфліна приходять найвродливіші дівчата з усього університету,— пояснив дідусь.— Навіть іноземки бувають, з Пруссії, наприклад. Дуже милі дівчата, в коротеньких спідвичках і підстрижені під хлопчика.

Мені було приємно, що привітний асистент, як видно, не втрачав зв'язків з життям. Він весело базікав далі, а зал тим часом поступово заповнювали студенти.

— Дивіться,— сказав дідусь, показуючи один з діапозитивів на світло,— люблю готичні собори: там шпиль завжди зверху. Але коли маєш справу з якимсь романським тимпаном, то наберешся мороки. А ці гідотні химери? Ніколи не вгадаєш, де там низ, а де верх. Студенти регочуть, коли ці бестії плюються в небо. Та й пан тасмний радник теж починає нервувати.

Тепер і вгорі, і внизу безперервно грюкали двері. Все показувало на те, що зал буде переповнений. Поруч зі мною сиділа дівчина, що якнайкраще виправдала райдужні обіцянки мого наставника. Чарівна чорноока римлянка, подумав я.

У залі погасло світло. Оглушливий тупіт ніг привітав професора мистецтва, який вагомими словами з швейцарським акцентом почав пояснювати чудеса готики. Вуха мого старого друга чарівно освітілися боковим променем проєкційного апарата.

Прекрасна римлянка ліворуч від мене намагалася щось записати при цьому слабкому світлі. Одного разу вона навіть штовхнула мене ліктем і тут же вибачилась. На саксонському діалекті.

Ми вийшли разом з аудиторії і попростували по Леопольдштрасе. Мою нову знайому звали Рут, вона теж навчалася на першому курсі. Дівчина засипала мене запитаннями, на які я ще не міг дати точної відповіді. І все супроводжувала їх лукавим: «Чи не так?», прикрашаючи цим свою мову ніби якимсь завітком у

стилі барокко. Рут приїхала сюди з Глаухау і була по-справжньому чарівна. В наступні тижні ми разом голодували, перебиваючись лише какао, консервованою солонною і коханням.

Та якось на лекції, коли таємний радник Вельфлін завів мову про Адама і Єву на порталі Бамберзького собору, я раптом виявив, що моє місце зайняте. На ньому сидів широкоплечий студент медик старшого курсу, судячи з усього, сільського походження. Очевидно, переситившись какао і консервами, але аж ніяк не коханням, моя римлянка з Фогтланду привіталася зі мною досить нелюб'язно, і тому я мусив податися на гальорку.

Віднині мені довелося вивчати народні звичаї одному і самому обідати в студентській їдальні.

Якось пізньої осені на Людвігштрассе повз мене, грюкаючи чобітьми, промарширував мій колишній однокласник Бруно Тіхес, одягнений у щось на зразок військового мундира. Я весело гукнув йому, як заведено в цих краях:

— Добридень!

— Хайль! — відповів Бруно.

— Що? — перепитав я, обернувшись йому вслід.

Та він пішов, все так само карбуючи крок, не обдарувавши мене хоч поглядом або словом.

НІЧНІ ЕТЮДИ (I)

«Партія доручила мені наглядати за університетськими професорами. Здебільшого це надто нудне заняття. Але для майбутнього — це важливо».

Цей короткий запис у щоденнику Бруно Тіхеса ще й сьогодні викликає у мене почуття відрази й гніву. Виконуючи своє гидке доручення, він терся навколо мене, а я виявився таким дурним, що, сам того не

підозрюючи, виклав йому багато чого, що йому було потрібне.

Було це на початку літнього семестру, третього для мене в Мюнхені. Після холодної і сумної весни нарешті розпогодилося, і навіть на лекціях самого Генріха Вельфліна в аудиторії було багато вільних місць. Відтоді, як саксонська римлянка переїхала в інше місто, я знову сидів у «партері». Зненацька на вільне місце поряд мене вмотився Бруно.

— Ось ми й знову зустрілися, земляче,— сказав він, радісно вишкірившись.

Обеззброєний його добродушним тоном і власною дурною сентиментальністю, я привітався з ним набагато щиріше, ніж він того заслуговував.

— Ти теж тут навчаєшся?

— Так, між усім іншим,— відповів Бруно, супроводжуючи свої слова широким жестом.

— На якому ти факультеті?

Тіхес, очевидно, аж ніяк не хотів, щоб його розпитували, бо сам, як видно з його щоденника, прийшов в університет дізнатися дещо від мене. Відповідь його пролунала роздратовано і різко:

— Хіба не знаєш, у якій галузі я зробив перші практичні кроки!

— Звичайно, в фінансах,— трохи згорда промовив я до колишнього банківського учня — жертви інфляції.— А тепер вирішив озброїтися ще й теорією?

— Цілком вірно,— підтвердив Тіхес.

Я вже хотів спитати, як його зарахували до університету, бо ж він так і не закінчив школи, коли в зал ввійшов великий учений, і його зустріли студенти громовим тупотінням ніг.

На екрані замиготіли кошмарні видіння — пожежі, розстріли, тортури, огидні звірства, які великий іспанець Гойя показав у своїй серії картин «Лихоліття війни».

Мистецтвознавець удавано байдужим тоном, щосили зіщуливши очі, почав коментувати картини, і нам передавалося хвилювання художника, що гнівно викривав катів.

Мій колишній співучень лише час від часу виявляв деякий інтерес до лекції — наприклад, коли на екрані з'явився у багато разів збільшений труп жінки, оголеної до самих стегон, яку клали на візок з мерцями.

— Оце здорово! — промурмотів про себе Тіхес.

Раз він попросив у мене олівець, і я послужливо запропонував йому свій кишеньковий ліхтарик, при слабкому світлі якого я іноді дещо записував. Тіхес теж щось записав, а що саме, я не розібрав. Знаю тільки, що імені Гойї там не було.

Коли лекція закінчилася і в залі знову спалахнуло світло, у Бруно Тіхеса був падзвичайно задоволений вигляд.

— Тобі сподобалося? — спитав я.

— Так, — відповів Бруно. — Коли-небудь я ще сюди загляну.

В той час я почував себе зовсім самотнім у місті, що стало любим моєму серцю. Мабуть, тому я гаряче запевняв Бруно, що буду дуже радий зустрітися з ним ще.

— А скажи, в цього типа є односторонність? — спитав він ніби між іншим, коли ми, спустившись сходами, ішли повз кафедру до виходу з аудиторії.

— Що ти маєш на увазі? — здивувався я.

— Чи є у вас ще професори, що думають так само? — добродушно і не поспішаючи вів далі Бруно. — Ну, приміром, ліберали, пацифісти...

Нічого не підозрюючи, я захоплено назвав йому майже всіх своїх викладачів. Ми вже були в дверях, коли Тіхес раптом вигукнув:

— Дивися! Та це ж Віра!

— Яка Віра!

— Баронеса з Росії. З отого парку, поряд з яким жила твоя тітка.

Господи, невже це правда, невже через стільки років саме тут мені судилося зустрітися з одною із казкових сусідок тітки Реммі?

Я бачив, як Тіхес кинувся у вир студентів і студенток і торкнув за плече якусь дівчину. Я побіг за ним і наздогнав його, коли він уже встиг перекинутися кількома словами з кумиром моєї юності. Мовчазний поклонник, я навіть не знав, що мою мрію звать Вірою.

Дівчина, з якою розмовляв Бруно, насправді виявилася тою самою маленькою баронесою з замкового парку, для якої я за її ж наказом писав вірші «про жінок і любов». Тепер, побачивши Віру, я зрозумів, що я ніколи більше не зможу писати для неї віршів, хоча при одному тільки погляді на неї мене охопив якийсь щемливий і разом з тим світлий і радісний біль.

Я не зводив з дівчини очей. Раніше вона посила довге розпущене волосся, тепер воно було коротко підстрижене і гарною хвилею спадало на плечі. А величезні сіро-гулубі імлісті очі, якими глянула на мене Віра, розмовляючи з Бруно Тіхесом! І я, зненацька втративши поетичне дарування, у ту ж саму мить — пам'ятаю це, як зараз — знайшов для них абсолютно точне визначення: «бездонні русалчині очі».

— Добридень. Як ся маєте? — спитала Віра.

— А як ведеться Тітті? — запитав Тіхес, не даючи мені вставити хоч слово.— Все така ж весела?

— Ви про княжну? Спасибі. Моїй кузні ведеться добре.

— А де ж ви живете?

— В Нижній Баварії. У замку під Штраубінгом.

— У замку? Ого! Чорт забирай!

— Не дуже ого. Ми лише бідні родичі і живемо у

флігелі при палаці. Раніше це був будиночок для челяді.

— Почекайте! На канікулах обов'язково приїду до вас!

У відповідь на цю нахабну заяву мого колишнього однокласника, який напрошувався в гості, Віра промовчала. Мені було соромно за Бруно, і я щиро пожалкував, що саме йому довелося бути присутнім при зустрічі з кумиром мого дитинства. Та як знати, якби не він, може, я ніколи не зустрів і не впізнав би мою Віру...

— Ви на всіх лекціях Вельфліна буваєте? — швиденько запитав я, боячись, що Тіхес знову бовкне якусь нетактовність.

— Звичайно! А ви теж?

— І я теж!

— Тоді давайте сядемо поряд!

Від цих слів у мене стало невимовно добре на душі.

Щастя, яке я прогавив у дитинстві, тепер здавалося мені можливим і близьким. Я безнадійно потону в безодні русалчиних очей.

— Гей, Тіхесе, ви що, теж надумали завітати до університету? — спитав у цей момент чийсь скрипучий голос, і на плече мого земляка опустилася рука в світлій лайковій рукавичці.

І тут з Тіхесом сталося щось таке, що я досі вважав за неможливе: все обличчя його почервоніло.

— Так, пане граф,— пробурмотів він.

— Тільки не забудьте,— вів далі голос тоном, не позбавленим приємності, — на третю годину ви повинні прийти мені гудзик до бекеші.

— Буде зроблено, пане граф.

Вишукано одягнений студент у червоному кашкеті повагом відійшов.

Віра розсміялася йому навздогін.

— Ви пришиваєте один одному гудзики? — сміючись, запитала вона у Бруно.

— «Саксо-Альбінгія» надає великого значення спартанському вихованню новачків,— промимрив Тіхес.

— І це заходить так далеко, що ви один одному кажете «ви»?

— Це наш аристократичний принцип,— відповів уже більш упевнено Тіхес і раптом поспішно розпрощався з нами.

Аристократка Віра здивовано подивилася йому вслід.

НІЧНІ ЕТЮДИ (II) З МЕМУАРІВ БРУНО ТІХЕСА

28 травня 1923 року

Вчора після великої гульні я зробив послугу в туалеті одному старому панові. Він належить до провідних рейнських індустріальних кіл і завів зі мною довгу розмову на господарсько-політичні теми. Він сказав, що я розумний хлопець і мав би вчитися далі. А я розповів, які і чиї махінації позбавили мене такої можливості¹. Я навів також вислів Майзегайсра: «Євреї — наше лихо». А він на це лише гмикнув. Більше він нічого не міг сказати, бо цього, очевидно, не дозволяли йому обставини. Тоді я сказав, що поширюю в партії слова Майзегайсра.

Він уместився на унітаз, багатозначно подивився на мене і спитав: «То ви гадаєте, що варто підтримувати цих людей?» — «Аякже!» — відповів я.

На жаль, тут саме ввійшов граф Р., який уже був добре палідпитку і загорлав:

«Панове, пустіть і мене...»²

¹ Як відомо, все це брехня. Т. був просто дурний і ледачий.

² Тут грубий народний вираз, який не пасує до тексту.

І тут старий пан показав зразок вихованості. Перед тим, як вийти з кабіни, він потягнув за ланцюжок, хоча сидів на унітазі тільки для того, щоб зручніше було розмовляти. Таких людей треба поєднати з ідеалами нашої партії.

Ось що турбувало Бруно Тіхеса в травні 1923! А в нас не було ніяких клопотів, у Віри і в мене. Ніч безумства лежала над Німеччиною, марка гарячково котилася у прірву, а ми кохали одне одного. Перед дверима великої аудиторії, названої «Макс», почалася наша любов і, здавалося, кінця їй не буде.

І добре, що на екзамені не випало мені розповідати про Гойю, бо в radoшах наших взаємин ми зовсім забули про його «Лихоліття війни». Віднині мій ліхтарик прислужувався мені зовсім не для конспектування основних думок лектора, а для того, щоб крадькома світити на Вірині долоні, при цьому я радів, що в неї так чітко виражені лінії кохання. І хоча я ніколи не був схильний до математики, але тут, у темній аудиторії, все лічив її пальці і охоплений тривогою власника, що не довіряє цьому непевному часові, раз у раз пересвідчувався, чи на місці її ноги. Ми були піби останні діти раю у цьому божевільному світі.

Ще в травні мені довелося залишити мою квартиру, бо службовець лікарняної каси, в якого я наймав кімнату, наказав мені забиратися геть разом з моєю «панночкою». Коли ж я назвав йому Вірині прізвище і титул, то він лише глузливо розреготався. На щастя, я знайшов іншу кімнату в генеральської удови в Швабінгу.

Маленька старенька жінка показала мені сталеву каску, що висіла на стіні над моїм майбутнім ліжком.

— Сподіваюсь, що ви будете вірні традиціям,— сказала вона.

На доказ цього я наступного разу привів з собою Віру і урочисто представив її генеральші, назвавши всі титули. Віра зробила щось на зразок придворного

реверансу, і симпатії старої генеральші були забезпечені. Для нас обох.

А ще важливіше, що ми незабаром здобули прихильність генеральської куховарки, пажубної і добросердої бабусі, в якій наші запалі щокни — наслідок кохання і падіння курсу долара — викликали співчуття. Вона потайки варила й нам, і коли ми, голодні після студентських обідів, поверталися до моєї кімнати, яку я тільки з поваги до традицій не насмілювався називати комірчиною, вона вже встигала поставити мені під умивальник повний генеральський обід. Там було все меню: від супу до десерту, все, про що студент у ті часи міг тільки мріяти або прочитати у відділі історії культури державної бібліотеки. Замість того добра бабуся вимагала лише одного, щоб я по неділях і святах ходив до церкви. Я виконував її бажання, брав молитовник і зустрічався з Вірою в Англійському саду.

Таким чином, тієї чудової травневої пори ми насолоджувалися обома благами: мою шикарною квартирою і громадськими парками міста Мюнхена. Ми пестували, мов діти, та ми майже й були дітьми. Ми фотографували одне одного, а то фотографувалися разом за допомогою магнієвого спалаху і автоспуску. Зібравши плюшеві ковдри і оксамитні порт'єри, я одягав Віру то арпестократкою, якою вона й була, то дівчиною сумнівної поведінки, на яку вона лише трохи була схожа. За це вона робила з мене натюрморт за допомогою сталевих каски і гранатних гільз, в які генеральша ставила квіти.

А взагалі ми скоро прибрали все це військове причадалля якомога далі від себе, бо воно страшенно бряжчало й гуркотіло, падаючи на підлогу, коли ми ненароком його торкалися. І лише чекаючи візиту її превосходительства, ми відновлювали колишній вигляд кімнати. Зрештою стара дама була дуже милою особою, і, дивлячись, як вона балакає з мою гарно вихо-

ваною Вірою, я часто відчував докори сумління за те, що ми таємно харчувалися за її рахунок.

Наші заняття все більше залежали від примх долларового курсу, ніж від лекцій знаменитих учених. Аудиторії порожніли, зате зростала щодня юрба перед дошкою, де вивішувалися оголошення про роботу для студентів. Зрештою, нам здавалося, що ходити сюди марна річ, бо пішоходів випереджали велосипедисти, які вихоплювали у нас з-під носа ті нечисленні вакансії, про які сповіщалося і ще тому, що зграя дебелих молодчиків — здебільшого власників велосипедів — утворювала міцний живий мур перед дошкою оголошень.

Однак Вірині русалчині очі пробили цей мур. Один господь бог знає, як їй пощастило роздобути велосипед — до того ж не жіночий, а чоловічий, такий старий, що в мене зародилася підозра, чи не походить він зі складу Оскара Міллера, де зберігалися експонати майбутнього німецького музею. З допомогою велосипеда Віра домоглася того, що наші гаманці і портфелі наповнилися банкнотами, ми щодня заробляли необхідні для життя мільярди, а то й більйони.

Якось ми продавали разом печиво на одній виставці, і в вечірній газеті з'явилася Вірина фотографія з таким написом: «Знамення часу: баронеса продає печиво». Моє обличчя на фото усунули, бо я не підходив до «знамення часу». Потім я вибивав килими в одного торговця пляшками з цивом, а Віра витирала пилюку. При цьому вона розбила якусь потворну вазу з зображенням пам'ятника в Нідервальде. Довелося радіти хоча з того, що нашу роботу визнали достатньою для компенсації за заподіяні збитки. А про наші успіхи на ниві мистецтва розважатися ще буде мова.

На наше щастя, найвищий пункт інфляційної гирячки прийшовся на найкращу пору року. Ми могли обійтися без театру і кіно, на які в нас все одно не було грошей, ставши самі акторами в найдавнішій і

найприроднішій п'єсі «Ніч кохання». Ніким неоплачувані і неоцінені, ми ошчасливллювали одне одного. Ми все краще засвоювали текст, не витрачаючи зайвого часу на діалоги.

Одної ночі ми йшли крізь великий старий парк поміж кущами бузку і жасмину, щільно притулившись одне до одного. Від швидких струмків здіймалася прохолода. Поміж гілками непорушних дерев виднілося зоряне небо. Трава була волога, на лавках теж лежала роса. Ми вирішили пройти до ротонди на горбі Моноптерос, шматочку Греції на баварській землі. На скупі освітленій головній алеї, що вела від університету, нам назустріч марширували, карбуючи крок, якісь люди, співали про те, що вони реакціонери. Ми постаралися лишитися непомічними.

— Поплічники твого колеги по школі Тіхеса,— промовила Віра.

— І твого найщирішого приятеля,— додав я.

— Дякую,— відповіла Віра.— І все ж хай буде на нього благословення.

— Як це?

— Бо саме він звів нас знову...

— Хай буде! Можливо, це лишиться єдиним його добрим вчипком на цьому світі.

— Може, й так,— сказала Віра.

Це був, як на ті часи і з огляду на нашу закоханість, дуже довгий і значний діалог. Дальша розмова — з описом пейзажу — відбулася, коли ми вже сиділи на мармурових, ще не вихололих східцях круглого храму.

— Жасмин,— промовив я.

— У нас в Прибалтці він цвіте набагато пізніше, і квітки більші. Білі ночі в середині літа просякнуті пахощами жасмину.

— Чого ж після війни ви не повернулися туди, якщо там і квіти більші, і ночі світліші? — запитав я, ревнуючи її до батьківщини, якої не знав.

— Тому що нові господарі забрали наші мастки. Та й тобі зрештою так зручніше,— зауважила вона,— і я побачив у напівтемряві три чарівних поперечних зморшки на її носі, які мені завжди кортіло розправити поцілунком.— Та й до того ж надто світлі ночі тобі були б зовсім не до смаку.

— Звичайно! — бадьоро підтвердив я.

Ні про що варте уваги ми вже цієї ночі не говорили. Дотримувалися лише правил гри, як того вимагала Віра. А саме: ми домовилися, що будемо цілуватися кожного разу, як на вежах мюнхенських церков битимуть дзигарі. На перший раз це вийшло дуже добре.

— Боже мій, уже п'ята година,— сказала Віра.

— Ти помиляєшся, зараз чверть на дванадцятю. Ніч така тиха, що чути, як відбивають години на п'яти дзвіницях.

— Оце буде нам робота! — зітхнула вона.

До дванадцятої ми ще якось могли упоратися. А пізніш довелося важко. Дзигарі, правда, били спочатку з невеликими інтервалами, а далі все змішувалося, дзвони били повільніше і швидше, одні гули нижче, другі — вище. Ми сумлінно порахували до шістдесяти, але вже надходила чверть на першу, і треба було починати все знову. Пізніше нам випадали довгі передішки, і тільки коли вже розвиднілося, справа дещо налагодилася.

До цього я повинен додати, що вирішили ми не спати цієї ночі тому, що о п'ятій ранку мали приступити до роботи на моторобудівному заводі, щось там змащувати. Тільки завдяки предкам-феодалам Віра одержала від директора заводу дозвіл виконувати разом зі мною цю чоловічу роботу. Нашу норму поцілунків п'ять разів по п'ять ми виконали достроково вже о чверть на п'яту, ще до того, як вирушити в дорогу до місця роботи.

Всі мастила пахли нам цього ранку бузком і жасмином, і Віра аж здригнулася, коли заводський дзвін пронизливо і довго проголосив перерву.

Дивно, що всі ці солодкі спогади налинули на мене саме тепер, хоча вони відволікають нас від цілеспрямованого опису життєвої кар'єри Бруно Тіхеса. Але включити їх у мою документальну повість я ніяк не можу.

Проте, якщо добре поміркувати, я зробив правильно, що згадав про це...

Зовсім недавно я знову завітав до Мюнхена і посидів там на горбі Монптерос. Саме цілили бузок і жасмин. Мармурові сходи стали трохи холоднішими. Але, можливо, це залежало тільки від мене. Як і тоді, навколо цілувалися молоді парочки. Та цілувалися вони — можу сказати — занадто тверезо й розважливо, і так діловито, що на них, здається, зовсім не впливали ні пахощі, ні зірки, а тим паче церковні дзвони.

Можливо, здається мені, саме тому слід розповісти їм про нашу гру в дзвони, яку вигадала тоді прибалтійська баронеса. Щоб у нашому світі було трохи більше фантазії й традицій.

ЛІТНЯ КАЗКА

Влітку 1923 року визначалися долі стількох людей, що про цей період слід розповісти докладніше. Почалося все досить ідилічно, в спогадах Бруно Тіхеса також.

1 серпня

Я не шкодую, що відвідав Нижню Баварію. Вони там називають себе житницею всієї країни і живуть заможнo. Не дивлячись на ідіотську інфляцію, тут не відчуваєш труднощів, особливо, коли ти в студентській формі. Хоча студенти тут здебільшого католики і не

здатні на сатисфакцію (sic!), але кольори «Саксо-Альбінії» дуже всі поважають. Я маю контакти передусім з ветеринарами і націонал-коміками ¹.

8 серпня

Сьогодні ночував навіть у священика. Вечеря була добряча. Щоб догодити старому господарю, я досить позитивно говорив про папу римського. Якби він знав...

10 серпня

У Пфарркірхені за випивкою вони мені сказали, що в місті проживає один з членів «Саксо-Альбінгії». Я від'їхав першим же поїздом.

23 серпня

Прибуду до Штраубінга пізніше, ніж гадав. Треба трохи повештатися по селах заради поживи. Саме серед неосвічених нас особливо поважають.

2 вересня

Річниця битви під Седаном! Штраубінг! Ще з вікна вагона я побачив замок на Дунаї!

Тепер, звичайно, мені доведеться покопатися трохи у власній пам'яті і документах, перш ніж приступити до зображення драматичних подій, що сталися в замку над Дунаєм.

Того літа 1923 року я вперше під час капікул знову поїхав додому. Рідне містечко, як здалося мені, дуже змінилося, ніби вилиняло під частими зливами цього року. Вулиці видался мені вужчими, ніж були, а будинки — нижчими.

¹ Так студенти називали тих, хто вивчав національну економіку.

У порівнянні з парадними сходами університету в Мюнхені вхід до моєї колишньої гімназії нагадував драбишку, що годилася б хіба що курям на сідало, і навіть мої колишні вчителі, здавалося, понижчали.

Населення містечка, як на мій погляд, теж зменшилося.

Виняток становила лише родина Майзегайєрів, яка, навпаки, збільшилася: народилася цього року дівчинка, до того ще й екзотичної зовнішності (минулого року в містечку давав гастролі великий цирк).

Тітка Реммі померла, її хатинка стояла порожня. Моїм батькам вона залишила у спадщину годинник з музикою, який грав одну-єдину пісеньку про маленьку рибачку.

Дядько Бензе більше не родичався з нами. Він заявив, що мій ліберальний батько зніхався з «червоними», які несуть відповідальність за інфляцію і пропажу його власних заощаджень. Він вступив до партії Бруно Тіхеса, місцевий осередок якої створив одразу після виходу з в'язниці Карл Майзегайєр. Згодом дядько Бензе став навіть блокляйтером і одержав право носити уніформу.

Моє рідне містечко змінилося настільки, що я почував себе в ньому чужинцем і нетерпляче чекав листів від Віри. В них для мене було все — моя батьківщина і моє літо.

В дивний спосіб мені пощастило зберегти Вірині листи, що розповідають про дальші події того літа, і тепер вони стали дорогоцінним і найвірогіднішим джерелом для моєї розповіді про Бруно Тіхеса. Певна річ, джерелом таємним — в документальній повісті я про них і не згадую і при всій любові до дружини не признаюся про них і їй. Бо Вірині листи і досі для мене все: і батьківщина, і сонце, такими вони залишаються до кінця моїх днів. І зараз я перечитую, як чарівну

казку, ці ледь пожовклі тоненькі аркушки паперу, списані великим прямим почерком.

3 серпня

Ти знаєш, ми маємо тут свій шматочок Дунаю! Від замку аж до берега тягнеться листяний ліс. Якби ти, наприклад, був у Відні, то річкові хвилі могли б щось розповісти тобі про мене. Я завжди купаюсь сама там унизу і думаю при цьому: як жаль, що ти тоді не наважився перелізти через огорожу. Тоді б ми зналися вже так давно. А хотілося б ще давніше.

4 серпня

Ти лише подумай, любий, сьогодні вранці я у напівсонні мимоволі простягла руку до стіни, чи не висить там сталева каска. Потім мені було дуже сумно.

5 серпня

Наш берег такий відлюдний, що можна вільно за-смагати на сонці. Коли надходить караван барж, я завжди встигаю сховатися за кущі. І тоді виглядаю крізь гілля й бачу, як плиці коліс ляпають по воді, здіймаючи бризки, що срібляться у сонячному промінні — то буксир тягне баржі вверх проти течії до Регенсбурга. Коли я повертаюся і лягаю на своє місце, ніздрі мої ще лоскоче запах диму з його чорного димаря, бачу, як у дальні зникає прапор — угорський, румунський або чехословацький. І самій хочеться кудись поїхати. Чи зможу я коли-небудь помандрувати з тобою?¹

6 серпня

Вночі я чую бій тільки двох годинників: одного — з сільської церкви і одного — на наріжній башті панського будинку. Вони б'ють дуже повільно і одразу

¹ Ми змогли це (див. с. 145).

один за одним. Для нашої гри краще й не придумаш. А ти як гадаєш? Правда, це трохи мало.

7 серпня

Сьогодні з-за повороту зненацька вилетів поліцейський катер, я стояла біля самої води і не могла втекти в кущі, а тільки повернулася спиною до річки. Поліцейські шукали когось, дивлячись у біноклі. Напевне не мене.

А я б шукав її... Але чому ж тоді не шукав? Чому я так рішуче повернувся до материнних горшків, замість того, щоб податися, як Бруно Тіхес, до Нижньої Баварії? А так мені лишалося бачити Віру тільки уві сні і в мріях — русалкою понад срібною річкою під листям, що тріпоче на вітрі.

Щодня я одержував від неї листи, навіть у неділю, бо виймали ми нашу пошту з абонементної скриньки. Якось, заглибившись у читання біля дверей поштамту, я зіткнувся з Евеліною Майзегайєр. Вона якось дивно глянула на мене, мені здалося, що вона стала ще вродливішою. Але тепер вона вже мене зовсім не цікавила.

І тут у ліричний тон нашого листування вривається драматична нота. Саме того тижня, коли в щоденнику Бруно Тіхеса немає жодного запису, що бувало надзвичайно рідко.

8 вересня з ним сталося те, про що я прочитав у Віриному листі 10 вересня.

9 вересня

Любий, вчора у нас тут вибухла бомба! Я тобі вже писала, що Тіхес кілька разів телефонував з Штраубінга до моєї кухні Тітті. Він завжди казав «їх високість», і ми мало не вмирали зо сміху. Тітті спочатку

просила казати, що її немає. Ти ж знаєш, що ми терпіти не можемо студентів з корпорацій і всіх схожих на них типів. Але в нас самих серед родичів є така штучка, барон Фрідріх фон Р.-В.,¹ окраса всіх бюргерських салонів, досить милий скромний хлопець з невеликим талантом актора. Ми сказали йому про наші підозри з приводу твого однокласника. Правда Фріц належить до іншої корпорації, але одразу навів довідки в Мюнхені в «Саксо-Альбінгії», і тут виявилось...

Та ні, треба повести розповідь з іншого кінця. Отже, позавчора Тітті нарешті підійшла до телефону, щоб поговорити з твоїм Бруно². Він був досить розв'язний і звертався до їх високості на «ти», що їй не дуже подобалося. Проте вона мала за честь запросити пана студента якогось там учбового закладу Тіхеса наступного вечора в гості. Він запитав, чи може прийти в парадній формі корпоранта. «Неодмінно!» — вигукнула Тітті в телефон і аж заверещала так, що, власне кажучи, він міг щось і запідозрити.

Послухай-но, наступного дня ми влаштували не спектакль, а справжнє чудо! Шкода навіть, що він відбувся не для тебе! Біля входу і біля дверей до залу, — все це мало місце, звичайно, не в нашому гаражі, а в панському домі, — стояли слуги з запаленими свічками. Ми, дівчата, причепурилися якомога краще. Ми стояли утрьох, кузен Фріц у голубому кашкеті посередині і чекали на процесію з свічками, яка супроводжувала Бруно Тіхеса.

Що відбулося потім, просто неможливо описати. Фріц церемонно наблизився до Бруно. Обидва зірвали

¹ Наводжу тільки ініціали, тому що барон фон Р.-В. живе ще й досі.

² Безкінечні повторення «твій Бруно» — дрібна шпилька з боку відправниці.

з голови кашкети і застигли один проти одного, виставившись так, що буквально було видно, як волосся на їхніх потилицях најжилося. Потім Тіхес вигукнув своє ім'я, поцілував дівчатам руки і сказав щось про «високу честь», яку він гідно зуміє оцінити.

Тут Фріц знову помахав своїм кашкетом і промовив украй серйозно: «З вашого дозволу, прошу пана колегу уявити, що він дістав ляпаса!»

Ти не можеш собі уявити, який це мало ефект. Бруно розтуляв і затуляв рота, не видаючи жодного звуку.

Тоді знову озвався Фріц: «Прошу вас пройти до туалету!»

Тут Тіхес на весь голос розреготався. Мабуть, подумав, що це один з феодалних жартів. Але Фріц не дав йому часу на здогади і сказав крижаним тоном: «Адже туалет — це ваше робоче місце, пане лакей, високошановної «Саксо-Альбінгії».

І тут сталося те, про що я згадую навіть з почуттям жалості до твого колишнього співучня. Бруно повернувся і, не промовивши жодного слова, вибіг з залу і кам'яними лункими коридорами помчав у темну ніч. Він навіть збив з ніг одного свічконосця. Правду кажучи, мені трохи соромно за цю не зовсім порядну сцену помсти, яку ми розіграли з ним. Але ж подумай тільки, який він аферист! Ніколи не був студентом, а вештається по всій Нижній Баварії в корпорантській формі і живе з цього, як паразит. І що з нього може вийти? ¹

Коли за Тіхесом грюкнули двері, ми якусь хвилю стояли знічені. Та потім скористалися нагодою, щоб улаштувати маленьке свято втрюх. Після цього Тітті поїхала з братиком Фріцом покататися в автомобілі. Я ж мусила одна йти спати.

¹ Віра згодом дістала відповідь на це питання.

Так ось воно! Це і є та надзвичайна подія в житті Бруно Тіхеса, яка мала вирішальний вплив на весь його подальший життєвий шлях. Що це матиме — в його розумінні — позитивні наслідки для нього, ми й подумати не сміли. В нашому листуванні ми навіть висловлювали побоювання, як би він через нестерпну ганьбу не заподіяв собі чого-небудь. Але для такого він був, напевно, занадто товстошкірий. І ми почали забувати про цей випадок все більше й більше в той час, як наша зустріч все наближалася.

А зустріч ця була чудова. Я сів ще раніше у швидкий поїзд, яким Віра мала їхати з Регенсбурга. Вона про це не знала. Я дивився, як вона під незвично холодним для вересня дощем відчиняла двері мого вагона і зайшла прямо мені в обійми. Всю дорогу ми простояли в тамбурі останнього вагона, звідки було видно вологі від дощу рейки.

Та ми їх не бачили — ми бачили лише одне одного. Я знову з головою пірнув у безодні русалчиних очей, побачивши там і колеса пароплава, і чужі прапори, і дівчину, якій, на мою думку, зовсім не треба було повертатися спиною до річки. Тої осінньої ночі для нас знову розквітла весна і настало літо. Звукові сигнали залізниці ми сумлінно сприймали як удари дзвонів, коли ж не було ніяких сигналів, ми знаходили їх у собі. Ми вирішили зберегти нашу літню казку на всю зиму.

Наступного ранку, коли я прокидався зі сну, щось упало мені на голову. Це була сталева каска, яку я в своєму блаженному стані забув зняти з стіни. Віра поцілувала гулю на моєму лобі, а я врівняв молотком ум'ятину на касці. Пустуючи, мов діти, ми все ж замислилися: а що коли б сталося навпаки...

Бруно Тіхес на той час уже, мабуть, зробив той крок, що виявився вирішальним у його кар'єрі, бо в

його щоденнику уже під датою 17 вересня стоїть такий запис:

«Я покинув місце в «Саксо-Альбінгії». Такі зв'язки вже пережили себе. Ці люди так само зледачили і прогнили, як і наше німецьке дворянство, з яким, коли надійде час, ми поговоримо відверто. Сподіваюсь, що цей день скоро настане. Я ж зі свого боку зроблю все, щоб прискорити його наближення. Я остаточно вирішив стати політиком»¹.

ГАРЕМНІ НОЧІ

«Вчора після обіду я ішов по Штігльмайєрпляц. Раптом з'явився чорний відкритий автомобіль. Він їхав поволі, бо робітники ремонтували трамвайну колію. І тут я побачив, що в авто сидить А. Г.² Досі я бачив його тільки здалеку — в цирку «Корона» та в інших місцях. Я вигукнув «Хайль!» і «Німеччино, пробудися!» і викинув руку вгору і вперед. Він підвівся, озирнувся довкола і вступився у мене своїми голубувато-сірими сталевими очима. І в ту ж мить я заприсягнувся у вічній йому вірності. Один з колійних робітників, напевне марксист, гукнув мені вслід: «Ти хоч нам, баварцям, дай виспатися, ти, прусський баране!» От ми їм влаштуємо пробудження...»

Цей дивовижний запис у щоденнику Брупо Тіхеса я, звичайно, надрукую повністю ще й з тої причини, що він разюче схожий з його розповіддю про зустріч з Вільгельмом II у 1913 році³. Для психологів, безперечно, буде цікаво дізнатися, що цю фразу про прися-

¹ Впадає в око разюча схожість цієї заяви з визнанням іншої досить відомої політичної особи.

² Адольф Гітлер (1889—1945).

³ Див. с. 34.

гу на вічну вірність автор згодом не заклеїв. А це має означати, що й після 1945 року, незважаючи на заяви зовсім протилежного змісту, Тіхес залишився у душі вірний своїй клятві. Дальший визначний політичний натяк знаходимо ми в мемуарах Тіхеса два дні згодом.

«Інфляції, здається, надходить кінець. Для нашої справи вона була корисна. Вона переконала народ у тому, що пора покінчити з фінансовим рабством. Ми в партії настроєні зараз оптимістично. Скоро розпочнемо діяти».

Ці часи, коли тіхеси були оптимістично настроєні, для нас з Вірою виявилися найгіршими. Наприкінці вересня ми достроково повернулися з канікул, бо почули від одного приятеля, що в Мюнхені зніматимуть грандіозний фільм «Одіссей» і для участі в ньому на ролі статистів запрошуються студенти. Ми вбачали в цьому шанс заробити грошей, а на додачу я потайки плекав романтичні сподівання, що в мені відкриють акторський талант.

Коли ми обоє з'явилися в студентське бюро розподілу праці, виявилось, що через фінансові труднощі зйомки фільму відкладені на невизначений строк. Всі наші надії пропали. Перспектив на іншу роботу майже не було, бо під час канікул мало хто розраховував на студентів. Проте на чорній дошці висіло оголошення про те, що для осіннього ярмарку потрібні студенти обох статей для роботи рекомендаторами.

— А що це таке? — спитала Віра.

— Я й сам не знаю, — відповів я, але додав, що це слово звучить досить респектабельно.

З'явившись у дирекцію ярмарку на Терезієнвізе, ми довідалися, що рекомендаторами називають закликачів біля балаганів і що для цього треба мати досвід і вміння кричати. А в нас зовсім відібрало мову, як тільки ми почули про це. Та грошей у нас не було, і ми

подалися в одне місце, де, як нам порадили, ще мали бути вільні посади статистів.

Ми відшукали довгу халабуду, на стінах якої поряд з атлетами каштанового кольору були намальовані яскравими фарбами спокусливо оголені дівчата — десять років згодом така мазанина стала зразком офіційного мистецтва. Над балаганом, облямована гірляндою з електричних лампочок, красувалася вивіска «Краса і сила», а на щиті, що стояв під стіною, можна було прочитати програму: «Справжній Тарзан, людина з пралісу», «Суламіф, голуба жінка» (дітям і підліткам заборонено), «Брайтгаупт, король заліза», «Бімбо і Бомбо, веселі волоцюги», «Гаремні ночі Сходу???» (Пікантно, захоплююче, хвилююче! Тільки вечорами!)»

— Ні, сюди ми не підемо,— рішуче промовив я.

— А я піду,— сказала Віра.

Вона обійшла балаган, я — за нею на невеликій відстані. В чистенькому фургоні ми побачили похмурого чоловіка, який сидів за відкидним столиком і гриз телячу ногу.

— Чого вам тут треба? — спитав він, незадоволений, певно, тим, що ми йому перебили насолоду.

У мене набіг повний рот слини.

— Нас направили до вас з керівництва ярмарком, пане директор...— промовила моя баронеса з традиційною аристократичною люб'язністю.

— Унтермюллер,— буркнув чоловік з телячою кісткою, оглядаючи Віру з голови до ніг, ніби оцінюючи її.— Тебе я, мабуть, зможу використати! Пізніше перодягнешся!

— А що я у вас робитиму!

— Нічогосінько! Будеш себе показувати та трохи крутити задком.

І тут у мене збурилася дворянська гордість, від якої Віра так ганебно відступила.

— Панночка Віра походить з відомого шляхетного роду,— заявив я гордо, не зважаючи на її вбивчі погляди.

— Ну то й що? — незворушно спитав Унтермюллер.— В неї все на тому ж місці, що й в інших дівчат. А що стосується слави, то я в ролі Бімбо теж досить відомий!

Значить це був один з «веселих волоцюг». Я вже був ситий по горло його гумором і залюбки втік би звідси. Мені враз остобісіло все: і осінній ярмарок, і цей гидкий час, а можливо, й моє власне життя. А до всього цього я ще й голодний.

Але Віра так благально просила своїми русалчиними і шляхетними очима пана директора, щоб той знайшов і для мене якусь роботу, що я передумав кинути-ся боягузливо навтіки. І поки вона переодягалася у сусідньому фургоні з допомогою пані Унтермюллер, я, скинувши за наказом самого пана Унтермюллера піджак і сорочку, намагався витиснути з своїх грудей та біцепсів все, що тільки було можна. Та Унтермюллер обмацав діловито мої м'язи масними від телячої ніжки пальцями і похитав головою.

— Одягайся швидше, поки панночка не прийшла! — сказав він.— За силача я тебе не можу видати при всьому бажанні. Одне слово, студент...

Унтермюллер промовив це із щирим співчуттям. Але коли він тицьнув мені в руку пачку мільярдних купюр і порадив: «Йди принаймні пристойно поснідай спершу», моя хвороблива гордість і честь студента університету збунтувалися.

В цю мить повернулася Віра. На ній був неймовірний костюм, чистенький, правда, але тонке мереживо було штопане-перештопане, латане-перелатане. Це вбрання, мабуть, уже давно відслужило свій строк на сцені якогось ревію, перш ніж через руки лахмітника

попало сюди в балаган. Пікантність костюма полягала у тому, що він виставляв навпоказ в основному ноги. Верхня частина тіла була пристойно закрита. На голові моєї баронеси похитувалася споруда з полама-ного страусового пір'я.

— Чудово! — промовив пан Унтермюллер, прояснівши на обличчі, і зробив таку веселу гримасу, які демонстрував, мабуть, тільки за гроші в ролі веселого волоцюги.— Ти можеш навіть виступати в «гаремних ночах».

— Ні! — жажнувся я.

— Та це ж зовсім невинна забава, хлопче,— заспокоїв Унтермюллер.— Яюсь увечері сам побачиш.

Не знаю чому, але відтепер директор балагана видався мені не таким несимпатичним, як спочатку. Можливо, за свій безнадійно захриплий, але щирий голос. У всякому разі, я залишив при собі гроші, які він сунув мені в руку. Віра теж одержала так званий завдаток. І ми одразу вирушили в дорогу, щоб наповнити наші порожні шлунки. Несподіваний заробіток зробив нас відчайдушно сміливими, ми купили смажену курку, взяли її з собою у пивний кіоск, де замовили пляшку міцного пива.

Опівдні в кіосках було майже безлюдно, і ми сиділи одні за довгим столом. Міцне пиво зробило нас ліни-вими і спокійними. Я почепив Вірі на шию пряникове серце, на якому глазур'ю було написано «З любов'ю», а вона за цю витівку поцілувала мене. Товста офіці-антка схвально подивилася на нас.

Коли після обіду виглянуло сонце і небо стало про-низливо блакитним, на галявині з'явилися діти, за-крутилися, заскрипіли перші каруселі. А ми спокійно побрели алеями містечка розваг. Енергійна Віра знову потягла мене до адміністрації ярмарку: може, зна-йдеться для мене яесь інше заняття.

— Турка згодні зображати? — запитав мене привіт-

ний дядечко в палатці адміністрації.— Вам пощастило. Вашого попередника грець схопив.

Я признався, що турецькою говорити не вмію і м'язами теж не можу похвалитися. Сьогоднішні пригоди зовсім мене збентежили. Та коли вияснилося, що мені треба буде всього лише продавати в балагані турецький мед, я побачив, що таке завдання мені під силу.

Почали ми обоє свою роботу о четвертій годині дня. Поки пані Унтермюллер у вагоні наряджала мою баронесу у вицвілий костюм естрадної зірки, мені пов'язали білий фартух, і гладка жінка з вусиками навчила мене відрізати від брили меду менші шматки та класти їх на папір так, щоб порція мала вигляд і в той самий час не була занадто велика.

Торгівля моя посувалася не дуже жваво, та й взагалі весь цей осінній ярмарок, що припав на кінець інфляційного періоду, мав не дуже великий успіх. І все ж навколо мене було море світла, сміху і голосів. Після п'яти годин незвичного стояння на ногах я вже відпускав мед майже механічно. Його колір нагадував мені фарби картин Паоло Веронезе, про якого нам розповідали на лекціях з історії мистецтва, і мене ще більше проймало почуття безмежних ревнощів при одній згадці, що Віра, мабуть, зараз виступає у цьому жахливому вечірньому номері, позначеному в програмі сумнівними знаками питання.

Охоплений такими суперечливими почуттями, я зовсім забув настанови моєї господарки, і коли зважили залишки меду і підрахували мою виручку, виявилася недостача, яку компенсували з мого заробітку. З кількома жалюгідними мільйонами подався я звідти, твердо вирішивши відмовитися від цієї роботи. Я не хотів, щоб мене, як і мого попередника, спересердя схопив грець.

— Що це за номер із знаками питання? — спитав я Віру, зайшовши по неї до пана Унтермюллера.

— А ти подивися,— відповіла вона.

Наступного вечора я так і зробив, тим паче, що я сам себе позбавив роботи. Ще не дійшовши до павільйону «Краса і сила», я почув хрипкий голос пана Унтермюллера, що лунав над площею. У різнобарвних проміннях світла миготіли і блищали костюми чотирьох одалісок, викликаючи подив публіки, що зібралася перед дощаними підмостками. Віра, яка мюнхенським бюргерам могла видатися занадто худорлявою, була схожа на казкову принцесу. Я був приємно потішений, коли вона мені підморгнула.

Програма вистави справді була варта тих кількох мільярдів, які правили за вхідний квиток. Пан Унтермюллер в леопардовій шкурі зображав Тарзана, на грудях бряжчали медалі, він все вижимав важенні тягарі, і горби м'язів на його руках змушували тремтіти жінок. А пан Брайтгаупт, навпаки, виявився на диво худорлявим, жилим чоловічком, який спокійнісінько перекусував залізні ланцюги і жер цвяхи. Коли після грошової реформи знову з'являться мідяки, то він і їх гнутиме пальцями, вихвалявся він перед публікою.

Я чекав сумнівного гаремного номера, і серце мое калатало від хвилювання. Перевдягнувшись у фрак, пан Унтермюллер оголосив маленький антракт, бо треба було підготувати сцену для наступного номера. На сцену винесли подушки найжахливіших кольорів і позолочені вази з павиним пір'ям. Потім ураз погасло світло,— якийсь час стояла повна темрява,— і спалахнуло червоне світло. У гарячих східних сутінках Віра і ще три дівчини застигли на сцені в позах статуеток з бюргерської вітальні. Дівчата були в довгих шовкових шароварах і всіяних блискітками ліфчиком.

«Мрія каліфа» — хрипло прошепотів пан Унтермюллер, і за кулісами одразу вдарив гонг.

«Улюблена дружина султана»... Одна з дівчат граціозно лягла на подушки, а три інші завмерли, простягнувши руки, ніби сипали на її ложе квіти. Віра розчепірила пальці так, ніби в її руках були кактуси. За цією картиною пішли інші. «Тисяча перша ніч» і «Тасмниця Багдада» аж до заключного номера «Солодкий гріх», під час якого прекрасні одаліски кидали в глядачів вершкові карамельки. В мене попала одна, боляче вдаривши у праве око. Це, гадаю, була Вірина робота.

Коли ми рука в руку залишили святкову площу, великі дугові лампи вже погасли, лише повний місяць світив на це чудернацьке сонне місто з полотна і картону. За цирковим шатром форкали коні, Віра погладила одного по шиї. Там, де луг був ще не витоптаний, лежала роса.

— Ну, як я тобі сподобалася в ролі гаремної жінки? — спитала Віра.

— Наочний урок для середньої школи! — відповів я.

— Хіба я не здалася хоча трохи розпусною?

— Як баронеса, ти здаєшся нею ще більше!

— Слава богу, що карамелька влучила в ціль!

Я любив її шалено, як і завжди, і твердо знав, що ми ніколи не розлучимося.

Останні дні осіннього ярмарку були для моєї подружки справжньою мукою: стало по-справжньому холодно, і бідні дівчата мерзли на сцені в своїх тоненьких естрадних костюмах. Зрештою Вірі довелося навіть замінити улюблену дружину султана, коли та почала кашляти і чхати. Я дивувався мужності і стійкості моєї маленької баронеси.

Коли в останній день ярмарку я стояв, як звичайно, перед балаганом «Краса і сила», хтось іззаду ляснув мене по плечу. Озираючись, я впізнав свого професора театрознавства Артура Кутчера, який тримав за руки своїх маленьких доньок. Поглядом знавця він

слідкував за жестами і тирадами директора Унтермюллера.

— Це мім, молодий друже,— звівши вказівний палець і відкопиривши нижню губу,— сказав він.— От би зрадів Франк Ведекінд, побачивши його!

А я аж ніяк не міг радіти, бо знав, що Віра замерзає. Ставало все холодніше.

ПУТЧ І ВИДАЛЕННЯ АПЕНДИКСА

«Чорний день для нашої справи,— записує Бруно Тіхес в своєму щоденнику 9 листопада 1923 року,— але він ввійде в історію».

А мені вже 8 листопада передчувалося щось лихе. За день до того я стрівся з Вірою на лекціях, вона почувала себе недобре. Все ж таки ми домовилися побачитися в «Камерному театрі» на Аугустенштрассе, де ставили шекспірівський «Сон літньої ночі». Марно чекав я біля кас у вестибюлі, вже погасло світло в залі, а Віри не було. Тоді я піднявся нагору, сів у останньому ряду, чекаючи її й далі.

Улюблену свою п'єсу, сповнену міфологічних чарів, я дивився мов крізь пелену. Коли в антракті засвітили світло, я побачив, що театр наполовину порожній. І я ще більше відчув незатишність мерзлякуватої листопадової вільгості, і навіть жарти Пірама і Тісби здалися мені грубими і низькими. Можливо, що в епізоді, коли у чарівному сьйві місяця Оберон благословляє сонний дім і закохані пари, я теж зазнав би чудесного перетворення, якби моя права рука не відчувала холодне дерево порожнього крісла.

Що сталося з Вірою? Де вона може бути? Я повертався додому довгою безлюдною Адальбертштрассе, мої кроки лунко відбивалися у нічній тиші, а в душі все зростала підозра. А що, як повториться нещастя,

яке спіткало мене на першому семестрі з римлянкою з Саксонії? Пробило одинадцять. Потім ще десь. Двадцять два нездійснених поцілунки. На вулиці пролунав крик. Якийсь перехожий щосили горлав до чоловіка, що стояв у відкритому вікні, накинувши поверх нічної сорочки зимове пальто, його можна було розгледіти у світлі вуличного ліхтаря.

— І тоді він як бабахне з револьвера в стелю!

— В пивниці Бюргерброй? — недовіжливо перепитав чоловік у нічній сорочці.

— В пивниці Бюргерброй!

Чого тільки не буває у цьому місті! Моє недовір'я до Віри переросло в страх, з якого я сам намагався посміятися.

Ти ж знаєш, що Віра до пивниць не вчащає. Навіть якщо б вона вчинила таке потайки, то не сяде ж вона на люстру або на те місце серед стелі, куди вистрелили.

Та все це не допомагало! Страх лишався. Цієї листопадової ночі до мене уві сні прийшов гном-домовик, переплутав мене з Вірою, а потім сердито почав вимагати від мене квитанцію на збереження якоїсь прибалтійської баронеси. Тут він набрав вигляду отого бородатого в пенсне чиновника з ломбарду, який колись вчинив мені жахливий допит з приводу загубленої квитанції.

І коли я не знайшов закладної квитанції на Віру, розгніваний чиновник-гном вистрелив у стелю афінського палацу, який мав вигляд мюнхенської пивниці,— так розгулялася уві сні моя поетична уява,— і Віра, що несподівано опинилася поряд, значущо промовила: «За кожен постріл — поцілунок». І тоді він вистрелив удруге.

Насправді ж то був не постріл, а стукіт у двері: був уже ранок, і моя генеральська куховарка прийшла мене будити.

— Пане доктор! Пане доктор! Ой що сталося! — схвильовано кричала вона знову, величаючи мене званням, якого я не мав та, мабуть, і не матиму в найближчому майбутньому.

— З Вірою? — загорлав я й собі.

— Так, так, подумайте тільки.

Ох ця надзвичайна пристрасть до змалювання подробиць у цих простих людей — дзвонили від хазяйки вельмишановної баронеси і сказали, що сьогодні рано-вранці їй вирізали апендикс!

Милостива доле! Після тортур, які я переніс уві сні і напередодні ввечері, видалення благородного баронесиноного апендикса здалося мені справді щасливою подією.

— Ура! — радісно вигукнув я до зачинених дверей, так що доброчесна куховарка безперечно визнала б мене циніком, якби знала який зміст уклав я в цей вигук. Нарікаючи, вона відійшла від дверей.

Я злетів з ліжка і, швиденько вмившись, вибіг на вулицю. Вже на трамвайній зупинці я виявив, що забув дома гаманець з кількома жалюгідними пфенігами в нових грошах. Та я не хотів повертатися і побіг далі, туди, де міститься лікарня.

На вулицях було неспокойно. Люди щось схвильовано обговорювали. Багато чоловіків одягли форму Бруно Тіхеса. Деякі з них стояли в кузовах вантажних автомобілів, розмахували прапорами, чорно-біло-червоними і червоними з чимось посередині. Вони розкидали листівки і співали. Час від часу вони горлали: «Хайль!» А ті з вулиці теж кричали: «Хайль!» Мені і раніше доводилося бачити не раз такі збіговиська по неділях з приводу відкриття якогось там пам'ятника або меморіальної дошки. Ці заходи завжди супроводжувалися активною діяльністю так званих «патріотичних спілок». І те, що ці люди вийшли на вулиці в будень, я в своєму блаженному захваті сприйняв як вшанування Віри.

Зрештою, навіть у такому місті, як Мюнхен, не щодня вирізають апендикс у прибалтійської принцеси з русалчиними очима.

У клініці мене спочатку не хотіли до неї впускати. Я мужньо збрехав, що доводжусь кузеном баронесі. Це допомогло. Молодша медсестра подзвонила просто медсестрі, а та повідомила старшу медсестру. Нарешті мені сказали: «Тільки недовго» — і повели нагору.

— Ваш кузен,— сказала крізь напівпрочинені двері медсестра, що мене супроводжувала.

З палати почулося «ага», мені дозволили увійти.

— Дозвольте представити? — промовила Віра впевненим тоном аристократки і додала до мого прізвища скромне слівце «фон». Сестра зробила реверанс і вийшла.

Що з неї залишилося, з моєї дівчини! Зблідла, схудла, а очі стали ще більш русалчині, якщо можна було б так сказати.

— Мішок з піском уже зняли,— тихо сказала вона.

І вони посміли покласти на мою русалку мішок з піском! Мені так і кортіло негайно ж поскаржитися на це. Але в глибині душі я був незмірно щасливий, що все так добре закінчилось. Я одразу похапцем виклав їй усе, розповів про свої жахи й тривоги минулого вечора, про мої сни і про надто довге повідомлення куховарки.

— А поголитися ти забув,— сказала Віра, якій я подряпав щоку.

Я висловив свій подив, що вона одна в палаті, хоча наша студентська лікарняна каса могла забезпечити їй щонайбільше місце в загальній палаті.

— Вся справа в прізвищі,— пояснила Віра.— Тутешні добрі тубільці все ще бачать феодалний ореол навколо моєї юної голови. До речі, що поробляє сьогодні наша Баварія?

— Тобто? — не зрозумів я.

— Хіба ти нічого не знаєш про путч?

«Путч» — я вперше з безславних кашпівських часів знову почув це слово.

— Так, хіба ти не чув, що сталося вчора ввечері в пивній Бюргерброй, і не бачив, що діється сьогодні зранку в місті?

Ні, я нічого і ніяк не знав — зовсім нічого. Моя русалка стурбовано похитала головою.

— Вас, чоловіків, не можна залишати на самоті навіть на один день, бо ви одразу випадаєте з течії сучасної світової історії!

І вона розповіла, як сьогодні вранці добродушний дідусь, який збирає у хворих грілки, привітав її жестом простягнутої руки і громовим «хайль!». А потім у коридорі він мав страшний скандал з головним лікарем. А палатна сестра розповіла, що утворено новий німецький уряд.

Ах ти господи, невже все почнеться спочатку! Тільки-но впала в ціні марка, як закипіли політичні пристрасті.

— Хто ж тепер над нами? — поцікавився я прізвиськами і родом занять нових панів.

— Каар, Гітлер, Людендорф, — сказала Віра.

— І Тіхес, — додав я пророче.

З вулиці почулися постріли. Не часті, але все ж таки постріли.

Віра здригнулася на ліжку і зблідла б напевне ще більше, коли б це було можливо.

— Почалося, — промовила вона.

— Або закінчилося, — відповів я.

І цього разу я мав рацію. Коли я опинився на вулиці — сестра, озброївшись термометром, мов вогняним мечем, незабаром випхнула мене з палати — і по дорозі додому вийшов на Одеонпляц, в місті хвилювання зросло ще більше. Всюди збиралися групи людей, які сперечалися або просто лаялися. Жінки верещали:

«Державна зрада!» Трьох міських поліцейських, що мирно проходили собі мимо, облиювали.

Серединою вулиці, тягнучи важко ноги, крокували молоді хлопці в уніформі, на обличчях у них була порожнеча, безнадія. Мундири буквально обвисали на них. Ще сьогодні вранці вони співали, сперечалися, вихвалялися. А тепер вони чули постріли і бачили кров.

З-під Триумфальної арки виїхав кінний підрозділ рейхсвера. Люди на тротуарах гнівно вигукували і погрожували кулаками офіцерам, які сиділи, випроставшись, на конях, дивлячись прямо перед собою. На університетській брамі воротарі спустили важкі чавунні ґрати. Університет був зачинений. Мюнхен став якимсь чужим і зловісним. Такий він мені зовсім не подобався.

В наступні дні ще погіршало. Ідучи на лекцію Вельфліна, я потрапив у внутрішньому подвір'ї університету на мітинг студентів-націоналістів, які протестували проти «зрадника національної революції» фон Каара. Вони намагалися перекричати кожного промовця, якщо він закликав до розуму і терпіння. І не тільки перекричати, а й переспівати, але ефект від пісень був такий самий, та й музичної насолоди ніякої.

Замість того, щоб слухати лекцію про «Лихоліття війни» Гойї, мені довелося пережити лихо в самому університеті. Я бачив, як студентам-богословам давали стусанів, як кулаками гнали геть студентів, носи яких не подобалися демонстрантам. Я вже почав побоюватися за свій, коли пролунав громовий голос: «Колеги!» Груба сила цього голосу вмить заспокоїла весь цей гамірливий шарварок.

Я знав, чий це голос. Там нагорі стояв Бруно Тіхес, мій колишній однокласник, банківський учень і лакей «Саксо-Альбінгії» у відставці, а тепер герой «націо-

нальної революції». Обличчя його посіріло і розповніло.

— Колеги! — вигукнув Тіхес голосом, захриплим від активної діяльності останніх днів.— Хто не з нами, той проти нас!

(У відповідь бурхливе «Хайль!» юрби).

— Ми хочемо знати тих, хто проти нас!

(«Хайль! Хайль!»)

— Хто за нас, підніміть руку!

(Ще гучніше «Хайль!»).

Я забув підняти руку за Бруно і стиха промовив до якогось товстуна, що стояв біля мене:

— А він зовсім не студент!

І тут я справді відчув чийсь кулак на своєму носі. Виходило, що я недарма побоювався за його цілість. Люб'язні колеги високо підняли мене на руки, кількома стусанами в спину турботливо виправили мою осанку і викинули на Людвігштрасе перед університетською брамою. Там стояли солдати рейхсвера з примкнутими багнетами і не зводили очей з університету.

Я трохи полежав у калюжі крові з власного носа, потім зіп'явся на ноги. На свіжому повітрі мені стало трохи легше, і я подався до Віри в клініку.

Пахучою мереживною хусточкою витерла вона залишки закипілої крові з мого рота.

— Ну й встряв я в добру халепу.

— А такі, як ти, завжди кудись встряють.

— Та найголовніше, що ти цілком зі мною.

— Цілком, та не зовсім, я вже без апендикса.

— Тепер обережніше з поліцейськими катерами.

— Чому?

— Бо в тебе є «особливі прикмети» на випадок розшуків.

Того дня моя бліда баронеса була особливо чарівна, а здоров'я її покращало настільки, що благородному

кузену дозволили залишитися з нею і на час обіду. Так, це була, звичайно, трохи інша страва, ніж у студентській їдальні! Відварна форель з маслом. Віра поїла зовсім трохи, а решту лишила мені. Я був настільки безсовісний, що пожер усе до останньої крихти. Палатна сестра сприйняла це як добру ознаку швидкого одужання баронеси.

Під час десерту я поцілував Віру, губи її були солодкі і пахли сливовим компотом. І тут зайшла сестра забрати посуд.

Вона, мабуть, одразу засумнівалася, чи я справді родич, та лише мило всміхнулася.

— І що вона тепер подумає? — спитав я, коли вона вийшла.

— Те, що є насправді, — відповіла Віра.

Ці десять днів перебування у лікарні були одними з найпрекрасніших днів нашого кохання. У стерильно чистій атмосфері, де життя і смерть уживалися поряд, ми почували себе в затишку і безпеці. За вікнами були листопадові сутінки, але нам запах дезинфекції заміняв пахощі бузку і жасмину. В подальші роки ми ніколи не забували відзначати день Віриної операції.

З 1933 року — того самого, коли ми стрілися востаннє, — цей день став державним святом. Місто прикрашувалося прапорами, і тіхесн в парадній формі під звуки бравурної музики марширували вулицями Мюнхена, так що доводилося навіть зупиняти трамвайний рух.

— І все це через мій апендикс, — зворушено казала Віра.

ВИКРАДЕННЯ САБІНЯНОК

У 1924 році зміцніла німецька марка, а разом з нею стали кріпшимі наші гаманці і характери. Коли в кишені водяться гроші, відчуваєш себе краще. І мундири,

які так нас лякали і заважали нам у Мюнхені, щезли раптом з вулиць.

І все ж таки мене стривожив лист, одержаний від батька. Судячи з нього, все, що Тіхес називав «рухом» і що на перший погляд уцухло в місті, де зародилося і розквітло, тепер зростало і міцніло в провінції. Ось що писав батько поміж усім іншим.

«Мені здається, що ти дещо легковажно ставишся до національно свідомих людей і до мети, яку вони ставлять перед собою. Ти знаєш, що раніше я був не дуже високої думки про твого однокласника Тіхеса, і він насправді наробив безліч дурниць. Проте в колі тутешньої інтелігенції до нього ставляться дуже схвально. Кажуть, ніби 9 листопада він безстрашно кинувся під кулі. Дядько Бензе, який знову частенько буває у нас, сказав, що Тіхес зовсім не має на тебе зла, тільки вважає, що ти даремно водишся з швабінгською богемою. Скажи мені, а що то за дівчина, з якою ти проводиш все своє дозвілля? Думай завжди про те, щоб ми не набралися через тебе сорому. Сподіваюсь дожити до того дня, коли ти займеш у рідному місті високу вчену посаду. Я певен, що серед дочок наших фабрикантив, справи яких зараз пішли на краще, знайдеться наречена, і не одна, здатна зацікавитися молодим доктором філософії. Так що не зв'язуй себе недостойним шлюбом і не марнуй собі кар'єру... До речі, може, ти стрінеш у Мюнхені Карла Майзегайєра.¹ Дядько каже, що той теж робить успіхи».

Я немало засмутився, прочитавши цього листа. Рідний батько радив брати приклад з таких постатей, як Тіхес і Майзегайєр, я повинен запобігати перед ними, здобувати їхню прихильність. Показав листа Вірі.

¹ Це той, якого в свій час посадили у в'язницю.

— Отже, нам краще розлучитися,— промовила вона з помітним прибалтійським акцентом, схиляючи біляву голівку на моє плече.— Щоб я не стала перешкодою у твоїй кар'єрі.

На прощання ми поцілувалися так, що забряжчало все військове причандалля, яке ми склали під ліжком. Потім ми присяглися не розлучатися ніколи, навіть якщо після чергової національної революції нам доведеться гукати «Хайль Майзегайєр!» Віднині, коли баронеса була в гуморі, вона називала себе «перешкодою в моїй кар'єрі». І це прізвисько пасувало до неї.

Моє перебування серед літературних кіл закінчилося тим, що я сам почав брати участь у спектаклях, які влаштовував професор театрознавства Альфред Кучер. Моя баронеса схвалила цей мій крок, бо, очевидно, розраховувала на безплатний вхід.

Моя нова кар'єра почалася в комедії, яку ми ставили в рамках семінару з театрознавства перед замком Амалієнбург у Німфенбурзькому парку. Стояли надзвичайно теплі вечори, які не часто бувають у передгір'ях Альп. Ми грали аж до сутінків у пахощах липи і свіжого сіна під ніжні звуки струнного квартету. Музиканти в костюмах епохи рококо сиділи під запаленою люстрою в блакитно-срібному залі, перед відчиненими дверима якого ми грали спектакль.

Я сподівався, що мені і Вірі доручать головні ролі меланхолійної любовної пари, і таким чином ми покажемо всім у надто поетичній формі наше щастя. Але ми обоє провалилися. Наш режисер виявив, що я комедійний тип і дав мені відповідну роль. Віру ж він запитав:

— Дівчино, що це за неймовірний у вас діалект? Віра здивовано витріщила свої русалчині очі.

— Хіба?

— Таке враження, ніби в залізу грубку засипають вугілля. Звідки ви родом?

— З краю рицарів німецького ордену,— відповіла моя вірна традиціям подруга. Тепер режисер зробив великі очі.

Він вирішив дати Вірі безсловесну роль пажа в костюмі з голубого шовку, якій приємно гармонував з оббитими штофом стінами палацу.

Ми чесно робили свою справу. Віра удавала, що дме у флейту, за яку грав музикант за кулісами. Коли спускалися сутінки, вона проносила через сцену ліхтар з запаленою свічкою, і це теж було їй до лиця, бо золотавий колір її волосся ставав ще помітнішим, а бездонні очі здавалися ще глибшими. А я, кумедна фігура, вештався по сцені і навіть виконував якусь пісеньку, хоча зовсім не вмів співати.

Наша вистава заслужила бурхливі оплески публіки і високу оцінку критики. Частина успіху ми по справедливості віднесли на рахунок розквітлих лип, свіжого сіна і молодого місяця на небі.

Першого вечора в першому ряді сидів милій старенький панок, який мешкав у цьому замку і носив титул принца баварського. Наступного дня там сидів Бруно Тіхес.

У бриджах, крагах і куртці він скидався на фермера. Здається, був у гуморі, і коли ми розкланювалися перед публікою за оплески, він, анітрохи не збентежившись, піднявся до нас на сцену.

— Цілком пристойно,— сказав Тіхес, ляснувши мене по плечу,— не чекав від тебе.

Сценічний успіх і чари літньої ночі зробили мене веселим і безтурботним, і я знову відповів набагато привітніше, ніж він того заслуговував.

— Спасибі, Бруно. Сподобалася тобі п'єса?

— Трохи приснувало. Ти знаєш Дітріха Еккарта?

— Ні,— відповів я,— але все одно передай йому привіт від мене.

Прихильність у його погляді погасла, і я знав, що

скоро почне знову працювати бездротовий телеграф через дядька Бензе.

Того вечора ми з Вірою здійснили сміливу витівку. Ми відстали від решти студентів, що поверталися додому, і дочекалися, коли замкнуться паркові ворота. Ще під час репетиції ми знайшли в огорожі потайну лазівку. Нам хотілося винагородити себе за наші жалюгідні ролі і хоч на кілька годин у цю літню ніч уявити себе аристократами епохи барокко. Віра з її блакитною кров'ю, безперечно, мала почувати себе чудово в цій ролі.

Ми відчайдушно пустували у безлюдному старовинному парку. Напередодні я ходив на пляж і, маючи ще на собі плавки, стрибнув у басейн великого фонтана. У Віри не було купальника, але вона теж кинулася у воду. В місячному сяйві вона була схожа на одну з тих мармурових фігур, що мальовничо сиділи понад басейном. Крижана вода стікала по наших спинах. Коли ми одяглися, я помітив біля великого озера порожній мармуровий постамент. Видершись туди, я став у позу атлета, одного з тих, що вишикувалися вздовж головної алеї парку.

— Стань у позу Сатурна,— сказала Віра.

— Але ж тоді мені треба буде гризти живіт якоїсь дитини! — гукнув я вниз.— Будь ласка, якщо можеш, віддайся мені!

— Щоб у мене розійшовся шов? Ні, красно дякую.

Проте нам дуже хотілося утнути щось разом, і я допоміг Вірі видертися на постамент. Ми почали розігрувати сцену з «Викрадення сабіянок». Я піднімав легеньку золотоволосу дівчину на руки, садовив на плече. Мабуть, це мало дуже мальовничий вигляд.

Під час другої картини ми раптом почули, як по гравію заскрипіли чийсь кроки.

— Парковий сторож,— прошепотіла Віра.— Ми загинули.

— Не ворухись! — прошепотів я у відповідь.—
Може, не помітить. Так чи інакше нам лишалося тільки радіти, що він не з'явився на півгодини раніше, ще біля фонтана.

Нам не пощастило обдурити людину, що наближалася до нас. То був хтось такий, хто знав усі алегоричні фігури, які стояли в парку. Зупинившись позаду нас, він привітно гукнув «Добрий вечір!»

Мені не залишалось нічого іншого, як зняти сабінянку з плеча і спустити вниз. Там вона опинилася на грудях милого старенького баварського принца. А я стояв ні в сих ні в тих, не можучи промовити й слова.

Становище врятувала моя вірна традиціям подруга: вона зобразила на парковій алеї щось схоже на придворний реверанс, після чого я — все стовбичачи, як дурень, на п'єдесталі — гучно, немов герольд, виголосив її звучне ім'я, а потім і своє, більш ніж скромне.

— Ви з трупн Кучера, правда? — спитав принц, очевидно, впізнавши нас.

— Так точно, ваша королівська високість!

— Може, ви ще що-небудь покажете? Це була справді чудова картинка. Людвіг Перший¹, якби ще жив, напевне, страшенно був би задоволений.

Та ми вже нічого не змогли показати. Ця насправді історична зустріч так схвилювала мене, що я вже нічого не міг придумати. Зіскочивши з постаменту, я спромігся лише попрохати дозволу піти собі геть.

— Якщо хочете вийти з парку, то повинні провести мене до палацу! — сказав незлобивий принц, а я не посмів сказати, що огорожа навколо його мастки потребує ремонту.

Так і пішли ми поряд з уродженням Віттельсбахом

¹ Баварський король, покровитель мистецтв (1786—1868).

повз пахучі галявини, групи мармурових героїв, серед яких був і Сатурн, що пожирив дитя, до великого замку, який у місячному сяйві здавався ще світлішим. Ми говорили про професора Кучера, у межах пристойності про Вірину операцію апендицита в день 9 листопада («Якби того дня у нас видалили дещо інше»,— зітхнув старий принц) і про славетну перемогу Макса Еммануїла під Белградом.

— Я б охоче запросив вас на пляшечку пфальцського вина,— сказав люб'язний принц, коли ми підійшли до галереї палацу,— але, на жаль, не можу зробити цього через прислугу. Вони дуже дотримуються правил етикету. То, може, іншим разом, але бажано б трошки раніше, ніж сьогодні.

З цими словами наш високошановний проводир, мов порядний батько бюргерської родини, добув з кишені штанів ключа — навіть не золотого — і відімкнув бічні дверцята у важкій залізній брамі, через які ми вийшли на площу перед замком.

Принц якнайсердечніше розпрощався з нами, сказавши навздогін «Ідіть з богом» і «На добраніч». А я аж здригався від згадки про купання в фонтані. Я сказав про це Вірі.

— Якби він був років на тридцять молодший,— відповіла вона,— і якби сталося це на триста років раніше, я могла б зробити блискучу кар'єру при дворі.

— Батько все ж має рацію,— засмутився я,— я опустився до твого рівня.

Тут вона потягнулася до мене, стала навшпиньки і подарувала мені довгий поцілунок своїми губами, губами нащадка рицарів німецького ордену. Сяв місяць, і старий принц дивився на нас з освітленого вікна.

ОБЕРТОВІ ДВЕРІ

У наступні кілька років життя здавалося нам надзвичайно легким. Ми ніби рухалися в захищених од вітру дзеркальних обертових дверях елегантного готелю, ніби йшли вперед і все ж таки тупцялися по колу. Досить було тихенько підштовхнути історію, і починав слухняно обертатися її добре змащений механізм. Повз нас пропливали з світла в темряву і навпаки генерали, президенти, великі актори, поети-лауреати премії Клейста, промислові тузи.

Часом там, у справжньому світлі, за цими дверима, щось горіло. Але одразу ж з'являлися пожежники. А запах паленого не пробивався крізь щільні завіси. Світло — пітьма, життя — смерть, день — ніч, ломбард — різдвяна ялинка. Життя могло б видатися нам суцільним святом, якби пам'ять не нагадувала, що ми вже колись крутилися ось так за склом по колу.

Ми з Вірою почали серйозно вчитися. Старанно конспектували лекції професорів, обідали іноді в ресторані і більше не виступали в балаганах, бо в цьому не було потреби.

У 1925 році ми вперше почули радіо (я купив детекторний приймач). Ми надівали на голову навушники, що робило нас схожими на радистів з якогось там пароплава,— можливо, з того, що тоне,— і починали лоскотати тоненьким дротиком грудочку кристала, ніби щойно доставленого з алхімічної кухні Фауста. У навушниках потріскувало, потім іноді шаруділо, як у великій раковині, яку ми в дитинстві прикладаємо до вуха, щоб почути шум моря. Інколи, не так часто, ми чули ледь чутну ніжну далеку музику. Та варто було натиснути на кристал кінчиком дротика, як вона вмить щезала. Або далекий таємничий голос оголошував трьохгодинну перерву в радіо-

передачі. Новий винахід здавався нам справжнім чудом — тоді ще не можна було передбачити, що з нього вийде, і до того ж ми розуміли, як важко висилати музику в повітря, щоб потім знову зловити її кінчиком дротика.

Віра почала дуже кашляти. Я порадив їй піти до лікаря. Та вона заявила, що боїться, щоб хтось знову не скористався її хворобою як нагодою до нового перевороту, і вона вирішила й надалі зберегти свій, як вона казала жартома, «тевтонський благородний кашель».

У захистку за обертовими дверима ми почали тішити себе надіями на майбутнє щастя: у 1928 році я закінчу університет, а в 1929 — ми одружимося.

— А ти будеш захищати диплом? — запитав я Віру.

— Навіщо? — відповіла вона. — Мене ж за добрим німецьким звичаєм називатимуть «пані доктор» тільки за те, що я буду твоєю дружиною! Навіщо нам два докторських ковпаки! Захочу — надіну твій.

— А навіщо ти взагалі вчилася?

— Щоб підчепити нареченого.

Вона ставала все пахабнішою. І в той же час все милішою. Іноді я звертався до неба з короткою молитвою: «Любий боже, дякую тобі за те, що ти сотворив прибалтійську баронесу!»

Одного ранку Віра не з'явилася на лекції. Після обіду хтось подзвонив біля моїх дверей. Куховарка її превосходительства влетіла до мене в кімнату.

— Якийсь пан у мундирі!

— Все одно впустіть, — сказав я, — я ні в чому не винен.

Висока білява постать у мундирі рейхсверу виросла на порозі і виструнчилася, клацнувши закаблуками.

Моє привітання, певна річ, не було таким ефектним.

— Шофер Лівен-Горчаков,— відрекомендувався він.

Це було прізвище Тітті, Віриної кухни. Що йому треба від мене, цьому велетню? А може, він хоче стерти важким ваговозом ганебну пляму на тевтонському ордені? Ця пляма, звісно, я.

Не знаючи, як звертатися до молодих князів, я назвав його «паном сфрейтором», тим більше, що саме такі були в нього погони, і спитав, що йому від мене потрібно.

— Віра хвора,— відповів князь сфрейтор. Ця звістка приголомшила мене. Скляні двері ніби розлетілися в друзки, і скло з страшенним брязкотом посипалося на землю. В обличчя мені війнуло могильним холодом. А на вулиці стояло справжнє мюнхенське літо: оранжерейна спека і грози (надвечір чекали похолодання). Я зіщулювся на своєму стільці, забувши запросити сісти гостя. Та молодий велетень поставився до мене з материнською ніжністю. Величезними, мов у ведмедя, лапами з потемнілими від машинного масла долонями, він погладив мене по голові.

— Моя кухня передала вам привіт. Сьогодні опівдні вона поїхала.

— Додому? — майже простогнав я.— Не попрощавшись зі мною?

— Вона вирішила, що так буде краще. Інакше б вам обом було надто важко. Вона повернеться, як тільки одужає.

— А що ж у неї?

— Легені,— обережно пояснив солдат.— Віра трохи виснажилась, а ще до того десь сильно застудилась.

«Балаган,— подумав я,— і купання в фонтані. І в першому, і в другому винен я».

— Можна її хоча б відвідати пізніше? — спитав я, уже уявляючи себе в поїзді, що мчить до Регенсбурга.

— Вона в санаторії, в Швейцарії. Лікар сказав: «Якнайшвидше з Мюнхена!»

Геть з Мюнхена — якомога далі від мене? Мабуть, так і було насправді, раптом подумав я, мало не божевільний від горя. А що, як це дворянська змова проти мене? «Підступність і любов», такі випадки бували...

А може, це зовсім не кузен! Адже і я колись виступав у ролі кузена. Та подробиці, які розповів жалісливий шофер, розвіяли всі мої сумніви.

Не пам'ятаю, як ми з ним розійшлися, чи провів я його до дверей, чи лишився сидіти, прибитий горем, на стільці. Пам'ятаю лише, що в кімнаті раптом стало темно, мов уночі, а потім ураз сліпуче світло осяяло її. Грім гуркотів так, ніби настав кінець світу, а в перервах цього апокаліптичного концерту чувся тоненький скімлячий писк. Виявляється, я механічно надів навушники, в яких жалібно пищало, — мені здалося, що вони ще зберігають аромат Віриного волосся, — і почув, як знайомий далекий голос сказав: «Ви слухали П'яту симфонію Людвіга ван Бетховена». Та-та-та-та — знаменитий фатальний мотив. Скімлила сама доля.

Тільки тепер я зрозумів, які ми були щасливі. Таке завжди розумієш тільки згодом...

Тепер я ходив в університет один, не знаючи, куди себе подіти. Віра ж була єдиною близькою мені людиною! І треба було ж статися такому, щоб першого ранку в під'їзді університету до мене заговорила молоденька дівчина. Вона спитала, чи не міг би я показати їй одну з аудиторій. Хоча її запитання видалося мені досить дурним, я відвів це створіння, яке не встиг до пуття роздивитися, побачив тільки, що воно має надзвичайно довгі ноги, до найближчої аудиторії.

Довгоного уважно оглянула ряди коричневих лавок і сказала:

— Шпашибі. Я через рік збираюсь поштувати на цей факультет.

Згодом я подумав: «Шкода, що в цієї малої такий дефект мови».

Я й гадки не мав, що це створіння ще відіграє в моєму житті досить значну роль, а мовні дефекти пояснювалися просто датською вимовою.

У відчаї від самотності і суму я почав заходити до ресторанів і пивниць випити кухоль пива. Так було і того вечора, коли я одержав першого листа від Віри з Давоса. Дуже зворушливий лист. Сповнений любові і бажання втішити мене. І майже жодного слова про свій стан, про те, що кажуть лікарі.

«Тут, у горах, здається, і кашляти приємніше. Навіть подумати страшно, що те, чим дихаємо ми вдома, називається повітрям. Коли я видужаю, ти одразу приїдеш до мене, і ми разом надихаємося досхочу».

Велетень-шофер тоді делікатно натякнув, що Віра залишиться в санаторії на всю зиму. А зараз лише середина липня.

Просто неможливо було уявити собі, скільки часу доведеться мені чекати її у розбитих обертових дверях.

І саме цього дня сталася подія, в якій вирішальна роль випала справжнім обертовим дверям.

Погрібець, в якому я сидів, був, власне кажучи, артистичним кафе, опорядженим у народному дусі. Я й гадки не мав, що саме тут отирався і Тіхес із своєю братією. Я уже в сотий раз перечитував дорогоцінного листа, коли важкими кроками до мого столу наблизився якийсь чоловік.

— Ну що, земляче,— сказав він,— ти зовсім один?

— Так, Бруно,— мляво відповів я.

— Ходім посидиш з нами. Там порядні хлопці. Тобі буде з нами добре.

Мій колишній однокласник відійшов, і я пошкоду-

вав, що вступив у розмову з ним, тим більше, що з кутка, який він показав, долинали гучні, різкі голоси.

Та ось Тіхес з'явився знову і, показавши кельнеру на мій кухоль, сказав: «Запишіть на мене!» Потім великим пальцем зробив знак, щоб я ішов за ним.

— За п'ять хвилин до одинадцяті ти повинен з'явитися,— додав він.— Має прийти високий гість.

Коли ми підійшли до компанії, чоловіки мовчки постукували кулаками по дерев'яному столу. Бруно не назвав мене, так само як і своїх друзів, обвів лише всіх широким жестом руки:

— Все чудові хлопці! Зрештою, одного ти знаєш.

Я не знав тут нікого, і ніхто з них мені не подобався. Вони були в черевках з крагами, штанах спортивного крою і грубих селянських куртках. Тільки один з них був одягнений, як справжній денді, і Бруно показав мені на стілець поряд з ним, прошепотівши:

— Це Карл, брат прекрасної Евеліни!

Отже, це був один з тих замурзаних хлопчаків, які колись стукали у вікна нашого класу, з тих, що сиділи на кладовищенській огорожі, махаючи ногами. До речі, цей Карл Майзегайер встиг уже посидіти і в іншому місці. А зараз я бачив перед собою впещеного красуня, трохи схожого на гарненьку Евеліну очима, в яких причаїлося і щось інше, злісне й небезпечне.

Карл Майзегайер недбало сунув мені мляву руку. Коли я завів розмову про наше рідне місто, він не виявив до цієї теми ніякого інтересу.

Я майже не брав участі у розмові, що точилася за столом. Вони перекидалися дивними фразами і словами. Навіть переходячи на «відкритий текст», ці молоді люди так знущалися з німецької мови, що я ледве міг розшифрувати, що найчастіше повторюваний, немов приспів, вислів «ковлабунаша», означає «коли влада буде наша».

Очевидно, це питання найбільше турбувало всіх, що тут зібралися. Якщо я правильно зрозумів, саме про це йтиме мова з гостем, який має з'явитися рівно об одинадцятій годині.

Час від часу Бруно звертався до мене грубувато добродушним тоном, висловлюючи надію, що і я можу стати до лав передових бійців. Він пригощав мене пивом і настойкою, і скоро м'який туман сп'яніння сховав мене від цих людей і підніс на висоту Давоса.

Коли Бруно нагадав, що мені треба йти,— вже за п'ять хвилин одинадцята,— я відчув, що нетвердо тримаюся на ногах. Я не міг з першого разу потрапити в рукави плаща і тому трохи затримався. Але саме з цієї причини і сталася моя пригода із справжніми обертовими дверима. Все, що відбулося за ці секунди, не можна передати кількома словами.

Щойно я з-за щільної порт'єри попав у обертові двері з чотирьох ступок, як з вулиці у цю ж вертушку ввійшов якийсь чоловік. Я одразу впізнав цю людину: двері не встигли обернутися на одну чверть. Це був «він», тепер уже відомий з багатьох фото, той, хто під час недавнього путчу став при владі. Він був у шкіряному пальті, пасмо волосся звисало йому на лоб, і з того, як він його морщив, я зрозумів, що актор готується до важливого виступу.

Та я зіпсував йому ефектний вихід. Чи то шипшинова настойка надала мені незвичайної енергії, чи я сам прагнув сценічної слави — не знаю. У всякому разі, я з такою силою штовхнув двері, що вони обернулися на 360 градусів, і я знову опинився у кафе, а той вилетів назад на вулицю. У ту ж мить, коли я з'явився з-за порт'єри, назустріч мені злетіли вгору простягнуті руки: мої недавні компаньйони вітали мене.

— Геть звідси! — загорлав на мене Тіхес, коли його люди опустили руки. І тут з'явився той, кого вони чекали насправді.

Для нього, як і для них, ефект був зірваний. А я поспішив вибратися на мокру від дощу вулицю.

Бадьоро крокуючи по тротуару, я наспівував «Ковлабунаша».

Це нагадувало пісню мовою суахілі.

Я з сумом згадував свою русалку в Давосі. Колись вона одужає. Тоді ми одружимося одразу, незалежно від того, захищу я докторську дисертацію чи ні. І ніякі лихі обставини на зразок давоської не затьмарять нашого майбутнього щастя.

Пам'ятаю ще, що охоплений такими мріями, я змінив текст безглуздої пісеньки «Ковлабунаша» на «Ковлабуміша».

Але що це мало означати, я, на жаль, зовсім уже не пригадаю.

ДІВЧИНА З ГІЛЛЕЛЕЙЄ

— Може, ви хоч колись були жінкою? — запитав я одного разу дівчину з Гіллелейє. Мене драгувала її коротка хлопчача зачіска, і я із сумом згадував хвилясте золото Віриного волосся.

Цього разу скандинавське почуття гумору зрадило моїй співбесідниці.

— А я і є жінка,— відповіла вона впевнено, а згодом переконала в цьому і мене.

Вона все ще погано вимовляла шиплячі приголосні, хоча вже не один місяць вчилася в Мюнхені.

Не знаю, чому цей епізод пригадався мені саме зараз. Чи не тому, що, починаючи з 1926 року, щоденники Бруно Тіхеса стають нестерпно нудними? Знайомий приспів «Ковлабунаша», як і колись, повторюється в них дуже часто і з 1932 року починає звучати переможними фанфарами в міру того, як партія Тіхеса здобуває на виборах все нові і нові успіхи, а його самого виносить на все вищі посади.

«Скоро я допнуся до верхівки єрархії»,— пише партієць Тіхес, підводячи підсумки 1931 року. Як і раніше, він немилосердно перекручує іноземні слова.

Я, звичайно, не міг наприкінці року похвалитися такими успіхами. Ясна річ, до того часу я вже давно закінчив університет і, з обивательської точки зору, либонь, навіть дечого досягнув. Служив я у редакції одної газети за платню, яка вважається цілком пристойною для людини розумової праці. Це означало, що в недалекому майбутньому я, мабуть, міг би конкурувати відносно оплати з яким-небудь підмітальником вулиць. Мені вже доручали писати рецензії на п'єси, які ставилися на сцені другим складом акторів, на

ювілейні — п'ятдесяті чи соті спектаклі, а також на денні вистави для школярів. Своє право на репутацію критика я підтвердив ще раніше своїми статтями про різдвяні феєрії з участю сімнадцятирічних дівиць у ролях казкових принцес і характерних акторів, які де-що перегравали образи комічних королів. Віра все ще — ось уже шостий рік — лікувалася у давоському санаторії і, якщо вірити її листам, стан її здоров'я поліпшувався з кожним днем.

Батька мого вже не було серед живих. Незадовго до своєї раптової смерті він справив мені невеличку радість: з його коротенького листа я дізнався, що він, такий завжди лагідний і привітний, категорично заборонив дядькові Бензе переступати поріг нашого дому. «Старий бевзь», як тепер називав дядька батько, котрий ніколи не любив військових, давно дратував його тим, що розгулював у сорочці огидного кольору, перетягнутій лискучою португесею. Коли ж він почав ще й чіплятися до батька з умовляннями прилучитися до партії — на його думку, єдиної національно правдивої, — моему старому урвався терпець. Він, хоч раніше завжди дотримувався старомодною чемності, загорлав на дядька:

— Бензе, такого негідника, як ти, я ще ніколи в житті не бачив!

Дядько Бензе дуже розлютився, бо вважав спаплюженим не тільки себе, але й свій мундир. У нього набрякли жили на лобі і натягнулися на грудях ремені.

— Ти ще пожалкуєш про це! — вигукнув він. — З такими поглядами в нашій Третій імперії довго на волі не пробудеш.

Тут — батько описував мені цей інцидент з явним задоволенням — на дядькові лопнули ремені, і він одразу якось знітився. Кілька тижнів згодом — ніби йому на зло — батько зліг і вже не встав. Зволів

непомітно зійти в царство тіней, ніж сісти за ґрати у Третій імперії.

Від тих подій минуло уже понад рік, коли я у лютому 1932 — вперше без Віри — вибрався на карнавал. То був «бал циркачів», що його раз на рік організував професор театрознавства Кутчер за участю одягнених у різноманітні костюми студентів, поетів, художників, композиторів і акторів, філософів, фахівців з окультизму і гімнастики — одним словом, усіх тих, кого в Мюнхені називають неробами і волоцюгами.

Віра не один раз радила з Швейцарії, щоб я частіше «виходив між люди». «Бо інакше забудеш усе, чого я тебе насилу навчила,— писала вона,— навіть нашу гру в дзвони. Я хочу, щоб, чекаючи мого повернення, ти вдосконалювався».

Я відповів їй, що вся моя колишня майстерність відновиться, як тільки ми знову будемо разом. А може, вона там теж удосконалюється?

«Аякже,— відповіла Віра.— Я тут потроху гладшаю. Одного дня ти побачиш перед собою маленьку пухеньку бюргершу, якої ти завжди волів».

Я надіслав їй листівку — спішно — з одним лише словом «свиня».

Наступного дня я одержав телеграму зі сплаченою відповіддю, текст був простий: «Бе-е-е».

Через дві години я поклав перед здивованим, облислим на службі поштовим чиновником, бланк з відповіддю такого змісту: «Цілуй. Решту з восьми слів простав за власним розсудом. Прізвище теж».

Ми все ще пустували, як діти.

Отже, я подався, хоч і не дуже охоче, до «циркачів». Один з редакційних колег позичив мені костюм турка: шаровари із штучного шовку, до яких я надів спортивну сорочку з відкритим коміром. Все це нагадувало чимось Вірине вбрання тих часів, коли вона

виступала в балагані. Ця обставина, очевидно, і стала причиною нашої біди — сумної розлуки.

Поринаючи у галасливий вир карнавалу, я постановив собі ні на хвилику не забувати про нашу з Вірою біду. Я підсів до поета Макса Гальбе і так довго розмовляв з ним про пташиний світ Надвісянської низини, що йому це набридло. Професор — господар будинку, він же організатор свята, одягнувся директором цирку: в червоний фрак і циліндр. Побачивши його самовдоволену пику за столом почесних гостей, я подумав, що манеру поведження він в основному запозичив у директора балагана на Терезіввізе — Унтермюллера.

Головною подією свята став виступ студентів, які показали своєму професору і гостям дотепну літературну пародію «А тут Гете помиляється». Після цього директор цирку проголосив повчальним голосом, піднявши догори пальця, що ми стали свідками народження нового літературного кабаре¹.

Молодь, від якої з деякого часу я тримався подалі, поспіхом почала надолужувати згаяне під час спектаклю. Утворювалися пари — одні на ніч, а деякі — на все життя. Я спостерігав за всією метушною із зверхністю фейлетоніста, на ходу вигострюючи вбивчі формулювання, у яких я завтра опишу все це Вірі.

І тут на коліна мені несподівано вместилися якась істота. Я був обурений не стільки її костюмом, як безцеремонністю її поведінки.

— Допоможіть мені, будь ласка. До мене шіпляється якийсь прищуватий тип. Каже, що він лірик, — промовило створіння.

Я зняв дівчину з колін і посадив поряд на стілець.

— Я нічого не можу вдіяти лірикам, хіба попусувати їм кар'єру, — відповів я. — І ще одне: на карнавалах

¹ Професор К. мав рацію.

треба звертатися одне до одного на «ти», а от сідати на коліна до представників преси не годиться.

— Я не хотіла вас обтяшувати! — промовила дівчина, з голови до віг затягнута в чорне трико, яке щільно прилягало до тіла, приємно підкреслюючи приємні форми.

Щоб спостерігачі не мали фальшивих ілюзій, вона натягла на себе капюшон з двома червоними ріжками. Десь я вже бачив оці довгі ноги. І ця шепелява манера говорити...

— Ану зніми, будь ласка, роги, — сказав я і зняв з дівчини недоречний капюшон.

Під ним виявилось небагато. Біляве волосся солом'яного відтінку, коротка хлоп'яча зачіска — може, саме тоді виникло в мене питання, яке я наводжу на початку розділу. Білява голівка складала чудовий, мушу зізнатися, контраст із зовсім чорними великими очима. Взагалі мені нелегко визначити колір чийхось очей, але ці очі говорили самі за себе.

— Господь бог в твоїй особі явно сплутав два зразки своєї колекції, — сказав я.

— Я цього не розумію, — повагом промовила дівчина, немов на уроці.

— Ну, твоє волосся і такі очі.

Я провів рукою по вихрястому волоссю, що, на мій подив, виявилось м'яким, мов шовк.

— А тобі хіба не подобається? — стурбовано запитав чортик, переходячи на «ти».

— Подобається, — признався я неохоче. — А ти не можеш, розмовляючи, виплюнути картоплину з рота?

— Та я ж датчанка! З Гіллелейс.

— Ах ось у чому справа! А де ж воно оте Гілле — там?

— Гіллелейс! Над Каттегатом.

— Скагеррак — Каттегат — морська битва при ...?

Я не міг похвалитися своїми знаннями з історії та географії.

— Це що, трохи лівіше від Північного полюса? — допитувався я.

— Там душе гарно. Ти повинен побувати у нас обов'язково.

Інколи вона у своїх виразах була досить красномовною.

Музика заграла жвавий фокстрот.

— Ти танцюєш? — спитала дівчина з Гіллелейс.

— Тільки тоді, коли мене роздратують!

— А я тебе не дратую?

Так, вона мене дратувала.

Відчуваючи, що чиню страшенно несправедливо по відношенню до Віри, пустився я у танок з безрогим, довгоногим чортеням. Танцюючи, спитав:

— Скажи, ти вже була колись у Мюнхені?

— Авжеж, коли мені минуло шістнадцять років життя.

— Це мене не цікавить. Чи просила ти тоді одного студента показати тобі аудиторію?

— Просила. Тебе. Я тебе одразу впізнала.

Я аж зупинився. Ну й штука. Оця каттегатка примусила влаштувати їй допит, розігруючи з себе незнайомку. Я висловив підозру, що й настирливий поет теж її вигадка.

— Зовсім ні, — відповіла вона. — Он там штоїть він і все дивиться на мене лірично.

І тоді я притиснув милого чортика до себе, примовляючи: «Ти шалено мила!», — з твердим наміром продати йому свою фаустівську душу. Принаймні на одну ніч.

Порушуючи всі норми моралі, я пробув з нею на карнавалі до ранку. І в цьому завинив занадто моральний домашній розпорядок. О пів на дванадцятую моє бісеня наставило роги — не мені, собі — і сказало, що йому

треба якнайшвидше йти, бо мешкає вона в християнському пансіоні для дівчат, де двері замикають рівно опівночі.

— Гарне місце для чортеняти! — поглузував я.

Проте дівчина з Гіллелейє, яка встигла вже повідомити, що звать її Кірстен, навіть не всміхнулася. Здавалося, що їй стало сумно, що вже закінчується ця циркова вистава.

— На добраніч,— тихо промовила Кірстен.

— Ні,— вигукнув я,— не треба ще згадувати про ніч! Залишайся. Я подбаю про тебе. Даю тобі слово честі, і до того ж ось моє посвідчення кореспондента.

Котрийсь із цих аргументів виявився переконливим: Кірстен залишилася. Ми танцювали, сміялися, співали, пили, кидали в шампанське конфетти. Одного разу, коли молода датчанка раптом закашлялася, я здригнувся. О четвертій ранку Кірстен заявила, що вона стомилася.

— Ти можеш переспати в мене на дивані,— запропонував я.

— У нас у Гіллелейє так не заведено,— сказала вона.

— Гаразд,— відповів я,— як на мене, то ти можеш переночувати на сходах, щоб о сьомій ранку перелякати молочницю, якщо це у вас так заведено. До речі, я вже заручений!

Мені аж полегшало, коли я так благочестиво збрехав, подумки пославши привіт у Давос. Але Кірстен моя заява, здається, більше занепокоїла, ніж заспокоїла. Та все ж таки вона пішла зі мною, закутавшись у хутряну пубку, взявши мене під руку — притихле піжне бісенятко.

— Чортик! Чортик! — вигукнув мюнхенський робітник, побачивши на вулиці рогате створіння.

Було холодно. Сірий ранковий туман наповзав на дахи, падав рідкий сніг. Десь бамкнув церковний дзвін. Повз нас проїхав перший трамвай із заледенілими вікнами. Почуття, які я виношував тепер у собі до мові

чорноокої датської довгоніжки, коливалися в діапазоні від батьківської ніжної опіки до захисту інтересів національних меншостей.

Ці почуття я героїчно підтримував у собі і тоді, коли привів її до себе. І Кірстен швидко заснула на моєму дивані, після того, як я дбайливо закутав її у хутряну шубку і ніжно поцілував у лоб, що не суперечило, звичайно, прийнятним правилам поведіння з представниками малочисельних народів або малолітніми. Уже в напівсні вона прошепотіла:

— Манге так...

Що по-німецьки це б мало значити: «Велике спасибі», я довідався пізніше.

Та й взагалі вона навчила мене ще багатьох речей. Але про це піде мова далі.

МАЙЗЕГАЙЄРИ ВИХОДЯТЬ НА СЦЕНУ

У другій половині 1932 року записи Бруно Тіхеса, які досі наполовину складалися з штампів передовиць і клішованих заголовків-закликів до передвиборних мітингів («Тісніше зв'язок з масами!»), набули більш інтимного характеру. Знову, як і в часи його бурхливої юності, пішла мова про стосунки з жінкою. Але тепер ідеться не про якісь там сумнівні пронумеровані зв'язки, а про свідомі ціленаправлені дії, узгоджені з програмними вимогами партії у питаннях її демографічної політики. І саме прекрасна Евеліна Майзегайєр була жертвою цієї операції. Колись вона мало не стала злодійкою через шматок сріблястого оксамиту, а тепер продася за золоті галуни на мундири.

Деякі записи я наводжу дослівно, бо їх, напевно, доведеться включити до моєї документальної повісті. Той факт, що ці записи набагато докладніші від попередніх, слід, очевидно, пояснити тим, що Тіхес, уже маючи

себе за значну особистість, збирався використати їх згодом для публікації. Звичайно, він розраховував сам підготувати до друку свої мемуари, змінивши і підфарбувавши їх там, де треба. Він, мабуть, і гадки не мав, що вони можуть потрапити мені в руки.

27 липня 1932 року

Карл М., який швидко просувається по службі в СС, просив мене перевезти сюди його сім'ю з нашого рідного міста. Я поки що маю деякі сумніви щодо соціального положення і морального обличчя його родини. А з іншого боку я не можу відмовити М., тому що частини СС набирають у партії все більшої сили і ваги. З ним не варто псувати відносин. Поки що я запросив докладну інформацію від нашого ортсгрупенляйтера Б.¹

2 серпня 1932 року

Відомості про родину М. найжахливіші. Матінка саме відсиділа строк за крадіжку. Четверо синків — нероби і дармоїди, а наймолодша донька, хоч і надзвичайно вродлива, зовсім пустилася берега. Про старшу в повідомленні не сказано нічого. Я утримаюсь від переселення сюди цього наброду. Б. пише, що вони там немало шкодять престижу нашої партії, бо всі ж знають, що Карл М., якого я мав і маю за найдостойнішого члена цієї родини, посідає високий пост у нашій партії.

4 серпня 1932 року

Карл М. поставив вимогу, щоб я прискорив так звану «операцію по переселенню його сім'ї». У протилежному разі погрожує вжити заходів!!!

¹ Дядько Бензе.

15 вересня 1932 року

На прикладі родини М. ще раз стало очевидним, як легко під впливом буржуазних забобонів скомпрометувати цілком достойну і в расовому відношенні бездоганну сім'ю. Я сам на цьому прикладі багато дечого навчився і визнав самокритично перед Карлом М., що ще не зумів повністю звільнитися від цих пережитків. Тепер я раз і назавжди витравлю їх із своєї свідомості, щоб у подальшому не ускладнювати собі життя всякими дурницями. На перших порах ми поселили сім'ю М. у шестикімнатній квартирі в Богенгаузені¹ і одягли їх на кошти з партійної каси, що цілком виправдано з точки зору нашої партійної тактики. Карл М. думав влаштувати свою матінку на якусь посаду в жіночих відділах партії, можливо, у відомстві по нагляду за матерями-одиначками, адже в неї багатий досвід у цьому відношенні, або на якесь подібне місце. Усіх братів він зачислив до своїх загонів. Завдяки рішучим діям на передвиборних мітингах і успішним індивідуальним акціям у червоних пивницях брати здобули в наших колах великий авторитет. «Моторизована група Майзегайєрів буде занесена в золоту книгу «історії нашої організації»,— заявив красномовно Карл М.

2 жовтня 1932 року

Вчора мене запросили на чашку чаю до пані Майзегайєр. У приміщенні ще трохи порожньо і за давньою звичкою всі семеро членів родини сплять в одній кімнаті. Подали липовий чай, який я приправив французьким коньяком, прихопленим, на щастя, з собою. Я дав хазяйці також кілька порад, як досягти поважного становища серед тутешніх людей. Моє виховання в корпорації — хоча я зневажаю такі

¹ Фешенебельний мюнхенський приміський квартал.

інституції — все ж таки дало свої наслідки, було корисним. Найголовніше — це їй треба втримуватися від спиртного. Під кінець розмови вона сьорбала коньяк просто з чашки, не розбавляючи чаєм.

26 листопада 1932 року

Експеримент з Майзегайєрами має успіх. Вчора наш партійний орган опублікував фотографію всіх чотирьох братів у парадних мундирах з підписом: «Штандартенфюрер Майзегайєр і його брати — гарантія нашого майбутнього». А з наймолодшої з Майзегайєрів Додді один з наших художників, якого раніше затирали євреї, написав голу натуру. Сильна штука! Карл М. збирається цю картину помістити в галерею, коли ми прийдемо до влади¹. Я почав інтенсивніше впадати коло Евеліни, бо поза всякими сумнівами кровний зв'язок з СС, напевне, буде для мене корисним, а еротичних² ілюзій я вже давно позбавився.

На різдво 25 грудня записів у щоденнику Бруно Тіхеса немає, замість цього вклеєні дві пожовклі вирізки з газет.

Перша — це оголошення:

Ми уклали німецький шлюбний союз.

Різдво. 1932.

Рейхсгауптштеленляйтер Бруно Тіхес і фрау Евеліна, уроджена Майзегайєр.

Друга вирізка — це детальний репортаж у відділі хроніки офіційної партійної газети з фотографією, на якій досить розповнілий Бруно Тіхес у партійній уніформі веде під руку все ще дуже вродливу Евеліну в

¹ Що й було зроблено в 1934 році.

² Незважаючи на дещо кращий стиль, у Т. транляються все ще орфографічні огріхи.

білій весільній сукні. Поряд у чорному шовковому вбранні стоїть матінка Майзегайєр під руку з сином Карлом у розкішному мундирі з залізним хрестом першого ступеня.

Кореспонденція про шлюбну церемонію своєю докладністю нагадує звіт про урочистості при дворі кайзера Вільгельма і написана була помпезним стилем. Варто навести кілька фраз, щоб упевнитися в цьому.

«Наречений, який має неабиякі заслуги перед партією, нині влився в родину, якій судилося стати однією з військових підвалин нашого нового порядку. На грудях штандартенфюрера Майзегайєра залізний хрест першого ступеня, здобутий у лавах добровольчого корпусу. Поміж численних вітальних телеграм, що надійшли звідусіль від наших парторганізацій, була також почесна телеграма від дуче, яку ротенфюрер зачитав за весільним столом: «Фашистська Італія сьогодні з вами. Беніто Муссоліні»¹.

Новий, 1933 рік

Ми святкували зустріч Нового року у нашому новому будинку в долині Ізара. Прислужували ординарці. Ми запросили кількох значних людей, близьких до фюрера. Все було надзвичайно розкішно. Я наказав поставити до опівночі алкогольних напоїв на стіл. Сиділи ми при світлі різдвяних свічок. По радіо передавали бридкі речі — все якихось австрійців та класиків, і ми почали програвати на патефоні промови фюрера, які тепер усі записуються на пластинки. Карл виголосив сміливу промову, заявивши, що в новому році ми нарешті доб'ємося свого, і ми вихилили за це наші келихи до дна. На жаль, моя теща так набралася, що

¹ Ця телеграма, вклеєна в щоденник, напевне, підроблена, бо пункт відправлення в ній позначений «Байрішцелль».

розчулилася і почала ревіти. Я наказав шоферу відвезти її додому. Після опівночі всім Майзегайєрам захотілося виступати. Рядовий СС Майзегайєр грав на роялі «собачий вальс», а Додді танцювала на кришці цього ж інструмента. Ротенфюрер Майзегайєр ходив на руках, а шарфюрер Майзегайєр показував фокуси. Моя молода дружина, як завжди, говорила мало, а лише роззулася. Зате Додді веселила все товариство. Ця мала проноза і старого молодим зробіть.

30 січня 1933 року

Ми при владі!

МИ ЛОЕНГРІНИМО

Свято Нового, 1933 року, яке так бучно відзначали впевнені в своїй перемозі люди Тіхеса, для нас затьмарилося передчуттям лиха, що насувалося. І все ж таки на сторінках своєї газети я чесно намагався пробудити в серцях читачів щось на зразок «внутрішньої» надії, любов до ближнього і несміливий оптимізм. Так уже повелося, що про це обов'язково мусить згадати журналіст, коли він виступає на великі християнські свята. Та не тільки стан мого гаманця, порожнього від різдва, (я послав у Давос чудовий золотий ланцюжок на шию) примусив мене відмовитися від новорічної вечірки, яку влаштували мої колеги. Я не мав ніякого бажання веселитися. Сьомий рік ми з Вірою жили в розлуці, і я вже мало сподівався, що нам доведеться бути разом, хоча ми так само гаряче любили одне одного і обмінювалися листами, сповненими ніжності і пустотливості.

Вже понад рік я жив на новій квартирі. Моя вдова-генеральша померла. Погасла, як слабенький вогник на різкому вітрі нових часів, байдужих до традицій.

А ще раніше доля — в особі солідного службовця психіатричного закладу — прибрала до рук її милосердну куховарку. Їй усе ввижалося, і не без підстав, що на цьому світі правлять злі духи. Вона намагалася боротися з ними молитвами при світлі газових горілок на кухні. Коли рахунки за газ почали неухильно зростати, а її гастрономічні здібності так само зменшувалися, тоді й викрилося її дивне божевілля.

З новими квартирними господарями, подружжям Розеліб, мені пощастило, бо були це справді милі люди. Хазяїн дому так само свято поважав традиції, як і моя покійна генеральша, тим паче, що свого часу він служив сурмачем у гвардійських лейб-гусарах.

В коридорі висіли його панцир, шабля і блискуча каска з орлом, які пробудили в моїй пам'яті спогади про маневри, що їх я бачив ще дитиною. Вечорами пан Розеліб іноді грав на сурмі своїм дітям кавалерійські сигнали.

Мене поселили в чудовій кімнаті з великим балконом, який мав лише одну ваду: я міг дістатися туди тільки через вікно, тому що двері були в сусідній кімнаті. Там мешкала студентка, передчасно постаріле створіння, ми тільки віталися, бажаючи одне одному в залежності від пори дня то доброго ранку, то доброго вечора. Мене такі стосунки цілком влаштовували.

Після того, як моя сусідка наприкінці минулого півріччя склала державні екзамени, в новому семестрі чекали нову квартирантку. Пані Розеліб запевнила мене, що це теж дуже мила дівчина. Тому-то я їй розраховував побачити нове видання моєї колишньої сусідки.

Я завжди виходив на роботу до редакції дуже рано, повертався додому пізно і майже одразу лягав спати, так що вперше я побачив нову квартирантку через два тижні після її безшумного поселення. Здибавшись з нею у коридорі, я став, наче громом прибитий: це

була панянка з Гіллелейс. Не дочекавшись, коли вона відповість на моє привітання, я засичав на неї:

— Ти як сюди потрапила?

Незважаючи на гнів, я все ще звертався до неї покарнавальному на «ти». Вона ж більше зважала на правила пристойності й звернулася до мене на «ви».

— Я тут живу. Це вам не подобаєша?

Знову ця жахлива вимова!..

— Звичайно, не подобається. Терпіти не можу, коли дівчата бігають за мною.

— Я жа вами не бігаю. Моя колега ж німечкого відділу жвільнила кімнату, а я її жайняла.

— Ага, так ви не знали, що я тут живу? — спитав я, уже майже соромлячись за свій спалах гніву.

— Ні, жнала.

Який там сором — тут обурюватися треба! Погляньте лише, яка вона розважлива, ця довгонога особа з Каттегата! Та не на такого натрапила. Але перш ніж я повів далі свою викривальну промову, вона заговорила знову:

— Я жовсім не жбираюся вам надокушати. І якщо ми ще колись стрінемося на карнавалі, то я вже не шкористаюся ні вашою гоштинністю, ні вашим корешпондентшким пошвідченням.

От тобі й студенточка в білому кашкету! Якого майстерного удару завдала! Зрештою, вона була все така ж чарівна зі своїм розкуйовдженим волоссям, підстриженим під хлопчика, і я поставив їй запитання більш інтимного характеру:

— А той прищавий лірик все ще за вами упадає?

— О так, — аж просяяла вона, — він уше пише мені вірші. Я намагалаш перекласти їх на рідну мову. Звучить дошито поетишно.

— Ну то на добраніч, — різко промовив я і подався до своєї кімнати, залишивши довгоногу в коридорі.

Потім ми довго не бачилися. Перед різдвом я на кілька днів поїхав до матері, але на третій день свят я повинен був з'явитися до редакції.

Отже, як я вже казав, під Новий рік я залишився вдома. Всі шестеро Розелібів пішли в гості до родичів, а глава сім'ї навіть прихопив з собою сурму, щоб повеселитися, як належить. Я був один у своїй кімнаті. Мабуть, і панянка з Гіллелейє десь лірично розважається зі своїм поетом.

Біля радіатора опалення в моїй кімнаті стояло кілька пляшок червоного вина, яке я дешево купив ще перед різдвом. Вино було непогане, але пити самому не хотілося. Я позіхнув і вирішив, що одразу після того, як проб'є дванадцята година, ляжу спати. З радіоприймача — чудових детекторних апаратів уже давно не було — лунали дуже поважні мелодії, які аж ніяк не бадьорили.

Об одинадцятій годині десять хвилин мені почулося, ніби в сусідній кімнаті щось шарудить. Я приклав вухо до стіни. Якусь мить там панувала цілковита тиша. Можливо, з боку того теж хтось приклав вухо до стіни. Потім знову якесь шарудіння. Це вже було схоже на схикування.

— Хитрощі,— сказав я собі, дотримуючи характеру.

До одинадцятої години п'ятнадцять хвилин. А тоді я пригадав свою поворічну статтю про любов до ближнього. Це поклало на мене цієї ночі все ж таки певні обов'язки по відношенню до найближчої мені географічно людини. Якщо, звичайно, я не хотів лишитися фари́сеєм у власних очах.

Я вийшов у коридор і постукав у двері сусідньої кімнати. Ніякої відповіді. А може, я помилився? Я постукав дужче. Двері відчинилися, і в світлі маленької настільної лампи, єдиної, що освітлювала кімнату, я побачив дівчину з Гіллелейє у довгій білій вечірній сукні з кумедною оторочкою. Вона мала такий

чарівний вигляд, що я не міг не сказати їй про це відразу. Та вона на це не звернула уваги і холодно спитала:

— Що вам треба?

— Я хотів тебе... вас спитати, може, ви нездужаєте? Мені здалося, ніби хтось схлипнув.

— Спасибі, я не шли... я ніколи не плачу.

Слово «схлипувати» виявилось не під силу її датському ротіку. До речі, навколо очей у неї були червоні плями.

— Тоді вибачте. Я сподівався, що ви вип'єте зі мною чарку червоного вина. Мені теж не дуже весело,— зізнався я щиро.— Звичайно, найкраще було б випити справжнього новорічного пуншу, якби я його вмів готувати. Вибачте, що потурбував вас. Бажаю вам спокійної ночі і щасливого Нового року!

Не подавши їй руки, я швиденько попрощався. Але двері моєї сусідки не зачинилися. Я ще не відчинив своїх, як вона гукнула мені вслід:

— Я вмю пунш!

— Справді?

— Жварити вам трохи?

— Це було б чудово! Але при одній умові, що ми розіп'ємо його разом. І нам треба поспішати, бо вже пів на дванадцятю.

— Я буду шнішити.

Біла вечірня сукня прошурхотіла повз мене в напрямку до кухні. Я влетів у свою кімнату, схопив пляшки з вином. Каструлі забряжчали, застукотіли шухлядки з Розелібовими прянощами і приправами. Посипався цукор-пісок з пакета.

— У мене є дуже гарний ром! — раптом вигукнула Кірстен і знову помчала у свою кімнату.— Мій дідусь випишує його прямо з Батавії,— пояснила вона, повертаючись з пляшкою.

Ми варили одразу в кількох каструлях. На плиті па-

рувало і сичало, ми додали до вина багато рому, бо, якщо він справді добрий, зміркував я, то зайва крапля не завадить. З кастрюль линули чудові пахощі.

Коли великі стоячі дзигарі Розелібів пробили дванадцятку, ми саме зняли каstrюлю з плити, але не мали посудини, куди перелити пунш. З моєї кімнати долинув передзвін курантів.

— Godt Nytaar!¹ — вигукнула дівчина з Гіллелейє і величезною розливною ложкою хлюпнула мені пуншу прямо в рот.

Я мало не підстрибнув до стелі — пунш був страшенно гарячий. Решту з ложки я влив у рот Кірстен. Вона аж витягнулася від гарячого, і її ноги стали ще довшими. Нарешті вона взяла каstrюлю і понесла до себе в кімнату. Я пішов за нею. Гарячий міцний пунш розтопив лід між нами.

Кімната Кірстен була набагато затишніша, ніж моя. Дівчина мала відчуття кольорів і обставила її зі смаком. На фоні вкритої червоним покривалом кушетки вона в своїй сукні мала чарівний вигляд і причарувала мене.

Я приніс свій радіоприймач. З головної студії Баварського радіо передавали хвацьку музику. Ми танцювали, як скажені.

Раптом Кірстен замислилася.

— А чи буде щасливим цей 1933 рік? — запитала вона стурбовано. Розігрітий пуншем, я відповів оптимістично, в дусі передової статті:

— Авжеж! Адже він почався так чудово!

— Але ж ці люди в огидних мундпрах?

— Ах ці! Я не вірю, що вони проб'ються до влади. Для цього наш народ занадто розумний.

— А якщо вони все-таки прийдуть до влади?

— Тобі нема чого турбуватися. Навпаки, такі біляві з півночі, як ти, в них у пошані.

¹ З Новим роком!

— Але я цього зовсім не хочу,— розсердилася Кірстен.

Тут я її поцілував, а коли вона здивовано глянула на мене, сказав:

— Це в нас такий новорічний звичай!

— А в Данії це вважали б за нахабство.

— І взагалі давай говорити на «ти», а для цього теж належить поцілуватися...

До речі, ми й досі говоримо один одному «ти» і цілуємося теж. Правда, не так часто, як тої новорічної ночі.

О третій годині Кірстен кудись вийшла. Коли повернулася, мала на голові кірасирську каску.

— «Гілелейська дівка»,— вигукнув я у захваті і почав цитувати Шіллера: «Це мій шолом...»

— А цей пан Розеліб часом не працював колись у театрі? — спитала Кірстен.

— Чому ти питаєш?

— А хіба це не Лоенгрінів шолом?

— «О ти пророчий ангел!» — процитував я, на цей раз з Гете.— Ні, це просто військова форма. Коли в нас у країні хочуть зробити щось серйозне, це іноді стає схожим на оперу.

— А можна в німецькій мові відмінювати так: я лоенгріню, ти лоенгрініш, він лоенгрінить?

— Можна,— відлоенгринив я.

— От якби мене жараж побачив мій жених з Гілелейс...

— Хто-хто?

— Ингвальд Геріксен, мій майбутній чоловік.

Хоча ця високопарна заява добре підходила до оперного шолома і повинна була б хоч трохи виправдати мене перед Вірою, я відчув себе так, ніби після гарячого пуншу мене облили крижаною водою.

Тут відчинилися вхідні двері, і вся родина Розелібів, весело балакаючи, заповнила коридор. У двері Кір-

стиної кімнати постукали. Я відсунувся на пристойну дистанцію від білої сукні, і Кірстен сказала: «Зайдіть». Пані Розеліб, що стала у дверях, спочатку трохи здивувалась, але як людина добре вихована, відразу опанувала себе.

— А я вже давно збиралася вас познайомити,— церемонно заявила вона.

— Ох, я жнаю його вже досить добре,— прошебетала Кірстен.

Та поки пані Розеліб намагалася збагнути суть останнього слова, біля дверей уже стояв її чоловік, весело збуджений новорічною випивкою, він хвацько вимахував сурмою. Кірстен захоплено дивилася на нього.

— А ви не можете зіграти Лоенгріна? — благаючи, вигукнула вона.

— Ні, панночко,— відповів пан Розеліб з легким рейнським акцентом,— кавалерійські сигнали, будь ласка.

І пронизливий звук військової сурми ввірвався у наші вуха, проймаючи нас до кісток, він сповнив усю кімнату й вилетів у світанок Нового, 1933 року.

На жаль, цей сигнал, як виявилось, став пророчим для цього року.

РОМЕО І ВІРА

Я вже пакував чемодан, коли пані Розеліб ввела в мою кімнату Андреаса. Після закінчення школи я ще ні разу не зустрічався з ним, проте ніколи не відчував потреби в цьому.

І ось тепер знову стояв переді мною той, з ким я колись насипав баласт-пісок у мішечки для пілота аеростата Роккецоля. Андреас мав засмучений вигляд. Щось гнітило його. Він уже не мав колишнього безтурботного виразу обличчя.

— Кудись їдеш? — спитав він, дивлячись, як я запи-
хаю у чемодан літні речі.

— Так, на Сіцілію, в Таорміну.

— Щасливчик! — ще більше спохмурнів він. —
Я, правда, теж весь час на колесах зі своєю трупкою:
з Берхтесгадена в Фельдкірх, з Аморбаха в Тіршен-
ройт. Та все це вже мене не тішить.

— Я чував, що ти став актором. Ніколи б не поду-
мав такого про тебе, — сказав я. — А яке ж у тебе ам-
плуа?

— Молодий комік.

— Комічно!

Я ніколи не вважав Андреаса ні за смішного, ні за
молодого.

— Раніше це тішило мене. Та з того часу, як у нас
в Баварії новий уряд (в Баварії зміна влади відбулася
в березні 1933 року), в театрі стало нестерпно працю-
вати. Один поганенький актор замислив вижити нашо-
го директора — дуже пристойну людину — і самому
стати на його місце. Мене він терпіти не може. Він
каже, що всіх нас треба поставити до стінки.

— Ех, Андреасе, — мені стало шкода старого шкіль-
ного товариша, — хай тебе не лякають ці дурисвіти.
Увесь цей тіхесівський балаган протримається що-
найбільше кілька місяців.

— Ти справді так гадаси? — обличчя сина газового
директора проясніло і знову набуло колишнього ви-
разу. — Ось за цим я до тебе й прийшов. Думав, що ви,
журналісти, все ж знаєте трохи більше, ніж ми.

Таке довір'я надзвичайно потішило мій молодий
журналістський гонор, і я почав йому доводити те, в
що й сам не дуже вірив. Наводив докази політичної і
моральної зрілості німецького народу, який саме те-
пер, коли з'явилися перші ознаки економічного від-
родження, не схоче, щоб якісь авантюристи тягли його
за собою невідомо куди.

— І зрештою,— виклав я свій найсильніший козир,— за кордоном ніколи не визнають Тіхеса та його братію!

— Ох, як це добре! — вигукнув Андреас, зрадівши, як дитина.— У нас теж є люди, які проти всього цього, але вони гадають, що вся ця чортівня може тривати ще роки. Ти мене дуже заспокоїв.

— Ну от і гаразд, Андреасе. Грай собі далі комічні ролі, поки ці комічні фігури не зійдуть зі сцени.

— А я вже боявся, що мені доведеться запобігати ласки в Тіхеса. Кажуть, він тепер завідує питаннями культури, вузами, пресою і, здається, театрами теж.

Це була для мене новина. Але в даний момент вона мене зовсім не обходила. Я вже був у відпустці. А сьогодні вночі мій швидкий поїзд подолає Бреннерський перевал, і завтра у Вероні я стрінуся з Вірою. Андреас незабаром попрощався, я не став його затримувати. Може, я до нього несправедливий, але він для мене лишався дитиною.

Я їхав до Віри. Її вже виписали з давоського санаторію, і тепер ми разом збиралися помандрувати до весняної Сіцилії. Я хвалив себе за мужній характер, бо з тої новорічної ночі я унікав зустрічей з нареченою пана Ингвальда Генріксена. Правда, моя підсвідомість не дуже рахувалася з моєю твердою волею, бо в «компромісних сновидіннях», як називав це Гете, я часто бачив Кірстен.

Звичайно, коли я мчав у швидкому поїзді через долину Інна до Бреннерського перевалу, мої мрії уже летіли до Віри, обганяючи поїзд. А довгонога панночка з Гіллелейс для мене зникла в туманному Каттегаті, де вона зараз проводила канікули.

Занадто багато радощів було в мене попереду: південь, де я ніколи не бував, весна і — Віра. Переді мною знову ожили всі щасливі години, які ми провели разом — від зустрічей біля огорожі у тітоньки Реммі до

гри у дзвони і ночі біля фонтана. Я нетерпляче поглядав у вікно вагона, коли вже нарешті настане день. Але над Тіролем ще лежала ніч, темна ніч. Там і тут світилися вогники у великих селянських будинках. Повітря за стінами вагона було надивовижу чисте, легке і запашне.

На перевалі ще лежали клапті брудного снігу. Вперше в житті я почув звучну, мелодійну італійську мову. Берсальєри з півнячими перами на капелюхах. Маленькі офіцери мерзлякувато куталися в шинелі, схожі на тоги і, мабуть, проклинали подумки свого новоявленого цезаря, який загнав їх у цей північний, заселений варварами, глухий закуток. У нашому купе з'явився чоловік у мундирі і чорному капелюсі з китичкою, він ніби щойно вискочив з опери Верді. Чинovníк звірив наші паспорти із якимсь списком.

А потім почалося: теплий лагідний вітер з долини Адідже, виноградники південного Тіролю, Больцано. Я прошепотів про себе кілька рядків з любовної лірики Вальтера фон дер Фогельвейде на середньо-верхньонімецькому діалекті.

І ось уже з'явилися перші пальми, ще трохи низькі і боязливі, схожі на ті, що ростуть у нас у вазонах. На далеких льодовиках виблискував квітневий сніг. Але долину поруч вкривав рожевий сніг яблуневого цвіту, і повітря було солодке й тепле. А на дзвіниці в Трієнті гойдалися на великих залізних колесах дзвони, і їхні звуки відлунювали в синяві ранку.

Ще трохи скель, загрозово близьких до колії. Веронська ущелина. Ану швиденько пригадай історію: Дітріх Бернський. Битва під Равенною.

— Що знаєте ви, юнаки, про Дітріха Бернського? Тіхес? Нічого, знову нічого! Сідай!

У вікно стукають. Це Майзегайєри, звичайно. Ні, італійський контролер:

— Квитки, будь ласка...

Ну, а тепер годі дрімати! Скоро Верона. Скоро — Віра. Верона, місто в нижніх обіймах синіх гір. Ніжні обійми...

— Віро! Віро!

— Добре доїхав? Як себе почуваш?

— Дякую, а ти? Чекайте, мій чемодан. Ні, синьйоре, ні. Нічого. Поставте чемодан. Сам понесу. Німець сильний. Не лайся, старий. Пробач мені, Віро, трохи забагато як на перший раз!

Ми сиділи в таксі. Віра, правду кажучи, майже не змінилася. От тільки нова зачіска їй не до лиця. Коротка стрижка під хлопчика краща. Але це те саме м'яке, біляве хвилясте волосся. Традиційний стиль — його не міняють. Проте вона стала старшою, худорлявішою — риси обличчя загострилися. Стільки часу минуло, перенесла хворобу. Нема чого дивуватися...

— Що ти сказала, Кірстен? Пробач, Віро, я ще не проспався. Їхав у третьому класі, сидячи... Ах так, це арена. Діоклетіан. І вони знову влаштовують тут грища? Я хочу сказати, чи продовжують цю традицію? Бідні леви: щодня одне й те ж: поїдати християн...

Вірин сміх звучить дещо вимушено. Вона допитливо поглядає на мене збоку. Як по-дурному вибовкнув я ім'я дівчини з Гіллелейс: негарно з її боку, що вона десь там зараз розгулює з тим паном Генріксеном.

— О, спасибі, Віро, що ти розплатилася. Я ще не поміняв марки на ліри.

Старовинний готель під назвою «Габбіа д'оро»¹. Що б воно мало означати? Щось, напевно, пов'язане з золотом. Все тут кам'яне: сходи, коридори, підлога в номерах. Трохи незатишно спочатку.

— Ось твоя кімната, любий. Моя — поруч. Мабуть, спочатку ти захочеш освіжитися?

¹ «Золота клітка» (італ.).

Звичайно, мені треба освіжитися. Відкриваю чемодан. Я забув губку. Зате до зубної щітки причепилася в'язана салфетка пані Розеліб, і тепер вона мандрує по Італії.

«Італійська мандрівка від... до ...?»

Я справді стомився. Підставляю голову під холодну воду, стає легше.

Люди розмовляють тут занадто голосно. З подвір'я сюди на четвертий поверх долинає жвава розмова. Згорі це виглядає чудово: столики у перегородах, повитих плющем, білосніжні скатертини, там обідають. На стародавніх стінах висять клітки, в яких співають пташки. Бідні пташки! Якесь подружжя їсть спагетті. Ага, так значить ось як їх їдять! Справді елегантно. Я ніколи так не навчуся: одним порухом намотувати макарони на виделку.

А офіціант, значить, справжній веронезець. Як його там — ага, Шекспір — Ромео, ясна річ. («Що поробиш, вагон третього класу, без спального місця»).

Подумати лише, що Ромео і Джульєтта могли ось так само ласувати там, унизу, спагетті! Будинок цей зовсім старий. Якщо Джульєтта жила в моїй кімнаті, то він, напевне, лазив до неї мотузяною драбиною (зовні в стіну вбитий заржавілий гак). Мені було б зручніше: моя Джульєтта поряд. Що значить «було б зручніше»? Мені насправді зручніше.

А чи насправді? Чому весь час мої думки крутяться навколо отого дурного «Гіллелейє»? Я бачу дзвіницю на фоні синього-синього неба. Такого неба в Данії, напевно, немає.

— Прошу!

— Ти готовий?

— Заходь.

Цей другий поцілунок — перший був офіційним привітанням на вокзалі — вийшов трохи шаблонним.

— Тобі тут подобається?

— Чудово, Віро, прима! Послухай, якій цікавий каламбур: прима Віра — майже примавера¹. Ти моя весна, Віро.

— Ти ще й досі любиш гратися словами?

— Не так багато, як раніше. Адже я постарів.

Віра зовсім тихо зауважила, що вона теж стала старшою, набагато старшою. Я заперечував це. Вона мені не вірила. Та я й сам у це не вірив. Звичайно, мені тут усе ще незвичне — Віра теж. Мені хотілося плакати. Але це, мабуть, від втоми.. або від голоду.

Ми пообідали разом. Не внизу на подвір'ї, а в вузькому провулку одразу за П'яцца делла Ербе. Вкриті сліпучо-білими скатерттинами столики з безліччю блискучих келехів і чарок стоять посеред вулиці. Зубний лікар у білому халаті визирнув з вікна другого поверху в будинку навпроти і з цікавістю задивився крізь скельця старомодного пенсне на Віру. Охоплений після обідніми мріями, він не помічає, що свердло бормашини в його руках все ще стиха дзижчить. Ледве долаючи довгі спагетті, ми чуємо, як його пацієнти стогнуть і спльовують кров.

Ми п'ємо на диво м'яке червоне вино з Вальполічелли. «Піспорту»² теж непогане вино, але ж «Вальполічелла» — це звучить як сонет Петрарки. І дивно: незважаючи на спеку, вино не розморює мене. До нашого столу підходить дідок, гідно несучи свою розкудлану борідку, він пропонує провести нас на могилу Джульєтти, спеціально знайдену для приманювання іноземних туристів.

Ми мовчки заперечливо хитаємо головами. Дідок питає чудернацькою німецькою мовою:

— Могила Джульєтти?

Ми мовчимо.

¹ Primavera — весна (*итал.*).

² Сорт мозельського вина.

— Інглезі?

Мовчимо.

— Франчезі?

Мовчимо.

Чоловічок впивається в нас очима, можливо, шукаючи в своїй пам'яті слова з мови якої-небудь країни Південної Америки. І тут Віра виголосила фразу полатиському. Дідок похитав головою і полишив нас самих з обідом, очевидно, засмучений тим, що виявилася мова, непідвладна чарам найпрекраснішої любовної історії...

Ми їли котлети по-міланськи, а вулиця навколо жила своїм життям. Ось пронесли на ношах чоловіка в бинтах, якого, мов мухи, обліпили діти. Пройшли два бравих лейтенанти, витріщившись на Віру.

— Ке белла бьонда! Яка гарна блондинка,— тихо вигукнув один з них.

Коли вони вп'яте проходили повз наш столик, я зрозумів, що це не випадково.

Оточена численними родичами, немов роєм метеоритів, зійшла яскравою зорею у тісному провулку пара молодих і тут же приземлилася в нашому ресторані. Віра сумовито глянула на мене. Ніколи ще я не бачив так гарно одягнених дітей, вони супроводжували молодих, справжні безкрилі янголята у цвотливих білих платтячках аж до кінчиків черевиків.

Коли за мою спиною зненацька рикнула автомобільна сирена, я вперше в Італії дуже злякався. Згодом я вже знав, що то всього лише велосипед, власник якого, причепивши до руля автомобільну грушу, хотів ще більше пожвавити веселий перебіг життя у нашому завулку.

Наш обід завершився чудовими фруктами, а в завулку все почалося знову, у вікні з'явився замріяний лікар, пожадливо поглядаючи на Віру. У щипцях він тримав кутній зуб, який випав на веронську бруківку,

що протягом тисячоліть правила за арену всіляких трагікомедій, і розбився на друзки. Ми розплатилися, я лишив на столі офіціанту три ліри на чай. Та одне з непорочних янголяток виявилось проворнішим...

Я любив італійців уже в ці найперші години любов'ю, яка лишилася незмінною і досі. Які вони природні, життя їхнє і в радощах і в горі трохи нагадує чудовий спектакль!

Ми хотіли наступного ранку вирушити далі, до Неаполя, щоб застати там вечірній пароплав до Сіцилії. Для Риму на цей раз в нас не знайшлося часу. Дві тисячі сімсот років його історії не вміщалися в рамки нашої програми. Але з Вероною ми хотіли ознайомитися якомога детальніше. Ми обрали для екскурсії по місту візника, чий кінь нам найбільше сподобався: крім білих навушників, конячу голову прикрашав гарний солом'яний капелюшок з штучними макамаи.

— А мені личив би такий капелюшок, як ти гадаси? — спитала Віра.

— Якщо будеш гарно поводитися, я відкуплю цей капелюшок у коня.

Вино добряче підбадьорило нас, а ще більше підняло наш настрій місто — найбільш італійське серед усіх міст Північної Італії. Ми побачили розкішні саркофаги і бронзових вершників на високих постаментах під синім небом. Палаці осліплювали нас різноколірним мармуром. Данте, білий-білий, замислився на свосму постаменті, складаючи вірші для Беатріче. На П'яцца делле Ербе продавали квіти і вишні. Голуби сідали на купи ягід і видзьобували найкращі.

— Може, купимо кілька фунтів вишень? — спитав я Віру.

— Дякую,— відповіла вона,— он той голуб саме спорожнів на них.

Ми не стали купувати вишень. Нас обох потягло на блаженну дрімоту, а наш старий візник-гід голосно і

урочисто не говорив, а виспівував історичні дати, імена художників, називав, скільки важать пам'ятники. У весняному повітрі дзюркотіли фонтани. Склепіння церков ставали все просторішими і пишнішими, і денне світло, що пробивалося туди крізь різнобарвні вітражі, надавало всьому ефекту театральної сцени. Органи в церквах, катеринки на вулицях. Грали урочистий марш з опери «Аїда». Нічого не скажеш, підхоже місце для нього тут на площі, де немає нікого, крім сонця, жебраків і голубів. По той бік Адідже темна зелень парків і садів. Кипариси, пальми, лаври. Пахло життям, смертю і безсмертям. І нарцисами.

Десь ударив дзвін.

— Один,— почав рахувати я,— два.

І тут цоважний голос старого дзвона перебило безладне перегукування його дітлахів — менших дзвонів, галасливих, недисциплінованих. Вони, мабуть, не привчені були, як у нас на півночі, подавати голос лише тоді, коли тебе смикають за мотузку. Цілуватися під такий супровід просто неможливо, як би не хотілося.

Цок-цок-цок... знову почувся стукіт копит. Моя голова мимоволі схилилася на Вірине плече. Справді, я побачив і пережив сьогодні дуже багато.

І все ж таки ми витримали цей вечір: посиділи в кафе на П'яцца Бра, подивилися вечірній променад місцевого люду. Ми ніби побували в італійській опері-буф у першому акторському складі, а до того ж за участю персонажів з комедії дель-арте! Закохані дівчата на величезних закаблуках, хвальки, доктор, арлекін, коломбіна, які лише для маскараду наділи вбрання з іншого століття. Багато капітанів. Ці берсальєри були браві хлопці, ніби щойно вискочили з якогось фільму про пригоди в горах. І всі вони, забачивши Віру, заводили арію «О прекрасна». Так, вона була прекрасна, моя білява русалка, моя красуня, моя Джульєтта. П'я-

теро низеньких офіцерів бігли за нами, коли ми поверталися до готелю «Габбіа д'оро».

— Найщасливішої ночі,— побажав нам ліфтер, коли ми піднімалися нагору.

А спробували б ви сказати в Нойсе на Рейні або в Тутлінгені комусь «Найщасливішої ночі!»...

Чи була ця ніч найщасливішою? Я так стомився... Засинаючи, я чув через тонку стінку, як Віра полоще горло в сусідній кімнаті.

Не знаю, чи на П'яцца делле Ербе все ще співали арії. Але я чув деякі з них усю ніч, а дівчата на високих закаблуках годували левів Діоклетіана макаронами-спагетті. Один з левів почав пухнути, роздувся до неймовірних розмірів, дихнув на мене вогнем і сказав: «Мене звать Інгвальд Генріксен!» І тут я встромив йому в черево шпагу. А Кірстен увінчала мою голову лавровим вінком і поцілувала в лоб.

Віра цілувала мене в лоб. Я, очевидно, забув замкнути двері.

— Як чудово, що ми разом,— промовив я, протягаючи руки до моєї баронеси.

— Вставай,— сказала вона,— пора на поїзд.

Сонце вже світило і припікало так, як і належить на півдні.

«ВИКЛИК ДОПОМОГИ»

Все, що я зараз розповідаю, зовсім не стосується ні Бруно Тіхеса, ні його мемуарів. І це можна зрозуміти, уявивши, яке задоволення відчули ми, здихавшись на деякий час тіхесів, як ми скорочено називали новий режим і його ватажків. Нам більше не треба було ні бачити їх, ні чути, ні навіть читати про них. І все ж таки саме нотатки Бруно Тіхеса спонукали мене пригадати всі деталі власного життя і насамперед мою, вірніше, нашу мандрівку до Італії.

«Шерша подорож в Італію, квітень — травень 1933 року» — довелося б зубрити майбутнім поколінням школярів, якби мені пощастило вибитися у великі люди. А так вони принаймні будуть увільнені від творів приблизно на таку тему: «Чи стала баронеса Віра в результаті італійської подорожі Р...¹ його вічною коханою?»

Та, може, один-єдиний день і одна-єдина ніч звичайного життя зі знижкою в тридцять три і одна третя процента (включаючи проїзд пароплавом від Неаполя до Палермо), даровані нам італійською державною залізницею, варті довгого нудного безсмертя в карточках каталогів.

За вікнами вагонів Італія ставала все класичнішою. Поміж Тразіменським озером і Сорактою ми засипали одне одного запитаннями за шкільною програмою. Коли перед нами із запізненням на тридцять п'ять хвилин виринула баня собору святого Петра, яку розписував Мікеланджело, ми почали рахувати сім горбів, на яких стоїть Рим. Кількох горбів недорахувалися. На станції Терміні ми купили ще гарячу смажену курку, чиї предки, можливо, кудкудакали колись Нерону і Лукуллу та постачали їм яєчню. Після обіду стало зовсім жарко, і наші короткі запитання та відповіді чергувалися з позіханнями. Приблизно це було так:

Віра. Капуа?

Я. Ганнібал. Розкіш. Розпещеність солдатів.

Віра. А каплуни часом не з Капуї?

Я. Не думаю, але співчуваю їм.

Віра (позіхає).

Я (теж позіхаю, потім після довгої мовчанки). Побач Неаполь і вмри!

Віра. І не подумаю.

¹ Наводити прізвище, як завжди, вважаю за недоцільне.

Ми тоді не думали про смерть. Просто не можна було уловити вічний спокій у Неаполі! Що за гамірливе місто! Мені здавалося, що там навіть у пішоходів автомобільні сирени. Катеринщики співали по-італійськи: «Я цілую вашу руку, мадам». Але жодного разу ми не почули неаполітанської народної пісні з наших пісеньників «Санта Лючія».

П'яні матроси перекрикували катеринщиків, візники — матросів, крикуни у вікнах — візників.

— Послухай, та це ж соловейко! — захоплено вигукнула Віра.

— Це позивні італійського радіо,— сказав я у відповідь.— Зараз пауза в передачі.

— Невже в цьому місті можуть бути якісь паузи?

— Ні, ніколи!

А далі все було як на чудових кольорових листівках нашого дитинства: синє море, найзнаменитіша бухта Італії, пінія над могилою Вергілія, Везувій, що солідно курився. І ніяких тобі кінозірок, як зараз.

Ми вчасно зійшли на борт пароплава, і коли судно взяло курс на Капрі, враження зовсім заповнили нас. Тепле вечірнє повітря пахло чимсь солодким і пряним. Широку дугу затоки облямував бісер вогнів. А он вогники підвісної дороги застібкою-блискавкою стягнули Везувій. Горе, якщо вона розірветься! Здавалося, що в повітрі ще чути зойки жителів Помпеї. Та ось забреньчали мандоліни, солодкий тенор завів «Санта Лючію». Нарешті. Ми взялися за руки.

— Прекрасно, але банально,— сказав я.

— Банально, але прекрасно,— сказала Віра.

Ми ніяк не могли домовитися з службовцем, що розподіляв каюти між пасажирами. Говорив він неймовірно швидко. Ми вимагали дві одномісних каюти, він давав нам одну двомісну, де два ліжка стояли поряд. Ми цютляво обурилися. Він привів нас в одномісну з одним ліжком. Ми обурено запротестували. Він теж уже

розсердився, коли запропонував, нарешті, нам каюту з двоповерховим ліжком. Протестувати було марною справою: на нас уже насадили стомлені, сердиті пасажири, до того ж на кораблі взагалі було мало кают.

— Ну що ж, чудово! — сказав я Вірі, а чоловікові, що розподіляв каюти, кивнув: — «Белло, белло! Добре, добре!»

Він побажав нам «найщасливішої ночі» і міцно зачинив за собою двері.

— Ти де спатимеш? — спитав я.

— Вгорі,— відповіла моя вихована за традиціями по-друга.

— І я теж там,— зауважив я ввічливо.

Тоді вона показала мені кнопку біля дверей, під якою чотирма мовами, в тому числі й ламаною німецькою, було написано: «Виклик допомоги». І проворно, мов білочка, видерлася нагору.

— Ой! — вигукнув я, коли став босими ногами на підлогу: під нами було машинне відділення. Наді мною гоїдалися Вірині ноги.

За бортом шурхотіла вода, яку розтинав ніс корабля, море м'яко погойдувало нас.

— Середземне море,— з насолодою промовив я.— Грецьке море — море Одиссея.

— Як ти гадаєш, йому справді треба було так довго тинятися, залишивши свою дружину на самоті?

— А я знаю випадок, коли сама Пенелопа поїхала кудись на шість років.

— А вдома Одиссея обсіли залицяльніці?

І тут, натхненний Гомером, я розповів їй історію дівчини з Гіллелейє, з дещо надмірною вільністю описавши її зовнішність: занадто довгі ноги, солом'яне волосся — одним словом, переохолоджена мешканка північного узбережжя.

— Як її звать? — спитала Віра.

— Кірстен.

— Гарне ім'я. За ним уявляється щось незвичайне.
— Для її жениха, напевне. Він торгує тріскою.
Як античне море розпалює фантазію!

— Перестань стукати в моє ліжко,— гукнула Віра.

— Це не я, це машина,— чесно відповів я.

— Ну-ну!

— Ось зачекай, я зараз перелізу до тебе, і ти сама зрозумієш.

Віра миттю злетіла по драбинці з койки і приставила палець до рятівної кнопки.

— Одне з двох,— сказала вона.

— Одне,— відповів я.

Вона знову, мов білочка, видерлася нагору. Я вщипнув її за литку. Вона знову підбігла до дзвоника. Так що ми не дуже виспалися тої ночі.

Перед сходом сонця ми вийшли на палубу. Велетенське небесне склепіння було ще блідувате, ледь рожевіючи на сході, але море, майже непорушне, миготіло і переливалося усіма можливими барвами від голубої до бронзової і фіолетової. На обрії вирізнялися дві три темно-сині цятки. Одна з них курилася. Вулкан Стромболі.

— Я прочитав у путівнику: «Скоро наш пароплав підійде до Конка д'оро, квітучої місцевості, в лоні якої затишно розташувалося головне місто Сіцилії — Палермо (417 526 мешканців) — найвеселіше місто острова».

Проте ніхто не посміхався, коли ми зайшли в порт Палермо. Квітуча місцевість сховалася за густою дощовою завісою. Столиця наскрізь промокла, а 417 526 мешканців її захищалися від зливи як тільки хто міг. Найрізноманітніші парасольки — найдавніші з них походили, мабуть, ще з часів сарацинських чи арабських набігів. Навіть у коней, запряжених у прольотки, круп захищали від дощу величезні парасольки, розкриті над передком. Діти у фашистських мундирах бігали вулицями, співаючи нахабних пісеньок.

Місцеві жителі накривалися чим завгодно — величезними газетами, ковдрами, килимами і навіть листами бляхи. Шкода, що наші чемодани не згиналися настільки, щоб можна було натягти їх собі на голову.

Мене щиро захопив один катеринщик, який героїчно демонстрував життєрадісність Сіцилії: сховавшись під величезним парасолем, він награвав сонячні мелодії під стаккато дощу, що періщив по парусині. І все ж таки той день лишився в моїй пам'яті, як сплав золота і срібла. Золотавий відблиск кидала візантійська мозаїка, а сріблом блищала дощова вода, що збігала з широкого, мов полиця, листя пальм, які росли тут уже на африканський лад, цілими групами. Ми стояли під одною такою величезною пальмою у парку, тісно притулившись одне до одного і до шершавого стовбура.

— Поглянь,— сказала Віра,— все, що вдома у нас росте у вазонах і поливається з лійки, тут стає деревом.

— Так, здається, й бачиш, як вони ростуть.

— І чуєш...

Насправді, здавалося, що величезні опахала над нами ставали все ширшими і могутнішими, а гучне лопотливе шурхотіння листя нагадувало стукіт ткацького верстата.

— Я вірю, що тут ще не перевелися чудеса, описані в «Одіссей». Якби ти була більш-менш здібною Цірцесю, то обернула б нас обох у пальми.

— Не знаю, чи варто? Кому потрібна пальма, що кашляє, та ще й з прибалтійським акцентом.

— Я думав, що ти вже не кашляєш.

— Так, цілий рік. Але коли потраплю в інший клімат...

— Мюнхенський ти повинна якось витримати, адже тобі туди скоро повертатися.

Віра помовчала, тільки притулила мокре обличчя до моєї мокрої щоки. Уже настав вечір, а ми стояли, мов

загіпнотизовані бальзамічними пахощами важкого повітря.

Цієї ночі об одинадцятій годині, коли ми вже лежали в своїх постелях, сталося чудо. Господь бог вимкнув дощ. Клац, один оберт — і тиша. А потім він увімкнув, згідно путівникові, життєрадісність міста Палермо. Другий оберт вимикача — клац — і є звук, ніби накрутили пружину у музичній скриньці. По широкому бульвару забігали фігурки, поміж них багато пустотливих дітей у білих черевичках. Заграли вуличні оркестри, загули автомобільні сирени, завелися катринки, загорлали горлопани. Нічого було й думати про сон.

Я забіг до Віриної кімнати. Вона стояла біля вікна і дивилася на сіцилійську життєрадісність, яка буйно вийшла після дощу, під чистим візантійським зоряним небом.

— Може, одягнемся і спустимося на вулицю трохи погуляти? — спитала вона. — Або...?

— Або, — відповів я.

У Віриній кімнаті не було кнопки «Виклик допомоги».

СЛЬОЗИ НІМФИ

І враз весна стала весною, Сіцилія — Сіцилією, а Віра — Вірою.

Правда, тутешня весна не мала нічого спільного з нашим уявленням про неї, бо часто в нас ця пора року являє собою всього лише трохи підігріту зиму. А наша сіцилійська весна буяла всіма життєвими соками. Вона втілила в собі всі пахощі і барви, весь блиск і всі можливі розкоші світу.

Небо змагалось з морем своєю блакиттю, і чим вище піднімалися ми в гори від Таорміні, тим ширше

відкривалася перед нами морська далина, яка миготіла сріблястими переливами. І все вище ставала Етна з білим сніговим вінцем навколо вершини і потужним стовпом диму, що здіймався з великого кратера, повільно танучи в небі.

Опівдні гірське містечко поринало в глибокий сон. Закривалися віконниці, спускалися з гуркотом покривлені металеві жалюзі. Козлоногий Пан награвав на флейті в полуденній тиші, а троянди і левкої у садах та парках розливали такі запаморочливі пахощі, що, здавалося, повинні заснути всі, хто ще не спить: курортники в прохолодних готельних номерах і на приморських терасах; старий листоноша на велосипеді; бабусі на кам'яних східцях своїх будинків з сонними опуками на руках, хлопчик, що за гроші позував туристам біля фонтана і якого можна було побачити в бризках водяних струменів на багатьох листівках, виставлених для продажу.

Тільки ми з Вірою не спали. Обманувши Пана, ми збігали звивистими стежками поміж обплетених квітами мурів до моря і босоніж брели по воді до маленького острівця, що складався з прадавнього каміння, диких кактусів і рештків сарацинської сторожової вежі. Там ми звільнялися від одежі, традицій і забобонів і смажилися у сльозному мерехтливому мареві. Віра з кожним днем ставала все брунатнішою, її запалі щічки закруглилися завдяки обідам, вартістю в двадцять лір, і ящірки лащилися до її пряникового тіла.

— Правда, ці ящірки зворушливі створіння? — спитала якось Віра.

— Звичайно,— відповів я,— Гете, між іншим, називав їх лазертами¹.

— Ага...

Ми були сонні. І дурні. І щасливі. За п'ятдесят років

¹ Латинська назва ящірки.

подружнього життя ми б не пережили стільки щастя, скільки зазнали тут за два тижні.

На початку третього тижня прийшла пошта. Не знаю чому, але того дня я раніше за Віру подався на пляж. Чекаючи свою прибалтійську дівчину, я, мов пастушок, почав вирізати, як заведено на Сіцилії, на стовбурі багатостраждальної агави аристократичну монограму Вірі. Вона прийшла, сіла біля мене і сказала:

- Тобі листівка.
- Поклади її куди-небудь.
- Це з Мюнхена.
- Все одно...

Жінки іноді можуть бути упертими.

- На листівці хтось сфотографований.
- На листівках завжди щось сфотографовано.
- Але якщо це гарна дівчина, тобі цікаво буде?

Я взяв листівку і аж підскочив від несподіванки, перекинувся на спину і так необережно, що голки кактуса впалися мені в спину. І я знову підскочив.

Така безсоромність! Це було фото Кірстен, зроблене провінціальним фотографом там, у Каттегатському завулку. Але від того вона не стала менш чарівною. На її білявому, по-хлоп'ячому підстриженому волоссі, стирчав білий кашкетик, одягнена вона була в білу сукню, а на струнких ногах були білі черевички.

Тепер я сказав: «Гм, гм...» — і спитав через кілька секунд:

- Ти прочитала, що тут написано?
- Дорога ж не близька...
- Я весь аж затрусився від обурення.
- Читай же!

І я впівголоса прочитав все, що вже, звичайно, знала Віра: — «Любий пане редактор! Я повернулася (ми моволі я прочитав «повернулаша») до Мюнхена раніше, ніж думала. Пані Розеліб просить дізнатися в тебе, чи не прихопив ти з собою плетену салфеточку з

своєї кімнати. Ніякого Інгвальда Генріксена не існує (існує). Я вигадала його, бо ти під Новий рік дуже вже розвеселився. Сподіваюсь, що тобі й зараз весело. Твоя Кірстен»

— Ну що, весело? — спитала моя русалка.

— От негідниця! — вигукнув я на все Іонічне море.

— А що ж робити бідній дівчині, якщо немає дзвінка «Виклик допомоги»?

Віра може бути надто іронічною.

— Невже ти могла подумати...

— Ах, любий, — ніжно і весело промовила Віра, опускаючись поряд зі мною на пісок, — може, так для тебе буде найкраще...

— Саме так завжди казали мені батьки, коли я чогось не хотів їсти, наприклад, ковбаси-сервелату. «Це для тебе найкраще, це корисно для твого здоров'я». З тих часів я ненавиджу такі сентенції!

Я аж палав від гніву та обурення, ще трохи — і з мене б дим пішов. З Етні теж ішов дим. Пан грав на флейті, цикади підспівували високими голосами. Їхня музика зачарувала ящірок. Вони застигли на місці, втупившись у нас маленькими, як макове зерня, чорними очидцями. Ми не мали права подати їм поганий приклад.

— Тихо, — прошепотіла Віра, — я чарівниця Цірцея. Зблуканий Одісей сьогодні ще належить мені. Пенелопа може почекати!

— Ніяка вона мені не Пенелопа, скажу я тобі!

— Значить, стане нею. Але зараз це не має ніякого значення. Он та гора над Таорміною називається Венеріною. Ти бачиш на морі білий вітрильник?

— То американець Морган плаває тут на своїй розкішній яхті. Мені вчора сказав готельний слуга.

— Ех, ви, люди без традицій. Це корабель Венери пливе під червоними вітрилами.

Віра так мило розтягувала своє гуркотливе «р», що

я не міг їй не повірити і не сказати, що вибачаю їй усе, хоча тепер, багато років згодом, мені здається, що то вона мала мені пробачити... Ми кохали одне одного, нам чулися дзвони неіснуючих дзвіниць. Еолові дзвони вимагали зовсім інших поцілунків, ніж ті, що бамкали на солідних мюнхенських вежах.

Сіцилійські дзвони, які розгойдував африканський вітер, ще багато днів і тижнів не покидали нас. Якось лежали ми в траві понад річкою Кіана біля колон храму Зевса. Навколо нас буяли дикі троянди, маргаритки і волошки.

— Поплач, Віро,— сказав я.

— Знаєш, я можу... від щастя...

— Всі волошки тут — це сльози німфи. Коли німфа Кіана — найпрекрасніша з німф — оплакувала викрадену Прозерпіну, вода в тутешньому струмку забарвилася у волошковий колір. Ось поглянь.

Ми дивилися в прозору воду — навколо нас шурхотів очерет — і бачили наші обличчя, схилені одне до одного. Легенькі хвильки пробігли по синій воді, у нас тепер було одне обличчя, одне тіло. Джмелі і бджоли дзижчали над білою мармуровою античною капітеллю, що лежала поряд з нами в траві... Басовите дзижчання джмелів змішувалося з дзвінками еоловими голосами...

Наступного ранку за сніданком з нами заговорив німецький турист, що сидів за сусіднім столом.

— Сьогодні промовляє фіорер,— сказав він, тримаючи ніж для масла, як меч, готовий нанести удар.— Він виступить на Темпельгофі на честь Першого травня.

— А хіба сьогодні перше травня? — безтурботно перепитав я.

Для нас усі дні були травнем і всі першим. Першим днем творіння.

— Я домовився тут з одним чоловіком, він може приймати Мюнхен. І я ввечері слухатиму фіорера.

— Напевне, він від цього дуже зрадіє,— схвильовано промовила Віра.

Пан німецький турист люто встромив ніж у булку, ніби це були ми...

Якось уночі ми лежали в оливковому гаю на схилі гори. В місячному сяйві миготіло сріблясте листя. Стояла така тиша, що було чути, як гуде і гуркоче Етна, кратер її вулкана червонів навіть у таку ясну ніч.

— Післязавтра наша остання ніч,— тихо промовила Віра.

— Ні, вона буде першою, і так буде завжди,— заперечив я.

— Може, хіба в твоїх мріях...

Якийсь чужий незвичний тон забарвив її голос.

— Віро, чому ти досі не сказала, чи повернешся зі мною до Мювхена?

— Тому що я не повернуся. Ніколи. Тобто я лише заїду в Штаубінг, візьму там дещо.

— Як це розуміти? Ти повинна переїхати до мене! Ти ж одужала.

— Не можу. Там я неодмінно знову захворію. А це було б недобре. Для тебе. Не для мене, ні.

— Не хочеш же ти сказати, що ми...

— Саме це й хочу сказати. Ми будемо жити у одній родички в Ф'єзоле.

— Хто це ми? — спитав я, охоплений дурними ревнощами, ніби не було ніякої листівки від дівчини з Гіллелейє.

— Моя родина і родина Тітті. Її князівська рідня не зовсім «арійська», чи як це тепер у вас називають.

Вона сказала «у вас», ніби мій світ уже не був її світом. Я почав її умовляти. Казав усякі дурниці, зовсім як тоді в розмові з Андреасом, що цей бридкий кошмар скоро закінчиться. Що я не зможу без неї жити. Я цілував і кусав її губи.

Внизу в містечку жалібно кричав осел, легенький вітрець з моря ворушив гілки олив. Я ненавидів і кохав Віру, був у розпачі. Тієї ночі ми не повернулися додому.

Червоне сонце зійшло над нашим острівцем ящірок і підпалило море. А я почував себе вгорілим дощенту.

На третій день ми поїхали на північ. В Таорміні у крамниці я купив два мідних кільця від гардин, одно надів собі, друге — Вірі.

На паромі ми переправилися з Мессіни в Реджіо, що в Калабрії. Зоряне небо обвалилося на землю і миготіло вогниками біля щасливого острова, який ми мушили покинути, і вздовж узбережжя старої Європи, що все наближалася. Тепер я ненавидів Європу.

В Реджіо завдяки гардинним кільцям ми одержали спальне купе на двох аж до Рима. В Римі віяв холодний північний вітер з Апеннін. Це місто справді стояло на семи горбах, але що мені тепер було до того!

На пероні у Флоренції стояла дівчина і махала мені рукою. Я не зводив з неї очей, а вона все віддалялася і ставала все меншою. Все меншою...

ТАК І ХОЧЕТЬСЯ ЖИТИ...
З щоденників Бруно Тіхеса

6 червня 1933 року

Вчора я запросив до себе на віллу кількох важливих людей з сектора культури. Прийшов навіть доктор¹. Настрій був чудовий, бо все йде якнайкраще. Доктор теж розвеселився і сказав: «Сьогодні справді можна повторити сказані колись слова: «Так і хочеться

¹ Можливо, це тодішній міністр пропаганди, якого в колі тіхесів називали доктором.

жити!» Ім'я того, хто це сказав, випало мені з пам'яті. Хтось із рицарів-розбійників, але не Гетц фон Берліхген, якого тепер найбільше цитують у партійних колах.

Додді, господиня вечора, натягла на себе щось неймовірне. Доктор усе на неї задивлявся. А Евеліну я відправив на деякий час до Монтре, в готель-пансіонат. Це в Швейцарії. Останнім часом вона щось була не у гуморі, до того ж вона зараз при надії і зміна оточення піде їй на користь. Там вона, крім усього іншого, підучить французьку мову, бо тепер, коли до нас додому заглядають іноземні журналісти та інший міжнародний набрид, дуже важливо знати, про що вони між собою балакають. Я більше не вивчаю іноземні мови, бо через кілька років ми станемо всесвітньою мовою¹.

До речі, Додді справляється з обов'язками господині краще, ніж Евеліна. Згодом я їх, мабуть, поміняю місцями. Багато давніх партійців кидають своїх бойових подруг, так що мої дії не викличуть небажаних наслідків. Між іншим, у нас учора був і один професор, фахівець з расового питання, такий собі доктор Пшігінський. От я його й спитав, до якої категорії відніс би він мою своячку. Професор уважно роздивився Додді і сказав, що це напевно «нордично-вікінгівський» тип. І ще він додав, що саме зараз пише брошуру з цього питання і наводить там, як зразкових представників цього типу, декого з давніх членів партії. Коли ж доктор жартівливо запитав, чи не може згадати і його в тому числі, професор зірвався на ноги, витягнув руку вперед і загорлав зовсім серйозно: «Якщо міністр бажає — матиму за честь!» Всі професори і науковці все-таки трохи диваки, хоч би навіть були й членами партії.

¹ «Ми» — досить дивний стилістичний зворот.

5 липня 1933 року

З Майзегайєрами не знудишся.

Моя теща тітка хоч куди, поки не надудлиться. А недавно вона потайки пронесла пляшку коньяку і напоїла весь свій відділ. Я покарав за це її секретарку: перевів працювати в управління по церковних і шкільних справах.

Повернулася Евеліна і робить сестрі гидкі сцени. Мабуть, хтось усе розп'ятавав. Певна річ, я цього довго не потерплю.

6 серпня 1933 року

У нас народилася дівчинка. При пологах були присутні два професори з університетської клініки, але це мало що дало. Додді я влаштував у театр оперети. Директор спочатку не хотів її брати. Тоді я викликав цього типа до себе і добряче намилив йому шию. Деякі люди ще досі не усвідомили, в яку епоху ми живемо.

15 серпня 1933 року

Отим типам з управління біологічної спадковості спала на думку ідіотська ідея: завести картотеку і на нас, працівників К. Д.¹ Це знову інтриги (саме так!) штурмовиків. Тепер теща заднім числом намагається підібрати гідних батьків для своїх дітей. Кілька кандидатів ми відхилили одразу. Для Ебергарда я визначив батьком ортсгрупенляйтера Бензе. Це дядько Р...² Тепер, виходить, він стає моїм родичем. Але він, гадаю, не посміє цим вихвалитися! Я суворо реагуватиму на це. Карл і Додді повинні мати одного й того ж батька.

¹ У Тіхеса була своєрідна манера скорочувати слова. К. Д.— це коричневий дім, Ф.— фюрер (з 1933 до 1945).

² Тут наводиться мов ім'я.

В расовому відношенні це найцінніші представники родини Майзегайєрів.

Саме тоді, коли кліка тіхесів-майзегайєрів у такій спосіб зміцнювала і розширювала свою домашню владу, я почав усвідомлювати, в які часи ми живемо. Нашого головного редактора звільнили і прислали нового — з золотим партійним значком. Він з першого дня почав чіплятися до мене, свавільно скорочувати мої статті, вставляючи нові фрази і звороти. Мені доводилося соромитися перед моїми нечисленними мюнхенськими друзями, до яких належав мій давній колега доктор Ганс Льове і його чарівна молода дружина. Його викинули з редакції «з расових причин».

Одного липневого вечора я запросив до себе Льове з дружиною і подружжя Геббінгерів. Усі четверо були наймилішими людьми з усіх, кого я знав у Мюнхені. Льове походив з старовинної прирейнської сім'ї, був розумною, освіченою і скромною людиною. Він писав ніжні, досконалі за формою вірші, в яких оспівував переважно прекрасні кліматичні умови рідного краю — передгір'я Альп. Зовсім недавно він одружився з лагідною, білявою шведкою, значно менш темпераментною від довгоногої і вихрастої Кірстен. Фріц Геббінгер був справжній мюнхенець, який тримав досить прибуткову крамницю товарів для подорожніх. Його маленька пухкенька і весела жіночка курила, щоб бути оригінальною, сигари.

Стояла чудова погода з теплими ночами, які рідко бувають у приальпійському краю. І я задумав влаштувати «вечір по-італійськи» на моєму балконі. Я протягнув там посередині шнури, розвісив на них кольорові ліхтарики, вирішив зварити пунш. Крім того, з моєї незабутньої мандрівки в італійську весну у мене лишилися дві літрових пляшки знаменитого к'янти з Вальполічелли, які я потайки перевіз через кордон.

До цього дня я уникав зустрічей з Кірстен. Все ще тужив за Вірою, а в листах усе повторював надію, що колись ми зійдемося знову.

Першими з'явилися Геббінгери. Через те, що Кірстен я не запрошував, ми не могли ходити через її кімнату, тому я попросив подружжя пролізти на мою половину балкона крізь вікно. Та й до того ж дівчини з Гіллелейє не було вдома. Після того, як я підсадив на підвіконня дружину Льове і вона спустилася на балкон, всі помітно розвеселилися, хоча ще не випили жодної краплі вина — іноді для гарного настрою досить ось таких маленьких, але незвичайних деталей.

Вино з Вальполічелли яскраво червоніло в наших келихах, а свічки в барвистих ліхтариках горіли рівно, не мигаючи: стояла безвітряна ніч. Всі ми усвідомлювали, що наш куточок лише до пори до часу захищений від жорстокого вітру епохи, і всім нам хотілося якомога більше зазнати радощів у цей день, в цю годину. Геббінгер запропонував Льове перейти на «ти», і вони, схрестивши руки, випили на брудершафт.

— Знаєш, Гансе, зараз я тобі щось покажу, — сказав довготелесий Геббінгер і видобув з нагрудної кишеньки значок тіхесівської партії.

— Твій? — перелякано спитав я. Геббінгер весело кивнув.

— Ти що, сказився?

— Я мусив це зробити заради справи, — дещо знітившись, пояснив Геббінгер, який, очевидно, не чекав такої реакції від мене, до того ж на обличчях подружжя Льове він прочитав те саме.

Ганс Льове страшенно зблід і сказав тихо:

— Але ж у такому разі ти не можеш зі мною знатися.

Та Геббінгер гучно зареготав:

— Дітки, не сприймайте ви це так серйозно. От зараз я навмисне почеплю цей значок і піду з Гансом гуляти по Мюнхену — подивимося тоді, хто посміє його образити.

Ми знали, що Фріц — досвідчений боксер-любитель і його погроза — це не жарт. І все ж таки нам одразу стало якось холодно і незатишно. А дуже чесні, по-своєму простодушні пояснення Геббінгера про те, що, мовляв, корисно «розрядити» партію позитивними елементами і тим самим підірвати всевладдя негідників, справі не зарадили. Я зрозумів, що зараз саме час зварити пунш і хоч цим відвернути увагу гостей від безглузлого інциденту.

Коли я, позичивши у пані Розеліб фаянсову посудину, ніс у ній пунш коридором, то почув, як у вхідних дверях заскреготів ключ. Увійшла Кірстен. Я привітався з нею не дуже радісно.

— Може, допомогти вам? — спитала вона, побачивши, як мені незручно нести посудину і пляшку шампанського.

— Дякую,— відповів я.

Вона пішла в свою кімнату, я в свою. Коли я знову з'явився на балконі, Геббінгер прошепотів мені на вухо:

— У тебе під боком така краля живе! Мабуть, та сама датчанка?

Я мовчки кивнув і поставив посудину з пуншем на стіл. Фріц Геббінгер нагнувся і витягнув шпю, щоб заглянути в кімнату Кірстен. При цьому він обпік вухо об кінчик сигарети, яку курила його дружина, що сиділа в плетеному кріслі, поставивши лікоть на бильце. Він стиха скрикнув, і в ту ж мить за широкими скляними дверима опустилася штора.

— Шкода,— зауважив Геббінгер.

Саме тоді, коли пунш уже досить охолов, небо на північному заході освітілося спалахами далекої грози.

Подружжя Льове стурбувалося: вони жили далеко звідси, в районі Лісового кладовища. Я намагався їх заспокоїти.

— Сюди гроза не дійде,— заявив я з такою упевненістю, з якою ще недавно відкидав можливість наближення політичної грози.— О, вже десята. Зараз увімкнемо радіо й послухаємо прогноз погоди.

Заскочивши крізь вікно в кімнату, я ввімкнув приймач. І тої ж миті хрипкий пропитий голос гаркнув, мабуть, кінчаючи промову:

— Євреї — це наше нещастя!

З переляку я відразу вимкнув приймач.

— І це все? — тихо спитав Гапе Льове, коли я повернувся на балкон.— Це ж, напевне, було зведення погоди. А мене цікавить і прогноз на майбутнє взагалі.

Хоча Геббінгери теж принесли шампанське, пунш того вечора пам не смакував. Як завжди перед грозою налетів вітер і загасив веселі південні ліхтарики. А один навіть згорів.

«ВОНИ ДОБИЛИСЯ НЕМАЛО ЧОГО...»

Жоден з записів Бруно Тіхеса з листопада 1933 року, па мою думку, не годяться для публікації. Банальні, нудні мудрування про «нову Німеччину», написані поганою німецькою мовою, чергуються з божевільними планами на майбутнє, які Тіхес, очевидно, запозичив у своїх партійних вождів, і скрізь набагато більше згадок про своячку Додді, ніж про дружину Евеліну.

Того, що могло б зацікавити мене особисто, я у цих записах не знайшов. Бруно жодним словом не згадує про нашу зустріч, що визначила мою майбутню долю. Очевидно, він не надав цій події ніякого значення. А можливо,— і це робить йому честь,— він і не знав про наслідки цієї зустрічі.

Коли я зараз пригадую минуле, мені здається, що в моєму житті не було більш похмурого і безпросвітнього листопада, ніж листопад 1933 року. Саме тоді я востаннє стрівся з Вірою, коли вона приїздила по свої речі до Штраубінгського замку. І назавжди перебралася до Флоренції. Назавжди...

Мабуть, моя прибалтійська баронеса вже тоді виразніше, ніж я, передчувала лихо, що насувалося і, напевне, саме тому наша остання зустріч залишила такий дивний осадок у моїй душі. У місті панувала штучно створена пишна траурна атмосфера з приводу десятиріччя невдалого путчу. Ми з Вірою могли відзначити більш веселий ювілей, але наш настрій дивовижно змінювався: то веселощі, то печаль, а то й сльози.

Віра не схотіла піти до моєї нової кімнати у Розелібів.

— Прошу увільнити мене від цього,— сказала вона.— Адже там немає нічого нашого.

— Але ж і нічого чужого теж нема,— з досить чистою совістю відповів я.

— Любий! — сказала Віра і попестила мене рукою по щоці.

Над нашими головами лопотіли на вітрі прапора, які навіть у цей траурний день майоріли як переможні.

Віра ніжно провела по моєму обличчю м'якою замшевою рукавичкою. Вона вже тоді, мабуть, знала, що рано чи пізно в моїй кімнаті з'явиться хтось інший.

Ми зайшли у винний погріб, де любили бувати колись, але відчули себе ображеними, коли за сусідній столик сіли пикаті люди в мундирах, всі високого рангу, судячи з нашивок. Вони пили дорогі вина і своєю присутністю зіпсували нам смак дешевого розливного пфальцького вина, воно ніби згіркло.

— Коричневе і золоте — барви осені,— промовила Віра роздивляючись мундири.

— Чи пощастить мені коли-небудь написати про це? — спитав я. — Про тебе, про себе, — я знизив голос, — про цей час.

— Спасибі, що ти прислав мені свої статті.

— Так, це вже не вірші про жінок і кохання, які ти мені колись замовляла.

— Послухай-но, які ми з тобою уже старі... Скоро двадцять років, як ми знаємо одне одного. Майже срібне весілля...

— Ми ще відсвяткуємо з тобою срібне весілля, — сказав я, і ми почаркувалися. — Навесні я візьму відпустку і приїду до тебе в Ф'єзоле...

— Ага, непогано було б... — промовила вона і маленькими ковтками допила вино.

Коли Віра відсунула склянку, я побачив сльози на її очах і згадав сіцилійських німф.

Чоловіки за сусіднім столом раптом, ніби за командою, шумно встали і урочисто підняли бокали з вином — набагато дорожчим, ніж наше. Це вони удавали, ніби поминають загиблих.

Через дві години почалися вокзальні муки: перопний квиток — носильник — пакунок з мандаринами — журнали...

— Купити тобі додаток з ребусами?

— Спасибі, ребусів і так вистачає! — відповіла Віра, піднімаючись у вагон.

Поклавши її чемодани, носильник став поряд зі мною і довірливо промовив:

— Добре було б усім нам податися геть від цієї собачої погоди!

А може, й справді він мав на увазі лише клімат.

Жахливі ці останні хвилини, сповнені туги, яку намагаєшся приховати безпорадним базіканням!

— Вітай від мене кузину Тітті.

— Дякую.

— І напиши якомога швидше!

Віра нічого не відповіла. Вона тільки подивилася мені в очі. Я бачив, як затремтіли її губи. Вона рвучко підняла віконне скло і зникла в глибині купе. Спалахнув зелений вогняк світлофора, і поїзд рушив. Я опустил руку з хусточкою. Ніхто не махав мені у відповідь...

— Слід визнати: вони все ж таки добилися багато чого,— сказав своїй супутниці елегантно вдягнений панок, який услід за мною ішов з перону.

Зі мною вони теж незабаром багато чого добилися. Через кілька днів після Віриного від'їзду до мого маленького редакційного кабінету забіг кур'єр і повідомив, що я негайно маю з'явитися в друкарський цех. Я не був зв'язаний ні з набором, ні з версткою, тому спитав, навіщо мене викликають.

— Ох,— зітхнув чесний хлопець,— до нас знову завітав якийсь бонза!

Коридорами розгублено бігали мої колеги. Наш бет-рібсман¹ Вегакль у коричневій уніформі промайнув повз мене, за ним поспішав прапороносець з видавничим прапором. Викинувши вперед праву руку, я привітав і начальника, і прапор.

— Хай-хай-хайль Гітлер! — люто проревів наш політичний лідер.

Свого часу Вегакль служив у видавництві сторожем, п'ятнадцять років тому його вигнали за пиятку, а цього року він, як «старий борець», повернувся назад в набагато вищому ранзі. Він занікував, проте це не заважало йому виголошувати полум'яні патріотичні промови. Тепер, нашвидку зібравши всі емблеми нашої установи, він поспішав вишикувати співробітників для зустрічі високого гостя.

¹ «Керівник» колективу співробітників у системі нацистського німецького трудового фронту, що був жалюгідною пародією на профспілкову організацію.

У друкарні уже зупинили верстати, і головний редактор вишикував персонал дуже офіційно: одна шеренга — працівники розумової, друга — фізичної праці. Він буквально за комір ухопив одного старого складальника, що хотів помити руки:

— Наші гості хочуть бачити робітників,— загорлав він на старого.— Трудовий бруд — це честь німецького робітника.

У відповідь на цей прямо-таки бойовий лозунг, один з наших найстаріших редакторів сміливо запитав:

— То, може, нам розмазати піт по лобі?

Ніхто не засміявся. Зрештою, старого ось-ось мали відправити на пенсію.

Ось так, у ролі трудового народу, ми простояли, нудячись ще добру годину, поки наші цивільні кістки не примусила здригнутися команда «Струнко!». Клацнули каблуки. Ми чули, як біля входу, заникуючись, браво рапортував Вегакль. До верстатів посунула юрба людей у коричневих мундирах. І враз вірнопідданчий дух пройняв трударів, яким дозволили продемонструвати своє уміння. Там і тут загуркотіло, загуло, машини випльовували надруковані аркуші. Очевидно, високим гостям ця забава сподобалася, вони самі почали підганяти і командувати. До речі, так вони підганяли нас весь час. І загнали аж до Волги та Африки.

До жменьки розумових працівників, приречених на роль статистів, чорно-коричнева лавина підкотила уже наприкінці.

Вегакль гаркнув знову:

— Ст...ст...струнко!

Дехто з редакторів і насправді витяг руки по швах і клацнув підборами.

Вегакль, сповнений службового запалу, забелькотів, мов гірський потік.

— Дозвольте п...представити нашого директора видавництва фо...фо...фольскгеносе тасмного радника Про...процеллера! — забулькав він.

— Тасмного радника забудьте, партайгеносе Вегакль,— промовив хрипкий, дуже знайомий мені голос.— Все це ми давно скасували.

Тасмний радник, що, як істинний демократ, мріяв якнайкращим чином поладити з новими можновладцями, терпляче посміхнувся, тримаючи праву витягнуту руку набагато довше, ніж це вимагалось.

— Ну що ж, тут я бачу у вас порядок,— добродушно зауважив Бруно Тіхес і поляпав нашого старого хазяїна по плечу.

— А відносно гігієни праці ми ще поговоримо. Це необхідно поліпшити, якщо ви хочете одержати золотий перехідний прапор трудового фронту.

Колишній тасмний радник пообіцяв у майбутньому свято дотримуватися правил гігієни.

Супроводжуваний Вегаклем і власним ад'ютантом — Майзегайсром-молодшим, Тіхес обходив шеренгу інтелігентів, що витягувалися перед ним у струнку. Іноді він цікавився якоюсь подробицею видавничої роботи, особливо охоче заводячи розмову з тими, в кого бачив значки своєї політичної фірми. Інших обдаровував сталевою усмішкою і суворим жартом, ще інших за щось картав.

Так, коли йому представили редактора відділу фейлетонів, Тіхес заявив:

— Давайте нарешті покінчимо з цими дурними іноземними словами! Назвіть відділ доброю німецькою мовою «Про все потроху»!

І справді, саме так називалася свого часу рубрика в маленькій чотириполосній газеті в нашому рідному містечку. Там друкувалися всі новини, що не мали відношення до політики — починаючи з смерті якогось там крамаря і кінчаючи питаннями охорони свійських

тварин або оголошенням про різдвяний концерт. Тіхес, мабуть, хотів піднести провінціальні звичаї в ранг загальнодержавних. (До речі, його люди робили це у всьому). Поки Бруно, не поспішаючи, обходив журналістів, фокусник Майзегайєр перебрався на другий кінець залу, де юрмилися редакційні секретарки, серед яких було немало гарненьких. Вегакль тим часом пильно приглядався до інтелігентів, перевіряючи, чи все гаразд з виправкою і одягом.

Найнезначнішою людиною в редакції все ще був я. Моє стаповище було незавидним, бо завідував я відділом культури, саме тому я і стояв останнім у шерензі.

Тіхес підійшов до мене і нібито не впізнав. Вегакль, чия вимова стрибала по камінню словесних труднощів, немов гірський потік, урочисто відрекомендував мене. Та замість того, щоб витягнутися в струнку, викинувши вперед і вгору праву руку, немов семафор, я приязно всміхнувся людині, з якою колись насипав пісок у мішечки капітана Роккецоля і чії домашні твори не раз виправляв. Може,— і я сьогодні готовий це визнати,— я сподівався, що зміцню свій авторитет у редакції, якщо просто подам руку, як прийнято в доброму товаристві і як учила мене тітонька Реммі. Так я і зробив, додавши на словах:

— Здрастуй, Бруно.

Наслідки виявилися жахливими. Тіхес не взяв моєї руки і не сказав ні слова. А Вегакль до того розпалився, що не міг припинити булькання з рота.

— В...ви...ви!..— починав він, але нічого більше не міг вимовити.

— Ви хочете сказати, партайгеносе Вегакль, що він, очевидно, ще не знає, як справжні німці мають вітати один одного! — насмішкувато промовив Тіхес.— Що ж, тоді цій людині потрібен репетитор.

Усі присутні зустріли ці слова сміхом. Ад'ютант Майзегайєр кинувся до свого шефа, перелякавшись, що хтось порушив церемоніал чи образив шефа. Але Тіхес подався далі і наостанку теж заглянув до секретарок.

Сьогодні, через багато років, я питаю себе, чи Бруно справді хотів завдати мені шкоди цим зауваженням, чи просто тішився своєю величчю,— правда, особливо видатною особою він так і не став ніколи,— або просто вважав за свій обов'язок поставити мене на місце. У всякому разі, наслідки його слів були для мене справді катастрофічні.

Вже наступного ранку мене викликали до шефа. Біля письмового столу, похмуро насупившись, стояв наш колишній сторож у коричневому мундирі. Таємний радник завжди ставився до мене з великою симпатією, і я бачив, як незручно йому заявити, що «на одностайну вимогу колективу» він повинен негайно звільнити мене. І додав, що видавництво розрахується зі мною по перше число. Отже, я одержу гроші за десять днів.

Я не відповів нічого. В кабінеті горіло світло. За вікнами хляпотів дощ із снігом. Я не уявляв собі, що ж зі мною буде далі. Все ж таки я постарався якнайбайдужіше низзати плечима, з гідністю повернувся і вийшов за двері.

— До побачення! — гукнув навздогін мій старий шеф.

У голосі його не чути було торжества.

— Хай-хай-хайль Гітлер! — гукнув «одностайний колектив» біля письмового столу.

Біля дверей я здивав веселого посильного, який завжди приносив мені пошту, а разом і всі редакційні чутки.

— Пане доктор,— весело гукнув він,— ох, як ви вчора порадували колег! Ви так здорово говорили з отим

тузом! Всі кажуть, що вони ще й не таке йому сказали б!

— Ну то й добре,— відповів я,— можете передати колегам мій «одностайний» прощальний привіт.

Балакучий кур'єр ніяк не міг утямити, що саме треба передати. Роззявивши рота, він ще довго дивився мені вслід.

«ГОП-СКИК»

Моє життя враз різко змінилося. Ранком я довго вилежувався у ліжку, прислухаючись до метушні в сусідній кімнаті. Думки про Кірстен, яка звичайно вставала пізніше за мене і йшла до університету, були для мене єдиною втіхою в цьому безвихідному становищі.

Проте скоро й сусідства цього не буде. Я повинен сьогодні відмовитися від кімнати у тітоньки Розеліб, добре ще, коли вона погодиться взяти плату тільки до першого числа. А що потім? Поїхати додому? Віддати себе в руки дядькові ортсгрупенляйтеру?

Коли пані Розеліб принесла сніданок і допитливо подивилася на мене, не розуміючи, чому я так пізно затримався, я не наважився розказати їй про свою біду. Скоріше на свіже повітря! Все інше я встигну зробити вдень.

Погода на вулиці не дуже сприяла прогулянці. Було холодно, стояв легкий туман, на деревах і парках білів іній. І все ж я пройшов пішки всю довгу Леопольдштрассе, потім ще довшу Людвігштрассе і, дійшовши до площі Одеон, звернув праворуч.

Мабуть, сьогодні це може видатися безглуздом, але я, подібно до багатьох інших людей, що опинилися у безвихідному становищі, чекав на чудо. Я сподівався на незвичайний поворот у своїй долі, на фортуна, яка в моїй уяві набувала образу і подоби мого опаси-

стого однокласника Тіхеса. Тому й вирішив — ніби без усякого наміру — побродити туди й назад перед одним з будинків на Бріннерштрассе, де кувалися всі наші нещастя.

А що, як Тіхес, ідучи на службу, випадково стріне мене, добродушно поляшає по плечу і питає про мої справи? Давня дружба земляків знову відчинить переді мною двері редакції, і навіть сам Вегакль привітає мене змахом руки.

Лапаті мокрі сніжинки падали на землю, а я все ходив туди-сюди по чудовій вулиці, відчуваючи, як у мене поволі замерзають ноги. Мабуть, ефірній богні щастя важко було дістатися до мене крізь снігову пелену. Зате реальні гладкі божества їздили тут у важких чорних службових лімузинах. Я саме наблизився знову до відомого жовто-коричневого будинку, коли позад мене зупинився неоконкретний туристський автобус і виплюнув на тротуар групу іноземців, які навіть і в такий сезон відвідували наше місто.

З бурмотіння за моєю спиною і приглушеного голосу гіда я розібрав слова «за суворо секретними відомостями» і «стріктлі конфіденшл». Я одразу зрозумів, що увазі гостей пропонується якийсь особливий атракціон.

Серед зацікавлених було досить багато літніх жінок — як я потім дізнався, це була туристська група американських учительок домоводства з штату Орегон. Попросивши своїх підопічних трохи зачекати, гід зробив кілька кроків в бік того самого будинку. Все це нагадало мені часи мого дитинства, коли слідом за батьком пробирався лісом, а він час від часу прикладав палець до губів, мовляв, дотримуйся тиші, і я крався навшпиньках, щоб побачити давнє козенятко.

Очевидно, людина, яка мала «суворо секретні відомості», була добре поінформована, бо в ту ж мить з протилежного боку надїхав величезний чорний ліму-

зин. Гід, подаючи сигнал, підняв праву руку, і тут відігралася надзвичайно кумедна сцена. Група туристів, прагнучи «подивитися на цапка», підтюпцем пустилася до під'їзду, де зупинилася машина. Чоловіки покидали капелюхи, а дехто з-поміж засапаних учителюк несміливо підняли праві руки, озираячись на тубільців, що стояли поряд, щоб відтворити цей жест якомога точніше. На якусь мить над лісом цих рук з'явилася рука людини, що піднімалася сходами парадного під'їзду. На його щастя, тут не було обертових дверей...

Журналісти, жваво перемовляючись, попростували до автобуса. Попереду, гордо винувши груди, крокував гід. На обличчях його підопічних я бачив найрізноманітніші відтінки почуттів: скепсис і відразу, байдужість і захоплення. Коли підійшли до автобуса, що чекав на розі, гід оголосив двома мовами: «Шановні пані і панове, зараз ми поїдемо дивитися куранти на міській ратуші».

І тоді в мене майнула божевільна думка! Замерзлі ноги помітно охолодили, мов приморозки у весняну ніч, мою віру в чудеса, і я вирішив покататися по місту в туристському автобусі. Хто помітить, що в шкіряних кріслах стало на одну людину більше? Хто повірить, що в рядового тубільця вистачить нахабства затесатися у товариство привілейованих чужинців?

Як подумав, так і зробив! Вмостившись на задньому сидінні туристського автобуса, я, зацькований, впгнаний з редакції нікчемний журналістик, намагався удавати з себе багатого туриста. Я слухняно повертав голову то ліворуч, то праворуч, здивовано оглядав усе, що бачив щодня вже цілих одинадцять років, до того ж намагався повертати голову лише після того, як гід зробить пояснення англійською мовою.

І раптом я зрозумів, що я, правду кажучи, нічого не знаю. Все було новим для мене, бо мені пропонували

подивитися на це вперше. Хіба, приміром, міг я коли-небудь раніше роздивлятися пересування барвистих фігурок-курфюрстів, бондарів у танку і рицарів на поєдинку на вежі міської ратуші?

Коли пишню вдягнені курфюрсти схилилися у низькому поклоні перед недавно полакованим кайзером, одна з орегонських дам спитала, вибалушивши очі:

— Це — фюрер?

— Ні, мадам,— відповів повільно експерт по Мюнхену,— поки що ні, можливо, згодом.— І переклав гарною шкільною англійською мовою:

— Пехепс лейтер он, міледі.

З-під високих церковних склепінь на нас цілилися своїми сурмами мармурові ангели. А в старинній картинній галереї хлопчики Мурільйо, прицмокуючи, поїдали виноград тільки для того, щоб ними могли милуватися американські дами, а голенька красуня Буше, лежачи на животі, здавалося, ніжилася на дивані тільки для того, щоб догодити цікавим іноземцям. І знову ж таки заради туристів доньки Рейну, намальовані художником більше, ніж у натуральну величину, пірнали в глибокі води.

Я чув, як гід когось переконував, що це картина не Ріхарда Вагнера, а за мотивами Ріхарда Вагнера. «Ні, мадам, Ріхард Вагнер ніколи не топив короля Людвіга в Штарнберзькому озері. Абсолютно точно, не топив, це, напевне, хтось з учителів у перуанській гімназії трохи помилився. Ні, це не прекрасний голубий Дунай, а голубий Рейн. Голубий Дунай Штрауса. Ні, не Ріхарда, а Йоганна».

— Йоганн Вагнер? Ні, сеньйор,— гід повернувся до шофера, який через холод теж розширював свій кругозір і занитав: — Ей, Вігерль, як гадасш, якою мовою він говорить?

(«Може, латиською» — подумав я, пригадуючи Верону).

— Ріхард Вагнер, Ріхард Штраус... Йоганн Штраус...
Дуже складно насправді.

— Вігерль, він нічого не втямив!

Коли ми знову сіли в автобус, у наших туристів був змучений вигляд, виснажені круговими, перехресними і поперечними екскурсіями по місту, вони цілком дозріли для пропагандистської обробки, яку гід посилював з кожною хвилиною. Що популярності композитора Вагнера («Ріхарда, чи не правда?») посилено сприяє той самий «цапок», якого вони щойно бачили, вони вже знали з преси. Тепер гладкий мюнхенський гід твердив, що зразкова чистота мюнхенських вулиць — це теж заслуга тієї ж людини. А може, це «він» заснував картинну галерею і королівську броварню? Наприкінці екскурсії гості були вже такі затуркані вихваланнями нового режиму, що захоплювалися навіть мюнхенськими трамваями, як вони прудко бігають туди й назад, ніби при колишньому клятому режимі всі трамваї ходили тільки в один кінець.

Вийшовши з центральних вулиць, автобус помчав до околиці — в район Лісового кладовища. Я дещо стривожився, довідавшись, що там десь має відбутися спільний обід, а потім усі поїдуть на Штарнберзьке озеро.

— Ні, мадам, я зовсім не казав, ніби Ріхард Вагнер потонув разом з Людвігом. Really not. Прошу всіх приготувати обідні талони.

Я опинився у скрутному становищі. Талонів на обід, звичайно, я не мав, і мене легко могли вивести на чисту воду. Коли обабіч дороги знову з'явилися ряди будинків і дерев, я пройшов наперед і промимрив гідущось про «urgent necessity»¹. Видно, так воно й мало називатися, до того ж я підкріпив свої слова

¹ Негайна потреба (англ.).

мученицькою гримасою. Гід шепнув водію: «Вігерль, зупини на хвилинку. Панові треба вийти», і я вибрався з автобуса. Не поспішаючи, завернув за найближчий ріг і, зникши з поля зору туристів, чимдуж помчав до наступного повороту. Уже зовсім здалеку, ідучи польовою стежиною, я бачив крізь снігову пелену, що великий автобус все ще стоїть...

Я пішов до подружжя Льове, яке жило неподалік. Довідавшись, як поступили зі мною в редакції, мій друг Ганс засмутився моєю бідною бідою більше, ніж власною.

— Так,— сказав я,— тепер я сам пересвідчився, що з Німеччини треба тікати.

— Зпасш, це не так легко,— відповів Ганс Льове.— Мій рід поселився на Рейні набагато давніше, ніж це гадають нові безрідні панове. Боюсь, що на чужині я загину. Ні, поки що я залишаюсь тут. Поки що тут можна терпіти.

Чарівна дружина Ганса запросила мене пообідати з ними: «Правда, у нас тільки овочі і картопля — від м'яса доводиться відв'язати, але, якщо ви згодні цим задовольнитися...» Я не тільки цим задовольнився,— після туристських пригод я дуже зголоднів,— але й жадібно накинувся на картоплю з брюссельською капустою.

Після обіду я розповів друзям про все, що бачив цього дня, і ми так розвеселилися, ніби були не безробітними журналістами, а монархами, що тимчасово зазнали невдачі.

— Послухай, Улло,— звернувся Ганс до дружини (він вимовляв Юло),— у нас же лишлася пляшка вина, отого, батькового. Будь ласка, принеси її сюди.

Улла принесла пляшку. Ганс витягнув корок — і по кімнаті розійшлися дивовижні пахощі. Війнуло не зимою, не близьким різдвом, а пізнім літом — свіжозру-

баним лісом наших рідних гір, коли на залитих сонцем схилах доспіває понад річкою малина.

— Весь Шварцвальд у цій пляшці,— захоплено промовив Ганс, вдихаючи пахощі рідного краю, на що він мав більше прав, ніж я.

Коли ми вже добряче випили шварцвальдського вина, я розповів, як сьогодні вранці іноземці «підстерігали цапка» і як це нагадало мені лісові пригоди з батьком.

— А ти знаєш пісеньку «Гоп-скік»? — спитав Ганс.

— Ні,— відповів я.

Ганс заспівав «У лісі зеленому дроздик співає». Цю пісеньку, сповнену фальшивої сентиментальності, мені згодом доводилося не раз виспівувати у лавах вермахта, створеного теперішнім «цапком». Але тоді я про це й не думав, і ми всі, натхненні парами малинового вина, виводили:

Мисливець стрелив
Цапкові прямо в бік,
Прямо в бік...
І ось лежить цапок,
Веселий був цапок...
Гоп-скік,
Скік-гоп.

У це «Гоп-скік», яке ми пустотливо повторювали без кінця, Улла примудрялася вставляти найнеймовірніші колоратури.

— Цапок ще стрибає,— задумливо промовив Ганс.

— Ще,— погодився я.

Ми пили каву і висмоктали до денця черевату пляшку міцного шварцвальдського малинового вина. І зовсім забули про німецький листопад. На вулиці падав справжній сніг і вже не танув.

— Що подумують про мене орегонські дами? — спитав я, сміючись.

— А те, що Ріхард Вагнер і тебе запроторив на той світ,— відповіла Улла з Швеції.

В цю мить у двері постукали. Ганс гукнув: «Увійдіть», і на порозі виріс здоровань у чорному мундирі. Я мало не скрикнув з переляку. Але чорний чоловік ввічливо сказав:

— Пане доктор, я там унизу підкину ще вугілля під казан. Уночі похолоднішає. Ви не проти?

— Гаразд, пане Лейтнер,— погодився Ганс.

Ввічливо попрощавшись, чорний привид зник.

Мій друг одразу ж мене заспокоїв.

— Це син господаря будинку. Він прекрасно знає, хто я і що я. Але він категорично заявив, що має мене за порядну людину і йому начхати, якої думки інші. Отже, як бачиш, у мене теж є особиста охорона, як і в твого цапка...

Цей чесний хлопець примусив мене знову змінити на краще мою думку про німців взагалі і баварців зокрема, незважаючи на власний сумний досвід з процеслерами і вегаклями.

Приємний день перейшов у приємний вечір, і, йдучи по свіжому снігу до трамвайної зупинки, я відчув піднесення, якого вже давно не зазнавав.

У будинку Розелібів хтось наздогнав мене на сходах. Це була Кірстен. Ми спочатку трохи зніяковіли, мовчки потисли руки одне одному і пішли поряд.

Перед дверима квартири я дістав з кишені зв'язку ключів, але довго не міг попасти у замкову щілину. Кірстен забрала в мене ключі і відімкнула сама. Обличчя її присунулося до мого.

— Від тебе чудово пахне,— насмішливо зауважила вона.

— Це Шварцвальд,— пояснив я.

— Але ж пахне горілкою.

Ми чомусь усе ще стояли перед дверима, не розчиняючи їх.

— Завтра я повідомлю пані Розеліб, що звільняю кімнату,— сказав я, знову гостро відчуваючи свою біду.— Мої справи зовсім погані.

— Так, я жражу це помітила.

Вона не сприймала мої слова всерйоз, і тому я серйозно розповів їй про всі свої нещастя. Вона вмостила на нижній сходинці сходів, що вели нагору, і виголосила довгу промову, більшу частину якої я забув уже на другий день, коли виспався і протверезився. У всякому разі, її нотація вплинула. І я тут же пообіцяв не залишати квартиру.

Коли внизу хтось відчинив вхідні двері і на сходах спалахнуло світло, ми піднялися і нарешті ввійшли в квартиру. Тут вона раптом взяла мене за руку.

— Ти, видно, зовсім перестав довіряти малим народам.

— Навпаки,— тихо відповів я,— тільки малим і довірю тепер. Особливо тим, у яких довгі ноги!

— Це правда? — радісно запитала вона, запалюючи в коридорі світло.

— Правда,— відповів я.

До кімнати Кірстен було на чотири метри ближче, ніж до моєї, мабуть, тому я й зайшов до неї.

РІЗДВЯНЕ ЧУДО

З нотаток Бруно Тіхеса

10 грудня 1933 року

На службі мені все більше доводиться займатися питанням світогляду людей. Звичайно, треба зважати на те, щоб у стосунках з СС усе було гаразд. Але, на щастя, я підтримую добрі стосунки з Майзегайсрами.

Недавно в сімейному колі ми обміркували, як бути з різдвяними святами. Адже не можна вимагати від таких передових людей, як Карл і Додді, щоб вони вірили у народження Христа та всякі інші чудеса. Старогерманські свята — день зимового сонцестояння і початку зими — підходять нам набагато більше. Але багато ділових людей, деякі з яких займають високі партійні пости, не бажають перебудуватися. Вони доводять, що коли виставити у вітринах Вотана і Фрейю¹, то ніхто нічого в тих крамницях не купуватиме, бо всі стали такимим щирими християнами. Ось ще одна дилема (!), яку треба поступово розв'язати шляхом виховання у загонах гітлерівської молоді. Хай там що, а через сто років для німецького народу дідом-морозом стане А. Г.

Читаючи сьогодні запис про передріздвяні турботи, я мимоволі згадую, як ми з Кірстен вибралися на різдвяний базар на Зоннештрассе і як вона там зовсім спантеличила закутану у вовну бабусю. Моя довгоніжка могла обертатися у справжнє чортеня не тільки з нагоди карнавалу. Ми обходили ряди дерев'яних кіосків. Стояла справжня передріздвяна погода з сльотою і мокрим снігом, і Кірстен сказала: «Ми ж із тобою вперше разом святкуємо різдво, і я хочу, щоб у мене були ясла».

Навколо горіли ацетиленові ліхтарі, а на штучному з поливою снігу були виставлені чудові фігурки різдвяних героїв — небесних і земних, різних звірят. Такі іграшки вже століттями виготовляли в Обергаммерграу і Міттенвальді, їх також вирізували любовно і майстерно тутешні майстри з баварського лісу. Ми вже купили Йосипа, Марію і немовля Христа в яслах і підійшли до тої самої закутаної бабусі, щоб при-

¹ Давньогерманські боги.

дбати свідків віфліємського чуда. Кірстен перебрала одного за одним всіх трьох волхвів і, хитаючи головою, поставила повнощокого чорного короля назад.

— Не годиться,— сказала вона продавщиці.

— Та що ви, шановна пані,— заперечила бабуся,— он запитайте свого чоловіка (як приємно було таке почути). Подивіться, як акуратно виточена кожна складочка на його одежі. І такій симпатичний та чорнявий!

— Отож-то! — ще суворіше промовила Кірстен.— Он третій волхв був зовсім білявий. Це був германець, і звали його Бальдур. А цей тут не що інше, як результат ліберальної расової фальсифікації.

Я потайки відцупнув нахабну покупницю у бік. Бідна жіночка, не знаючи, як погодити давні уявлення з новим офіційним світоглядом, перелякано витріщила на нас очі.

— Візьміть поки що цього чорнявого, шановна пані,— промовила вона примирливо,— а як за рік у мене з'явиться германець, я віддам його вам, а цього заберу назад.

Ми звеліли загорнути нам почорнілого германця, і я й досі впевнений, що добра мюнхенська бабуся в глибині душі так само мало вірила в цей обмін, як і ми.

До речі, саме цей маленький чорний пузанчик став для нас своєрідним талісманом. Ми брали його з собою у бомбосховище і — слава богу — знову виносили звідти. Завдяки цьому, з усіх наших віфліємських фігурок уцілів він один.

Те, що жодного разу не пощастило нам з Вірою, на цей раз збулося: ми з Кірстен разом святкували різдво. У мене не було грошей, щоб поїхати до рідного містечка, а дівчині з Гіллелейс було надто далеко до дому. До того ж вона не хотіла залишати мене самого

після того, як вона заявила, «що досить мічно поставила мене на ноги».

Каттегатська дівчина справді заслуговувала на повагу, вона вдихнула в мене бадьорість, коли я вже зовсім втрачав надію. Їй навіть пощастило — якщо використати жахливий сучасний вислів — «організувати моє життя на всі сто процентів».

Насамперед за її вимогою я, безробітний, повинен був уставати одночасно з нею — тепер уже студенткою останнього курсу. О пів на дев'яту ми разом снідали. Для підтримання здоров'я я повинен був супроводжувати її пішки до університету і мав право нести її портфель. Після того я мав повертатися додому і вже о десятій сидіти за письмовим столом.

— Я тебе взяла неорганізованою людиною, — любила вона нагадувати. — Ці дівчата з Прибалтики (малася на увазі Віра) занадто поблажливі. Ми з Каттегата — трохи вольовитіші.

Як би там не було, я скоро помітив, що суворий розпорядок пішов мені на користь. Саме тоді я написав цикл коротких гумористичних оповідань, які моя датчанка переклала рідною мовою і надрукувала під гарним скандинавським псевдонімом у газеті «Хельсінгер Авіс». Батько Кірстен у гамлетівському місті Хельсінгері не лише торгував пивом, а мав якесь відношення й до газети. Проте це, звичайно, не означає, що він у тій газеті рекламував тільки своє пиво.

Кірстен невтомно підшукувала для мене якусь роботу. Повинен зізнатися, що я завжди трохи ревнував, коли вона одягала свій білий кашкетик («Сьогодні я офіційно скандинавка», — казала вона при цьому) і вирушала спокушати якогось видавця, щоб той замовив нам переклад з датської. Зрештою, я залюбки робив усе, що вона вимагала.

Увечері перед різдвом ми запалили свічки на нашій маленькій ялинці в ту саму мить, коли батечко Розе-

ліб кавалерійським сигналом сповістив, що пора приймати різдвяні подарунки.

Я підніс Кірстен гарне намисто ручної роботи, яке при сприянні Геббінгера купив за собівартістю. А дівчина з Каттегата просто засипала мене подарунками. Крім книжок і різних модних дрібничок, поставила переді мною щось вкрите білим.

— Дарую тобі корзину,— промовила вона, знімаючи покривало.

В корзині лежали датські делікатеси — м'ясні і рибні в такому привабливому оформленні, що мені відразу набіг повен рот слини. А Віра прислала мені багатозначний подарунок — літрову пляшку червоного чудового к'янті з Вальполічелли у плетеній корзинці.

— Отже, відразу дві дівчини тобі відмовили¹,— сказала Кірстен.— Знаєш, що ми зробимо, щоб зарадити справі?

— А що?

— Ми заручимося під цією різдвяною ялинкою. У вас, здається, теж існує такий звичай?

Я, ошелешений, витріщився на неї, бо був водночас і щасливий, і переляканий. Все ж таки це була несподіванка, я не міг без страху думати про те, що ось зараз втрачаю свободу. Але Кірстен, як завжди, «організувала» мене і в цій справі, позбавивши зайвих клопотів.

— Тільки з одною умовою, щоб ти про це нікому не розказував.

— Але тоді вибач, Кірстен, навіщо вся ця витівка?

— А ось навіщо: відтепер ти належиш мені. Пані Розеліб ми теж про це розкажемо, щоб у неї не виникло сумнівів щодо нас з морального боку. Але більше про це ніхто не повинен знати. Я не можу терпіти,

¹ У німців дати корзину жениху — означає відмовити.

коли люди казатимуть: «Ваш пан наречений» або «Ваша панночка наречена». Тоді я весь час уявлятиму тебе в ідіотському циліндрі, насунутому на самі вуха. А подарунки часто нічого не варті.

— Чудово, Кірстен! І чого ти тільки не вигадаси! А років через десять-п'ятнадцять після нашого одруження відзначимо наші справжні заручини.

— От і гаразд. Діти будуть раді.

— Тільки скажи, як ми помістимося під ялинкою.

Заручитися за всіма правилами під семимісячним деревцем було дуже нелегкою справою. Ялинка з запаленими свічками стояла на столі, і думка про те, щоб залізти під стіл і звершити там обряд навіть таким пустунам, як ми, здавалася безглуздою. Я наповнив склянки іскристим вальполічелльським вином — який дивний і чудовий збіг, що Віра прислала нам вино на заручини. Ми стали навколішки на килимі обличчям одне до одного. Вийшло просто чудово і урочисто. Схилившись одне до одного, ми сказали: «Я заручаюся з тобою» і, випивши вино, поцілувалися. Це був дуже довгий поцілунок, під час якого я раптом скрикнув.

— Що, боляче заручатися? — спитала Кірстен.

— Ні, просто мені на голову капнув віск з ялинки.

— Віск легко усунути гарячою праскою, — заспокоїла мене моя люба наречена.

Це був справді чарівний вечір. Ми пили за здоров'я одне одного, співали німецькі й датські різдвяні пісні і дозволили нашому деревцю виконати роль дорослої ялинки: чекали, поки догорять свічки. Коли лишилася одна остання, на стелю лягла велика тінь справжньої великої ялинки. Ми зворушливо подивилися вгору.

— Надалі завжди став за моєю спиною свічку, — сказав я, — тоді я всім здаватимуся великою людиною.

— Це я тобі обіцяю!

Кірстен промовила це з таким запалом, що я зрозумів: сигнал до моїх майбутніх атак вона подаватиме так само браво, як і батечко Розеліб.

БИТВА ПІД ГЕЙЗЕЛЬГАШТЕЙГОМ

До сьомої години у Кірстен були лекції. Я прийшов по неї і прогулювався на першому поверсі університету попід дверима малої аудиторії. А навпроти містився вхід до «Аудиторії максимум», і я з тасмним смутком згадував, як слухав у цьому великому залі лекції Генріха Вельфліна (який, до речі, давно вже повернувся до рідної Швейцарії). Там я вперше стрів Віру.

Якась дама, теж, мабуть, когось чекаючи, прогулювалася у напівтемряві університетського коридора. Одягнена вона була надто елегантно. Мені здалося, що вона уважно на мене поглядає. Мені стало ніяково, бо я десь бачив її, але в мене дуже погана пам'ять на обличчя, і тому я часто не вітаюсь з людьми, які саме на це сподіваються.

І коли на повному обличчі дами з'явилася усмішка, я на всякий випадок ввічливо підніс капелюха догори.

— Хайль Гітлер! — сказала дама.

Досить дивно було почути це з жіночих уст.

Дама зупинилася і простягла мені випещену руку.

— Ви мене вже не впізнаєте? — всміхаючись, спитала вона.

— Господи, Ев...— хотів сказати «Евеліпа»,— пані Майзегайєр,— поправився я і відразу згадав, що треба було сказати «пані Тіхес».

Вона поправила мене і, сумно всміхнувшись, додала:

— Так, за стільки років ми змінилися...

Вона казала правду. Я згадав худеньку дівчинку, яку ми ховали під партою (тепер вона там би не помістилася), і прекрасну німфу, що непорушно лежала на поверхні гірського озера Бург.

— Знаєте, я ще й досі іноді згадую ніч, коли згорів ваш будинок.

І я знову побачив ніби наяву червоний диван, що вгруз ніжками у м'яку землю саду, і дівчину з клаптем сріблястої парчі на плечах. Я пригадав її прохолодну шкіру, ніжні губи. Хіба не була вона моїм першим коханням? Тепер я можу побачити ту дівчину лише уві сні.

— Ви, мабуть, чекаєте чоловіка? — спитав я, намагаючись подавити в собі болісне розчарування.

Я не хотів зустрітися з Тіхесом.

— Так, Бруно читає лекцію в тому залі. Я приїхала машиною його зустріти.

Бруно Тіхес виступав у тому самому залі, де нас колись до глибини душі вражали «Лихоліття війни» Гойї — картини тортур. А зараз беруть на тортури свободу, освіту і людську гідність, а Тіхес отрує юні душі брехливими фразами, забиває голови ідеологічним патяканням з чужої шпаргалки. Нещасна молодь...

В рекреаційному залі пролунав дзвоник, і двері малої аудиторії розчахнулися. Сховавши зошит у портфель, моя вихраста студентка кивнула мені. Я поспіхом попрощався з Евеліною Тіхес, не передавши вітання Бруно. В ту ж мить відчинилися важкі двері «Макса». Я побачив сиві і лисі голови. Першим вийшов один з найстаріших колишніх моїх професорів. Тіхес повчав професорів — диявол давав урок співів архангелам!

— Я записала тебе на завтра на зйомки фільму! — урочисто заявила Кірстен, коли ми вийшли з універ-

ептетеської брами на Амаліенштрассе.— Заробиш купу грошей.

— Який фільм? — вигукнув я.— Ти що, здуріла.

— Сам здурієш, якщо завтра ж не поїдеш у Гейзельгаштейг. Вони шукають людей для масових зйомок, і не тільки студентів.

Кірстен заспокоїлась тільки тоді, коли я дав згоду вирушити на заробітки...

Наступного ранку я уже був у кіномістечку на Гейзельгаштейг. Першим, кого я там побачив, був низькорослий жплавий чоловічок, який, сидючи поряд зі мною, гримував собі обличчя якоюсь рудою фарбою.

— Скажіть, це треба робити самому? — спитав я збентежено.

— Тільки, друже, не кажи мені «ви», хоча я й на кілька років старший від тебе,— відповів приязно чоловічок.— А обличчя я тобі розмалюю. Поки до нас добиреться гример, ми вже будемо в буфеті.

Послужливий колега швидко загримував мене для зйомки. По дорозі до буфету він спитав:

— Ти хто за професією?

— Безробітний,— відверто зізнався я.

— Я так само.

— А раніше? — мені ще було важко називати його на ти.

— Мімічний актор. Копіював у вар'єте знаменитих людей. Поглянь.

Він дістав з кишені маленьку чорну щіточку, приставив її під ніс, змахнув на зморщений лоб пасмо волосся — і портрет того самого чоловіка, якого я колись випхнув на вулицю обертовими дверима, був готовий. Ми були в мундирах штурмовиків, і це ще більше підсилило враження від пародії.

А мій колега жваво розповідав далі:

— Цей номер, звичайно, мені заборонили показувати. Адольфа чіпати не можна. Але ж я міг удавати

Гінденбурга, Бісмарка, Наполеона. Добрі гроші заробляв. Побачив би ти, як я Тірпіца показував. Вуса, мов два білячих хвості. Товар — перший сорт! Зрештою, я хотів ближче познайомити німецький народ з його історією. Але відтоді, як оці почали робити свою історію...

Я знав, хто «оці» і що означає «їхня історія». І мене гнітило те, що я повинен розгулювати по кіномістечку в коричневому тіхесівському мундирі і що фільм, в якому я змушений зніматися, був задуманий як епопея, що оспівує триумф національного піднесення. Але мій новий приятель Кішке — так звали професора мімічної історії, який приїхав сюди з Бранденбурга на Гавелі — заспокоїв мене:

— Зачекай, ми ще поб'ємо цю братію їхньою ж зброєю! — сказав він, не вдаючись у деталі.

Кішке був тут уже не перший день і встиг знятися в кількох дрібних епізодах. А тепер ми мали взяти участь у масових сценах як героїчні бійці штурмових загонів.

— Сьогодні після обіду ми граємо «Марш на Галерею полководців», — пояснив Кішке.

— Невже на справжню «Галерею полководців?» — жахнувшись, запитав я, коли ми вже сиділи в садочку біля буфету.

— Авжеж! Натурні зйомки. У тому-то й вся сіль, друже!

А мені, правду кажучи, було зовсім не смішно, коли незабаром після обіду нас посадили на вантажні автомобілі і повезли в центр Мюнхена. А що, як мене побачить хтось із знайомих! Подружжя Льове, приміром! Мені стало соромно, що послухався Кірстен у цій справі, хоча несподіваний гонорар дуже б придався нам.

На площі Одеон, перекритій з усіх боків, нам довго довелося чекати початку зйомок. Виконавці головних

ролей у фільмі і в світовій історії, як і належить знаменитостям. прибули в своїх розкішних автомобілях із великим запізненням. А ми, народ із сірих ваговозів, розбрелися по парку і роздивлялися бургерів, що попивали каву, горобців і голубів, квіти, що цвіли на своїх клумбах, і сріблясті фонтани, що, як завжди, робили своє діло. Тільки я в своєму ганебному вбранні соромився всього і всіх.

— Послухай-но,— запитав я у Кішке, якпий сидів поруч зі мною перед стінами резиденції,— а чому вони для цих сцен не взяли справжніх штурмовиків?

— Та тому, чоловіче, що всі вони за десять років розжирили. Вони вже знімали цей штурм, але щось там не вийшло, і режисер переніс зйомки на сьогодні. Та ти й сам побачиш, як воно робиться. До речі, режисер теж не дуже їх полюбляє.

Так чи інакше, цього теплого травневого дня, який за сценарієм мав бути листопадним, всевладний розпорядник зйомок просто витрусив з нас душу. Вишкучвані помічниками режисера в зімкнуті лави, ми, грюкаючи чобітьми, марширували з Резиденцштрассе на площу, горлаючи «Слава Німеччини в наших серцях». І повторювали це не раз і не два, а безліч разів. То це виходило не дуже хвацько, то заважали голуби, що хмарами злітали в небо, а то дзигарі з вежі Театинської церкви віддзвонили третю годину, а за сценарієм мала бути одинадцята.

Коли нарешті з усім було покінчено, ми й самі вже вмирили від втоми. Стояв уже пізній вечір, коли ми повернулися в гардеробну для статистів у кіномістечку.

Мій бранденбурзький приятель запросив мене на ^{ку}холь міцного пива до літнього ресторану. Там ми сіли під старими каштанами, вечір був холодний, з гір повівав вітер. Глибоко внизу шумів Ізар, несучи весняні талі води.

— От скажи, друже, хіба не цирк увесь цей світ,— задумливо промовив чесний чоловік,— люди тільки тим і займаються, що цькують і вбивають одні одних. При всьому тому, всюди сидять люди ось так, як і ти, і їм нічого не треба, аби тільки спокійно працювати і випивати ввечері свій кухоль пива. Ну як цих людей навести на розум?

Безнадійні філософські вечірні міркування мого приятеля на елегійному фоні бурхливого потоку і мпготіння зірок на небі завершилися, одначе, радісним акордом.

— А завтра, хлопче... Я радію тому, що буде завтра,— сказав Кішке, коли, розплатившись з кельнером, ми вийшли в ніч, напоєну ароматом молодого букового листа і шепотінням закоханих.

Наступний день зйомок став сенсаційним. На території кіномістечка старанні архітектори спорудили пивницю «Бюргерброй» — точну копію справжньої. Тут і мала повторитися славетна битва в залі, в якій тіхеси вперше понюхали крові і навчилися катівському ремеслу.

Мім Кішке цього дня довів, що він дечого навчився у тих, чії мундири ми вже носили кілька днів на зйомках. Він розшукав серед статистів вірних людей і дав їм певні завдання. На всіх репетиціях вони повинні були слухняно виконувати вказівки режисера. Але тільки пролунає команда «Зйомка!», вони мали взятися за справу всерйоз і зіграти сцену так, щоб не треба було її повторяти.

Як розповів мені мій новий приятель ще напередодні, для участі в зйомках цього разу виділили цілий загін справжніх штурмовиків. Вони переодягалися в іншому павільйоні, гримувалися дуже старанно, бо їм належало відтворювати своїх ворогів — марксистів, лібералів і осіб неарійського походження. І вони намагалися зробити ці маски супротивників найвідразли-

вішими, найогиднішими. А в той час ми — безробітні і студенти — натягли на себе костюми переможних борців за створення нашого тисячолітнього майбутнього.

Репетиції минули цілком спокійно. Розігрувалися жахливі бійки — з тих, які ще й тепер обожають багато кіноглядачів, любителів гострих видовищ. Билися на підлозі, на столах, на стільцях, дбайливо оберегаючи при цьому фізіономії артистів та інвентар. Картонні пивні кухлі делікатно опускалися на черепи і щокни марксистів, по них спливала кров, тобто гримувальна фарба, і санітари з політично нейтральним виразом на обличчі виносили поранених на ношах. Кожного разу перед пробними зйомками у картонну пивну нагнічували штучний сигарний чад і хмари бойової куряви.

Нарешті пролунав сигнал «Увага! Зйомки!», і в кіностудії, владно вимагаючи тиші, спалахнули червоні лампочки. І почалося... Переодягнені штурмовиками студенти і безробітні почали справжню битву під Гейзельгаштейгом, жертвою якої стали переодягнені марксистами справжні штурмовики. На них обрушилася злива ударів і стусанів у стилі найвільнішого в світі кетча. Столи і стільці, які мали ламатися лише в заздалегідь підпилених місцях, розсипалися на друзки. Справжня кров текла з справжніх носів. Чесний хлопець Кішке тільки раз виявив незадоволення, коли один з його товаришів, вихований на звичаях ярмаркових бійок, прихопив із собою справжній пивний кухоль і пустив його в хід замість картонного реквізиту. У розпалі бійки переодягнені марксистами штурмовики теж пригадали щасливі часи бойових сутичок і, забувши про визначену їм роль носіїв переможеного світогляду, запекло кинулися в бій.

Режисер уже дав сигнал припинити зйомки, вимкнути червоне світло «Тигла», на яке зовсім ніхто не

зважав, а битва не вщухала, набираючи все більшої жорстокості.

Моторні помічники режисера, виконуючи наказ свого господаря і повелителя, марно намагалися розтягти бійців, що сопіли, залиті кров'ю. Вони могли бути задоволені хоча б із того, що їм самим не порозбивали носів, які вони так необачно стромляли у суперечку світоглядів.

Почулися вигуки: «Санітарів!» Але статисти, переодягнені санітарами, боялися, що їм теж може перепастися на горіхи та її, мабуть, не хотіли бруднити свої поші кров'ю. Найсміливіший з них наважився викликати справжніх санітарів з кіномістечка. Ті прийшли разом з пожежниками на поле бою, почули стогони поранених серед хмари курави.

Такого ефекту за таку дешеву ціну не досягала ще жодна кіностудія в світі.

Ніколи також в історії кіно не знімали таких сцен за один раз, без дубляжів. Повторити цю сцену виявилось неможливим не тільки тому, що розкішна пивниця розпалася на частки, а ще й через те, що численним жертвам битви довелося відразу ж злягти в амбулаторії. За таких умов жоден режисер не наважився б ще раз знімати бійку в пивній.

Коли фільм, до речі, добряче порізаний, зрештою вийшов на екран, то певну славу йому принесла саме ця сцена. яку догідлива преса назвала «поворотним пунктом нового німецького кінореалізму».

Проте Кірстен, переглянувши зі мною цей фільм і побачивши мене там, захеканого, заспаного в коричневому мундирі, що бігав, метушився з кінця в кінець, промовила зітхнувши:

— Я не дозволю тобі займатися таким надалі. Там ти навчишся поганих звичок для подружнього життя.

Та я й сам візащо не погодився б на таке знову.

РОЗКОШІ І ЗЛИДНІ ДОМУ МАЙЗЕГАЙЄРІВ

Минали роки, а в Німеччині все гіршало. Чим більше вона розширювала зовнішні кордони, тим більше втрачала внутрішні вартості.

Коло наших друзів звузилося. Одних заарештували, інші просто зникли — ми навіть не знали куди. Найважче було розлучатися з Гансом і Уллою Льове. Кірстен і я провели їх на вокзал, коли вони відїздили до Гамбурга. Я не міг сказати їм нічого втішного. Мій колишній оптимізм буквально випарувався, так само, як і безтурботність Фріца Геббінгера, який уже давно поспішив вийти з партії.

Мороки на вокзалі було не менше, ніж тоді, коли я проводжав Віру. Подружжя Льове виїздило в Америку. Вони могли б поїхати на батьківщину Улли, у Швецію, але, якщо вже Гансові довелося покидати улюблену Німеччину, то він зовсім не хотів залишатися в Європі. Найзворушливіше полягало в тому, що друзі більше турбувалися про нас і наше майбутнє, ніж про себе. Адже вони їхали у вільний світ.

— Гоп-скік,— прошепотів мені Ганс у ту хвилину, коли поїзд рушив.

Ми всміхалися, хоча на очах у всіх блищали сльози...

За цей час Кірстен стала доктором філософських наук. Я, коли бував не в гуморі, любив нагадувати, що переклав німецькою її дисертацію, старанно написану цією ж мовою. А в дні, коли вона складала успішні екзамени, я завжди чекав її з валер'янкою біля грізних дверей аудиторії. Я заспокоював її ліками, грудочкою цукру і поцілунком, а тоді вже посплав до наступного професора. Коли вона складала екзамени з відмінною оцінкою, ми відзначили цю подію святом на балконі Розелібів, куди вийшли через кімнату Кірстен. Моя юна пані доктор, завдяки знанням мов,

відразу знайшла собі місце в солідній фірмі по торгівлі предметами мистецтва.

Трохи зачудовані очі і патлата хлоп'яча голова робили Кірстен набагато молодшою. І одного разу в трамваї короткозорий дідок м'яко дорікнув їй:

— Невже тобі, дитинко, вже дозволили курити?

Кірстен так само лагідно відповіла:

— Ні, це я тільки вчуся.

А іншого разу, коли якийсь здоровило в мундирі тіхесівської молоді гаркнув на неї на вулиці: «Німецька жінка не курить!» — Кірстен у відповідь огризнулася: «Значить сама винна». Ставши на роботу, Кірстен весь час підшукувала хоч якийсь літературний заробіток для мене. Якимось прийшла вона додому з неймовірною пропозицією.

— Ти повинен написати вірші про коней! — наказала вона.

— А чому саме я? — обурився я. — Коні — це чудові створіння, я згоден, але про них мені відомо тільки те, що на них з одного боку залазять, щоби впасти з другого.

Мої дитячі спогади, пов'язані з іподромом, не дуже надихали мене. Я тоді ще й гадки не мав, що колись, сидючи у кюветі з вугільним совком, я з великою вдячністю усвідомлю ту користь, яку приносять коні.

А нині йшлося про ще дивовижніше мистецьке досягнення, ніж мій похід на «Галерею полководців». Я мав написати на вже готову музику досить відомого Йоганна Штрауса куплети про коней для урочи-стої прем'єри «Циганського барона» в оперному театрі. Ці куплети будуть співати, сидючи верхи на конях. Крім солідного гонорару, пообіцяли ще й два безплатних квитки на спектакль. Ми нарешті знову змогли б побувати в театрі. Саме ця обставина спонукала мене взятися за роботу.

Тепер у свої «службові години» я сідав за розладнане піаніно Розелібів, одним пальцем вибивав мелодії і, підспівуючи, римував куплети.

— Там-та-рам-та-та-там, там-та-рамта-та-там...

Розеліби мужньо терпіли моє бренькання. Батечко Розеліб навіть люб'язно запропонував свій акомпанемент на кавалерійській трубі, але я з вдячністю відхилив цю пропозицію.

І ось надійшов день цього кумедного урочистого спектаклю! Серед тіхесів був один, що тримав власну конюшню і мріяв просунути в покровителі мистецтв. За його велінням у виставі «Циганський барон» взяли участь сорок породистих коней.

Барінкай пропустив вступні рядки до моїх божественних куплетів, бо був набагато кращим співаком, ніж вершником, і дуже непевно почував себе на такій хиткій платформі, як сідло. Хористи боязко штовхалися поміж 160 конячими ногами і, боячись сполохати своїх чотирногих друзів, намагалися висловити належні емоції не дуже голосно. Власники ферм і садків, що сиділи в партері, з цікавістю спостерігали, як піднімалися козячі хвости і з-під них падали на сцену непередбачені ніким предмети нетеатрального реквізиту.

Навіть диригент дуже обережно змахував паличкою, боячись, щоб занадто гучний звук труби не став сигналом до кавалерійської атаки, в чому не був зацікавлений ні він, ні оркестранти.

Я сидів з Кірстен у десятому ряді і, не знаючи, чи сміятися, чи плакати, ми міцно трималися за руки. З такими творчими муками зліплені строфи були буквально розтоптані кінськими копитами.

Зате в антрактах ми мали можливість милуватися незвичайною картинною. У великій ложі першого класу сиділа родина Майзегайєрів у блиску такої слави, якої потім ніколи не довелося бачити ні нам, ні їм.

В центрі здійснювалася величезна затагнута в корсет постать матінки Майзегайєр, вона сиділа, мов статуя Валькірії, у вечірній сукні із золотого оксамиту. В її волоссі, колись кучерявому, як у циганки, а тепер приборканому рукою перукаря, кокетливо погойдувалося перо. Син Карл, що сидів ліворуч від неї, незважаючи на безліч срібла на генеральському мундирі, не міг затьмарити матір, а троє інших синів, які останнім часом дуже просунулися по службі, являли собою тільки фон для неї.

Але погляди і біноклі публіки — особливо з верхніх ярусів — були спрямовані в першу чергу на Додді. Це тому, що щедра декольте відкривало її смагляву красу настільки, наскільки дозволяла це сукня з білого атласу — вірніше те, що лишилося від сукні. Додді повністю затьмарила не тільки мого опасистого однокласника Бруно в коричневому мундирі з золотим шитвом, а й свою сестру Евеліну, як завжди, трохи засмучену, в закритій вечірній сукні з сріблястого оксамиту. Мене зворушив цей знак данини спогадам юності, які в Евеліні зливалися, мабуть, з думками про втрачене дитяче щастя.

— Поглянь,— сказав я Кірстен,— он ті, в ложі, колись у нашому містечку вважалися найгіршими хуліганами. Коли ховали нашого старого вчителя латині Горгона, вони, замурані, обідрані, сиділи на огорожі кладовища і метляли брудними босими ногами.

— Вони довго не втримаються! — коротко й пророче заявляла Кірстен.

— На жаль, втримаються, ще й надовго.

Саме це сійво, що линуло з ложі тіхесів під час тої безглуздої конячої комедії, спонукало бачити майбутнє країни і своє власне у найпохмурішому світлі.

І все ж таки саме цього вечора я побачив спалахи ще далекої-далекої грози, яка згодом розтрощила розкоші і славу всіх майзегайєрів і тіхесів.

У щоденнику Бруно Тіхеса я знайшов тільки короткий запис досить неясного змісту:

«Дивилися в оперному театрі шикарну постановку «Циганського барона». Це найкраще з усього, що я бачив досі у цьому нудному закладі. Нарешті в них виникла цікава ідея — вивести на сцену коней. Тільки їм варто було б частіше міняти декорації, як, наприклад, в опереті. Там у виставі роблять тридцять шість картин, навіть якщо за лібретто повинна бути одна.

На жаль, після чудового спектаклю сталися деякі неприємності. Цей метис Карл набрався як чіп, почав патякати і сам на цьому засипався. Зрештою, його слизька пика завжди була для мене підозрілою¹. На щастя, Додді вони не посміли зачепити, бо ф. у захваті від її танців і каже, що її фігура відповідає германським вимогам до тіла. Між іншим, заміж за мене вона чомусь не хоче. Але я і так маю все, що треба».

Якщо вірити чуткам, які тоді миттю поширювалися по Мюнхену,— всі раділи, коли у бонз була якась неприємність,— то під час банкету, що відбувся після прем'єри «Циганського барона» на віллі Тіхесів, сталося ось що. Всі там скоро понапивалися, або, як кажуть в офіційних колах, обстановка стала піднесеною. Ебергард Майзегайєр почав показувати фокуси і при цьому обмацував зовсім не для діла запрошених високопоставлених дам.

Тоді генерал Карл, який уже до цього попереджав брата неодноразово, дав йому по пиці, а Ебергард у відповідь загорлав:

— Я не дозволю, щоб на мене піднімав руку жидівськвий син.

Всі застигли, почувши такі страшні слова. Запала могильна тиша. І тут сміливо її рішуче виступила на

¹ Це явна брехня. Досить порівняти попередні записи Бруно, особливо на с. 169—170.

сцену матінка Майзегайєр. Вона вибила з рук Карла кортик, який він, захищаючи свою честь, заніс над братом, і заявила на весь голос, що справді народила сина від багатого фабриканта С.¹ і не вбачає у цьому нічого поганого. Звичайно, це вже виправлена версія того, що там відбулося насправді. Стара Майзегайєр здавалася пародією на античну матір і, незважаючи на вульгарність свого непривабливого минулого, була, мабуть, по-своєму зворушлива.

Після того, ясна річ, вибухла сварка, що охопила всіх членів родини аж до пасивної Евеліни. Спільними зусиллями вони так підрили коріння родослівного дерева Майзегайєрів, що воно загрозливо захиталося. В результаті такого колективного прання брудної білизни виявилось, що всі Майзегайєри від різних батьків. І перш ніж дбайливі генеральські друзі вивели Карла до автомобіля, щоб вивезти в невідомому напрямку, він крикнув у натовп гостей: «А батько Додді теж метне з мандрівного цирку!»²

Так банкет з приводу блискучої конячої оперети закінчився для клану Тіхеса найстрашнішою катастрофою. Матінка Майзегайєр, збагнувши, що чекає її улюбленого сина, швидко протверезилася і обляяла безпорадних гостей такими вишуканими слівцями, що ті враз порозбігалися. Троє інших синів ще тісніше стали плечем до плеча, їх об'єднало спільне лихо (так завжди офіційно заявлялося, коли в партії лопався черговий гнійник). Згодом цю формулу повторяли поспіль аж до кінця війни.

Бруно Тіхес спершу вирішив підтримувати стосунки з іншими Майзегайєрами, хоча ця родина й позбулася свого блискучого верховоди. Якщо троє Май-

¹ Йдеться про того самого С., якого Карл колись обікрав.

² Гарненькій танцівниці, як видно із записів Бруно Тіхеса, це обвинувачення аж ніяк не зашкодило.

зегайєрів, які до цього ходили в невисоких чинах, пожертвувавши братом, зроблять кар'єру, то він, Бруно, зможе використати їх завжди як придворну гвардію або особисту охорону. Та й де він зрештою знайде ще таку своячку, як Додді?

ДОВГА ДОВГА ЛІНІЯ

У 1939 році тон записів у щоденнику Бруно Тіхеєса щодалі стає все пихатішим та хвальковитішим. Все частіше зустрічаються формулювання такого характеру, як «Велика Німеччина день у день стає більшою» і «Завтра нам належатиме весь світ», які повторюють заголовки тодішньої офіційної преси, все більше звучать як гасла, які скандували і співали під свист і барабанний бій, римовані лозунги псевдопоетичної банди, що ввірвалася в гаї Аполлона, щоб на залитій кров'ю землі мечем і крупнівською сталлю справити взаконений літературний шабаш.

Поміж цими нецікавими висловами недоучки трапляються, хоч і зрідка, відомості суто особистого характеру. Ось деякі з них, які стосуються весняних і літніх місяців того фатального року.

«В Евеліні знову народилася дівчинка. Вже третя. Ну що ж, я давно казав, що в неї не той імпульс».

«Додді брала участь у кінноспортивному святі в парку Німфенбург. Грала амазонку в прозорому вбранні. Ясна річ, вона знову зробила величезний фуррор (!) і попала в кіножурнал. Але наступного разу їй треба хоч щось одягати зісподу».

«Сьогодні в моїй канцелярії був ортсгрупенляйтер Бензе. Він навів повний порядок у нашому брудному закутку¹.

¹ Нашому рідному містечку.

Старого С. він теж наказав прибрати геть. Тепер той має можливість стрітися зі своїм паростком Карлом в концерттаборі»¹.

«Тещу ми передбачливо влаштували в певну лікувальну установу. Вона часто напивалася і розголошувала таємницю походження різних своїх дітей. З расово-ідеологічної точки зору цього аж ніяк не можна дозволяти».

«З автомашини я бачив Р.² Після того запросив його справу у службі безпеки. «Живе з іноземкою»,— зазначено там. Ми не дозволимо таким типам підривати нашу народну мораль».

Так справді слово в слово написав своїм енергійним почерком Бруно Тіхес в одному зі своїх багатьох маленьких зошитів, які я маю підготувати до друку. Цілком ясно, що я зовсім не збираюся вставляти ці епізоди в свою документальну повість. І все ж я знову відчув себе, наче вершник з балади Густава Шваба, який чудом проскакав по кризі Боденського озера: Кірстен, яка завжди тонко передчувала зміну погоди, вберегла нас від ще більшого лиха. Того самого дня, коли Тіхес записав ці слова в своєму щоденнику, вона сказала мені:

— Гадаю, що цього літа нам треба поїхати в Данію і там одружитися.

Оце «одружитися» мені не сподобалося. Звичайно, я зовсім був не від того взагалі, але вважав, що це робити ще рано.

— Я ж ще ніщо і ніхто,— спробував заперечити я, наперед знаючи, що це марна справа, коли Кірстен уже вирішила.

— Ти станеш всім, коли будеш моїм чоловіком,—

¹ Так називали в середовищі партійців концетраційні табори.

² Тут згадується моє прізвище.

заявила вона, і проти цього я не міг нічого заперечити, бо не мав вагомих аргументів. Тим більше, що моя довгонога датчанка була не тільки надзвичайно приваблива, а й мала певне службове становище, яке давало можливість їй запропонувати мені щось на зразок домашнього вогнища і затишку. Що ж вдієш, всі людські відносини, так би мовити, перевернулися з ніг на голову.

Червневого дня ми пливли Балтійським морем. Здавалося, літо 1939 року спростовувало всі усталені поняття в галузі географії і метеорології. Балтійське море своєю синявою не поступалося Іонічному колишніх незабутніх днів мосі середземноморської подорожі, і пасажери, що пливли на північ, могли засмагати на палубі білого пароплава, їх обвіював теплий південний вітер. Все, що обіцяв мені колись путівник перед прибуттям до Палермо, я побачив у портовому датському місті Гедсере. У синьому літньому мареві розпливалися обриси зовсім тропічного узбережжя. Ні тобі північної сушеної тріски, ні білих ведмедів, якими страхала мене моя суворо уява.

— Улітку в нас завжди так,— похвалюлася моя каттегатська наречена. Опинившись у рідних краях, вона з кожною хвилиною ставала все жвавішою і все відчутливіше виявляла свій «датський» характер, що я відчув на собі в наступні години, тижні і місяці.

У копенгагенському поїзді, до якого ми сіли в Гедсере, Кірстен виклала мені початки своєї рідної мови. Як відомо, для переважної більшості мандрівників знайомство з культурою чужої країни починається не з віршів її поетів, а з засвоєння таких багатозначних виразів як: «Курити заборонено», «Шлювати і сміяти суворо забороняється», «Не висовуватися». Початкові відомості з світського життя дають слова «Чоловіки» і «Жінки» на певних кімнатах, які в силу необхідності теж вивчаєш одними з перших.

— Це пан Педерсен, порт'є нашого готелю,— шепнула мені дівчина з Гіллелейє.

Вона відрекомендувала мене. Пан Педерсен говорив бездоганною німецькою мовою. Він запропонував відвезти нас у готель на таксі, разом з чемоданами, звичайно.

— А хто ж платитиме? — пошепки запитав я свою дівчину за німецькою звичкою.

— Він нас запросив,— пояснила Кірстен,— до того ж він справжній кавалер.

І ми поїхали разом з нашим кавалером-порт'є нічними площами з освітленими годинниками і мелодійним передзвоном, крізь безконечні вулиці вздовж кольорових яскравих реклам. І вночі це місто мало веселий вигляд, навіть труни у вітринах похоронних контор були приємного білого кольору і називалися якось смішно «лігкісте».

Ночували ми, як і здебільшого в Мюнхені, в окремих номерах поряд у затишному готельчику. Сюди долинав далекий шум моря і мелодійні сирени буїрвунів біля входу в порт. Уранці, замість німецьких гармат, нам подали на сніданок добре датське масло і булочки, а пан Педерсен запропонував нам безплатно велосипеди напрокат і радіоприймач для моєї кімнати.

— Ви зможете слухати батьківщину,— сказав він своєю трохи манірною німецькою мовою.

— От саме цього не хочу! — вигукнув я, відмовившись.

Першу ранкову прогулянку ми здійснили в околицях готелю, по вулицях з старомодними будиночками посеред акуратних садочків, з неодмінними сонячними годинниками. Більшість вулиць виходила до моря, яке все ще удавало, що воно те саме, що й біля берегів Сіцилії.

— Це Ерезунд,— пояснила Кірстен,— а он там шведський берег.

Між обома країнами панував, як завжди літньої пори, жвавий рух: вітрильники, розкішні яхти, білі пасажирські пароплави і важкі торгові судна під прапорами всіх країн. Шлейфи чорного диму тяглися повсюди над водою.

— А тепер нам пора в готель зустрічати тата,— такими словами Кірстен відірвала мене від приємного споглядання, і в мене похоллоло в животі. Нелегко без звички, коли тебе кидають на поталу незнайомому ще тестю.

Проте старий мене не з'їв. Був він низенький, товстенький чоловічок з насмішкуватими підморгуючими очима. Ми обережно рушили один одному назустріч, вигнувши спини, ніби два недовірливих коти, що неароком зустрілися на даху. Потиснувши один одному руки, кожен сказав, що надзвичайно радий знайомству, хоча на перших порах це аж ніяк не відповідало дійсності.

— Давайте зап'ємо наш переляк горілкою,— сказав старий Гансен, чию дочку я наважився позбавити такого рідкісного датського прізвища.

Після третьої чарки нам стало веселіше. Все ж пан Гансен попрохав нашого порт'є пана Педерсена, щоб у відповідності із звичаями мене влаштували на ніч у «філіал» — віллу з багатьма башточками через вулицю навпроти. Ми з Кірстен значуще перезирнулися.

Цей день у Копенгагені, який ми провели у товаристві привітного старенького татуса,— до речі, він був зовсім не такий уже й старий, просто черевце надавало йому зайвої солідності,— був чудовий у всіх відношеннях.

У прекрасній столиці маленької королівської демократії життя йшло як по маслу.

Тут не зривали горла на політичних дискусіях, а королівські гвардійці, які марширували містом у червоних мундирах і ведмежих шапках, здавалося, вистрибнули з іграшкової крамниці або збірки андерсенівських казок.

Ми не забули вклонитися великому датському письменнику, чий пам'ятник встановлено в парку біля замку Розенборг. Жива чайка сиділа на його вузькій, довгій голові і, мабуть, розповідала йому нову казку або передавала привіт з сусідньої Швеції від того дикого гусака, який носив на своїй спині маленького Нільса Гольгерсона...

Потім ми піли втрьох італійське к'янті. (Будь щаслива, Віро, в твоїй далекій Флоренції), і Кірстен поцілувала батька просто в лисину. За четвертою пляшкою пан Гансен уже називав мене на «ти», але сказав, що поцілунки я одержу завтра від тещі.

Проте я був уже в такому піднесеному й веселому стані, що навіть ця погроза не справила на мене враження. Два представники Каттегата, яких я вже знав близько, виявилися такими чудовими людьми, що все інше вже, мабуть, буде зовсім не страшно. Надвечір ми вийшли прогулятися на Довгу лінію, відому набережню, що тягнеться аж до виходу з порту. Тут юрбамп гуляють копенгагенці та іноземні матроси. Призахідне сонце побажало «доброї ночі» місяцю, що вже повис над маяком, і той ввічливо побажав сонцю «доброго ранку». А до гарячого полум'я почервонілих хвиль додав трохи холоднішого срібла.

Ми сіли на ще тепле каміння молу й дивилися, як поступово запалюються вогні берегових і плавучих маяків. Величезний білий туристський пароплав, що виринув з-за обр'ю, наближаючись, усе змепшувався. Скоро він пройшов повз нас з освітленими ілюмінаторами та синьо-жовтим прапором на щоглі і несподівано знову виріс до велетенських розмірів.

Пан Гансен сказав, що він не звик сидіти на камені і має намір випити пляшку пива в найближчому павільйоні. Коли він відразу побачить забагато рідини, то це завжди викликає в нього спрагу.

— Він дуже делікатний і хоче залишити нас удвох, щоб ми могли насолодитися нашим щастям заручених,— пояснила Кірстен і засяяла, як повний місяць.— Але ми не будемо цього робити.

— А чому б і не виконати волю такого симпатичного старенького? — вигукнув я.

— Не його, а мою,— поправила Кірстен.

І тому, що вона теж не звикла сидіти на камені, я взяв її до себе на коліна. Батькові, звичайно, я не міг такого запропонувати.

Вода ритмічно хлюпала в справді дуже довгу Довгу лінію. На палубі одного з суден, що стояли на якорі, хтось награвав на гармонії сумну мелодію, а буї-ревуни, гойдаючись на лагідній вечірній хвилі, здавалося, негучно підспівували.

— Це наша весільна пісня,— сказав я Кірстен.

Відповісти вона не змогла, бо її рот затулили мої губи.

«БЕЗ ТУРБОТ»

— Скажи мені, коли ми нарешті виберемося з передмістя Копенгагена? — спитав я у Кірстен, коли ми разом з татусем Гансеном їхали поїздом на північ.

— Ніколи! — відповіла Кірстен.— Вся Зеландія — суцільний сад. Куди б не поїхав на цьому острові — все одно залишишся в копенгагенському передмісті-саду.

— А я уявляв собі зовсім інше! — сказав я, опускаючи віконне скло. І одразу в обличчя мені війнуло міцне солоне морське повітря, а очі запошило вугільним пилом.

Мій тесть уже знову бадьоро наминав бутерброди. Він точно знає, що думають про датчан німці, говорив він: «Датчани жують з ранку до вечора, всі вони рожеві, вгодовані («Пробач, але я — виняток»,— зауважила Кірстен), живуть у надзвичайно одноманітній країні і мріють про реванш, хочуть гуляти на колишніх своїх землях, захоплених німцями». При цьому тесть простяг мені апетитний бутерброд з вугром і шматком крутого яйця.

Перекресливши своє минуле, я зрозумів, що й про майбутнє краще поки що не думати. Я вирішив у найближчі тижні жити тільки теперішнім, присвячуючи кожную хвилину молодепькій ученій датчанці, яка віднині носитиме моє прізвище.

Завдяки щасливому збігу обставин садиба Гансенів називалася «Соргенфрі», що означало «Без турбот». Вона зустріла мене датським прапором, що майорів на вітрі, материнськими обіймами і поцілунками високої, стрункої темноволосої жінки і лукавими усмішками двох дівчат, дуже схожих на Кірстен, але на кілька років молодших за неї. Звати їх було Агда і Хельга, і поводитися вони, як і належить близнятам. Слабеньке знання німецької мови не дозволяло їм заговорити з майбутнім зятем, і вони так і залишилися для мене «німими» істотами.

— Ах ти господи,— сказав я Кірстен,— хоча б тут не сплутати тебе з ким-небудь!

— Тільки спробуй! — просиччала Кірстен. — Плутати у нас не дозволено!

А пап Гансен додав:

— Ось тобі ще один доказ моєї датської ледачості. Двічі мав дітей і всі троє дівчата. Мені сподобалася перша модель, і я вирішив повторитися.

Все ж історія з трьома Кірстен мене збентежила і дещо порушила мою душевну рівновагу.

Саме тоді, коли Тіхес у своєму щоденнику, який я

зараз читаю, все частіше нагадував про нахабні вимоги «хрестового походу на схід» і «повернення колоній», я жив у ідилічному маленькому світі, де красу можна було бачити, чути, торкатися її, нюхати і смакувати, тобто сприймати всіма п'ятьма відчуттями, даними нам богом.

Італія завжди драматична. Будні її вулиць сповнені маленьких трагедій, мистецтво — революційних сучіток мармуру і барв, пейзаж творять вибухи вулканів. А в Данії моє життя перебігало епічно безтурботно, і навіть Каттегат, що завжди уявлявся мені раніше похмурим та грізним, простягся під небом неповторного літа 1939 року гладеньким синім дзеркалом — то гарячим від сонця, то прохолодним у місячному сяйві.

Садиба Гансенів була садком посеред величезного саду Зеландії. Мальви піжної, трохи старомодної барви піднімалися аж до даху затишного дерев'яного будиночка. Вздовж посипаних гравієм доріжок квітлі кущі троянд, а відкрита веранда була вся обвита вічнозеленими трояндами. Садок мав другий вихід до крутого морського берега, який тягся вгору аж до самого маяка. Понад береговою стежкою росли квітучим живоплотом кущі собачої шипшини.

З усього цього — навіть з ріденького соснового гайка, що розкинувся аж попід хатинами старого рибальського містечка — від променів сонця ішов терпкій ароматний дух. А теплий вітрець послужливо розносив його по садках — на потребу місцевим жителям і дачникам.

Вилежуючись на прибережному піску і смажачись на сонці поряд з трійцею Кірстен, які з дня на день ставали все брупатнішими, я відчував надзвичайне блаженство. Якось у гарячому полудневому мареві ми побачили, як шведський берег, відірвавшись від темно-синього моря, повиснув над обрієм. Дзеркальне

відбиття стояло в небі униз головою. І якусь мить маяк небесний і маяк земний торкнулися один одного верхівками.

— А що, якби й вам отак роздвоїтися,— знічев'я запропонував я сестрам.— Уявіть собі тільки — шестірка Кірстен!

— Навіть і тоді тобі дісталоя б лише двоє,— суворо застерегла моя законна наречена, а Хельга і Агда ласкаво всміхнулися, коли Кірстен переклала їм мою пропозицію.

А в воді і під водою нас знову було четверо, і троє моїх Кірстен плавали, виписуючи на сонці гладенькими тілами, мов грайливі дельфіни.

Вечері на пляжі в Гіллелейє відбувся фейєрверк, який тривав не одну годину. Плавно злітала вгору зелена ракета, її наздоганяла червона — в небі вони розсипалися дощем різнобарвних зірочок. Це був найспокійніший і найтриваліший фейєрверк, який я будь-коли бачив.

Я вплив зі своїми дівчатами на човні в море, і куди б я не поглянув, у світлі ракет я бачив одне й те саме миле дівоче личко. І коли з пляжу у світлу північну ніч знялися грона дитячих повітряних кульок з вогниками, я склав весла і сказав:

— Я хотів би, щоб так було завжди. Завжди пливти, куди хвилі несуть і щоб усе стояла літня ніч. І вічно бути молодим.

— Завтра ти познайомишся з священником, який нас вінчатиме,— відгукнулася Кірстен.

Ці слова якнайточніше відбивали її реалістичний підхід до життя і організаційний хист, вони вмиль скинули мене з небес, де зорі змагалися блиском з вогнями фейєрверка, на грішну землю. Я одразу уявив, що йду з візитом до суворого, одягненого у все чорне, пана, який накаже мені викласти всі десять заповідей і відповісти на безліч іще складніших запи-

тань. А так не хотілося, щоб мене зараз до чогось «слували». Проте я промовчав.

Наступного дня Кірстен, здавалося, забула про свій намір. Ми, як завжди, купалися, позасмагали, прийняли повітряні ванни і, добре пообідавши, подалися на футбольний матч.

Я ніколи не був уболівальником, як їх називають, і досі не можу зрозуміти, навіщо двадцяти двом хлопцям битися за м'яч, адже їх можна було б легко помирити, давши кожному з них по одному. Але оскільки знавці психології має запевняють, ніби характери людей і народів найкраще вивчати саме в процесі цієї гри, я слухняно поплентався за чотирма жінками з родини Гансенів до обгородженого поля бою біля воріт містечка Гіллелейє.

На мій превеликий подив, усі гравці були в звичайних костюмах. Ось штурмує ворота чорновусий панок у сюртуку і котелку, а поряд з ним біжить схожа на чоловіка жінка в прозорих папчоках на кістяних ногах і капелюсі з пір'ям. Здоровенний ковбой, відстрелюючись на всі боки з дитячого пістолета, оволодів м'ячем і вскочив у дитячий візок, який перекинувся, що й дитина випала.

Цією дитиною виявився — тут мої уявлення про буржуазну репутацію змістилися — не хто інший, як мій тесть Гансен. Схвильована, з неймовірно великими грудьми мати поспішила до місця пригоди, щоб заспокоїти п'ятдесятип'ятирічне червонощоче дитя, що розплакалося, міцним датським пивом з величезної молочної пляшки. А ковбой тим часом, видавши дикий індіанський клич, послав м'яч у ворота суперника.

— Це все поважані громадяни нашого Гіллелейє, — пояснила Кірстен, — пан перукар, нотар, зубний лікар, власник книгарні, фабриканти, торговці, рибою та інші...

Я згадав своє рідне містечко, де в двадцять років уже не можна бігти вулицею, якщо не хочеш втратити свою гідність і зіпсувати репутацію. Ніколи ще я не бачив людей, які б пустували з такою насолодою, як ці шановні панове з берегів Каттегата. То вони, мов хлопчаків, билися за м'яч, то, забувши про спортивні правила, бралися за руки і, ставши у кружок посеред поля, танцювали хоровод. Гансен-татусь у довгій дитячій льолі з мереживним комірцем виконав дитячу пісеньку таким громовим басом, що соска, яка висіла у нього на грудях, аж підстрибувала. Дивлячись на співака, його дружина і три доньки сміялися від щирого серця.

— Мені шкода суддю,— видушив я крізь сміх, що не давав мені й слова сказати.

— О так, йому доводиться нелегко,— підтвердила моя довгонога.— Ти висловниш йому після матчу своє співчуття.

Суддя цієї кумедної футбольної зустрічі був без маскарданого костюма. Він єдиний з усіх учасників видовища насправді був схожий на спортсмена і намагався навести хоч якийсь порядок у цій комедії, розбороняючи підстаркуватих панків, що зчеплювалися один з одним. У білій сорочці з відкритим коміром і світлому солом'яному капелюсі він був схожий на ділову людину. Я подумав, що це, мабуть, судновласник.

Коли зустріч закінчилася з рахунком 50 : 35 на користь дитячого садка, Кірстен потягла мене через усе поле і відрекомендувала судді. Його біла спортивна сорочка в багатьох місцях уже стала чорною, бо йому не раз доводилося качатися по землі разом зі зграєю півстолітніх хлопчаків.

— Мій наречений,— сказала довгонога, вперше назвавши мене так пишномовно.

— Дуже радий,— звучним голосом промовив плечистий широкогрудий пан і протяг мені міцну руку.

Говорив він зразковою німецькою мовою.— Скоро я муситиму вами зайнятися.

— Я не граю у футбол,— сказав я.— На жаль!

— Зате ви одружустесь,— відповів суддя, на шиї якого ще теліпався на мотузку футбольний свисток.

— Це пастор, який нас вінчатиме,— пояснила Кірстен складну ситуацію.

Мила весела Данія, так ось який він, той пан, якого я уявляв тільки в чорному сурдуті!

— Ви здивовані? — всміхаючись, запитав пастор, показуючи на свисток.— Цим я займаюсь, так би мовити, за сумісництвом.

— Отже, ви не будете питати перед вінчанням футбольні правила?

— Я взагалі не буду вас перевіряти — хай вона вас перевірить! — сказав він, підморгуючи Кірстен.

— До речі, я мав сьогодні бесіду он з тим паном, він показав на власника вілли «Без турбот», який все ще бігав по полю у своїй кумедній нічній сорочечці,— і ми домовилися, що обвінчаємо вас у Хельсінгері. Там є чудові старовинні церкви.

— В Хельсінгері, в місті Гамлета! — вигукнув я і, вкрай схвильований цим іменем, пов'язаним тепер з мою долею, я почав декламувати: «Бути чи не бути — ось питання!»

— Це питання вічне у кожного подружжя,— сказав веселий пастор і заспокійливо поклав мені руку на плече.

З тієї миті я вже легко й радісно думав про наступне весілля.

— Підйом! Виходь одружуватись!

Цією командою Кірстен підняла мене незвично рано, пробудивши з солодкого, як у відпустку, сну. (Першу частину цього наказу мені згодом доводилося чути не раз при зовсім інших обставинах).

Який там привітний не був футбольний пастор, якою б там чарівною не була моя каттегатська наречена, все ж у мене неприємно похолело у животі. Та ледь я встиг улізити в чорні штани, як у двері постукали, і в кімнаті з'явився батечко Гапсен.

— Я приніс тобі трохи коньяку, синку мій,— сказав він,— бо знаю, як тобі зараз на душі.

Ми випили по чарочці за наше чоловіче здоров'я і трохи підбадьорились. Я натягнув фрак, пошитий найкращим копенгагенським кравцем і взятій напрокат у найкращому і єдиному гельсінгерському ательє прокату парадних туалетів. Напевно, багато щасливців і нещасливців побувало вже в його шовкових нутрощах. Я жартома приміряв перед дзеркалом і циліндр. Замалий для мене, він тиснув голову. В такому наряді я був схожий на молодого кучера або на службовця похоронної контори. За сніданком усі жінки були в білому. «Німі» сестри Хельга і Агда були надзвичайно жваві, і їхня молода життєрадісність проявлялася в тому, що вони весь час хихикали, обом їм було тридцять чотири роки. Зате моя теща, вся в чорному, була дуже ефектна і приваблива.

— В твою маму можна ще закохатися,— сказав я Кірстен, коли ми сіли в автомобіль.

— Від тебе всього можна чекати,— сказала вона,— ти можеш переколошкати будь-яку поважну родину.

— У всякому разі, я вже успішно колошкаю тебе кілька років.

— А тепер маєш результат,— відповіла Кірстен, за-
накована у безліч тюлевих хмаринок.

Дорога до церкви була надзвичайно гарна. Спочатку вона вела через хвойний ліс, сади і садби, а потім через садби, сади і листяний ліс. Всюди нас чекали люди в парадних костюмах і їхали за нами в автомобілях. В Гельсінгері наша весільна колона вже розтяглася на солідну відстань.

— Усі датчани родичі між собою,— пояснила мені Кірстен.

Гельсінгер, шекспірівський Ельсінор, мені сподобався. З гавані долинав стукіт молотків на верфі, а на тісних вуличках старовинного міста місцеві жителі і гості юрмилися перед крамницями, що, як і в Італії, вивішували кращий товар на вулиці. Під подувом легенького літнього вітерця жіночі блузки заклично махали нам рукавами, а солідні чоловічі кальсони — обома штанинами. Нашу машину і мою долю нестримно тягло до готичної цегляної церкви. Біля кованої залізної брами нам відсалютували двоє поліцейських.

— Я просила поставити їх тут на всякий випадок,— прошепотіла Кірстен,— якщо б ти надумав тікати!

Очевидно, вона ніколи не зможе бути цілком серйозною.

Коли я разом з Кірстен, оповитою білим тюлем, попростував до церковного входу, то ще встиг помітити, як заметушилися поліцейські, пробиваючи дорогу довгому весільному поїзду через забиту людьми ринкову площу Гельсінгера.

Вдарив орган, і церемонія почалася. І тут ми все ж таки розчулилися. Я подивився на обличчя моєї Кірстен: воно аж сяяло від щастя, але кілька сльозинок блищало на ньому. Ніби сонце і райдуга після дощу! Тільки дружки нареченої — молодші сестри і копії Кірстен — все хихикали, як і завжди. Потім я довідався,

що їх розвеселила червона смуга на моєму лобі, яку залишив тісний циліндр.

Крізь кольорові вітражі пробивалися промені ранкового літнього сонця. Під склепіннями церкви урочисто лунали співи чужою і в той же час такою близькою мовою, співали всі гості, що вшанували наше одруження своєю присутністю. І кожного разу, коли замовкав орган і хор, знадвору чулося щебетання ластівок, що літали навколо високої церковної вежі. Нарешті вдарили дзвони.

«Тепер я повинен її поцілувати»,— подумав я і згадав Віру.

Мої думки почали ширяти десь далеко. Віра і Кірстен — віднині вони назавжди злилися воедино в образі чарівної молодої жінки, що стояла поруч зі мною.

Привіт тобі, Віро, в далекому Ф'езоле, ти, мабуть, теж думаєш, як я!

Та скоро церемоніал вінчання закликав мої розсіяні думки до порядку. Опустившись навколішки, ми обмінялися обручками. Надзвичайна непідробна людяність пастора будила в нас почуття, близькі до релігійного екстазу. Його вінчальна проповідь була зовсім сучасною по духу, а божественне і так було навколо нас у чудесній готиці храму, в щебетанні ластівок, музиці Баха, у шумі моря.

Після вінчання ми пройшли крізь урочисті шпалери датчан, і я, німецький безробітний, мало не захлпнувся від почуття національної гордості. Але постарався триматися так, як належить зятю людини, яка торгує пивом і має відношення до преси.

У супроводі небагатьох вибраних друзів ми попростували на сніданок у ресторан, розміщений у парку Хельсінгерського замку. Сніданок, ясна річ, був поданий по-датськи. Згодом, у військовому полоні, я часто пригадував його мепю і тижнями переживував у думках оті страви.

Ми сиділи за столиками на зеленому лужку, в затінку широких дерев, навколо нас здіймалися високі, прикрашені гербами мури з могутніми оборонними вежами. І різномовним пасажирам туристських автобусів ми, напевно, здавалися безплатним додатком до замку. Наші фотографії — Кірстен у фаті, що майорить на вітрі, і я в занадто тісному циліндрі — ще й досі, мабуть, прикрашають сімейні альбоми у Мічігані або Мехіко-сіті.

— How lovely,— почули ми, як казала стара американка,— Гамлет і Офелія.

Моя Офелія, що, слава богу, не втопилася у річці і не спробувала зробити це у вині, захотіла вдвох зі мною без весільного почту і сміхотливих сестер нанести візит сумному принцу, який має у Данії три, визнаних достовірними, могили. На знаменитій терасі стояв вартовий у сталевому шоломі, він зіпчев'я дивився через темно-синю протоку Зунд на шведське місто Хельсінборг.

— Це Марцелл, друг Гамлета,— сказав я Кірстен,— спитай, чи не зустрічався йому тут привид?

Кірстен звернулася до червонощогокого селянського хлопця в мундирі. Той здивовано похитав головою.

— Ней,— відповів він,— кун туристер.

— Ні, тільки туристи,— переклала Кірстен, і ми були задоволені, що й нас він не сприйняв за привидів.

В цю мить з берега раптом налетів вітер, він закрутив мою наречену, ніби одаліску, в паранджу і зірвав мій циліндр. Ми бачили, як покотився він, підстрибуючи, по березі і впав в Ерезунд, де швидко набрав води і потонув. Моїй голові стало легше, моя молода дружина тільки зареготала, а вартовий у сталевому шоломі байдуже дивився, як гннув мій циліндр.

— Одного дня твій циліндр виловлять рибалки,— вигукнула Кірстен,— він увесь буде в мулі і водоростях, і його виставлять у музеї, як капелюх Гамлета.

Надвечір у курзалі сусіднього морського курорту Хорнбек відбувся наш весільний обід. Він перетворився на стомливий банкет з численними перемінами страв і безкінечними провами датською мовою, які Кірстен навіть не стала мені перекладати, з безліччю тостів та іншими серйозними і жартівливими аксесуарами, які в Європі супроводжують будь-який шлюб. За широкими вікнами ресторану ходили чоловіки і жінки в купальних халатах, а то й просто в купальниках. Знемагаючи в чорному тісному фракі і жорсткій, мов дошка, сорочці, яка скрипіла при кожному подиху, мов дубові двері, я відчайдушно заздрив тим людям.

З тугою я показав Кірстен на засмаглих закоханих, що йшли, щільно притулившись одне до одного, забувши себе і все на світі.

— З цим тепер покінчено! — шепнула мені моя юна дружина, намагаючись бути серйозною.— Ми тепер пристойне буржуазне подружжя.

Близько одинадцятої Кірстен смикнула мене за праву фалду фракa.

— Ну досить,— владно сказала вона і підморгнула, даючи зрозуміти, щоб трохи згодом я вийшов теж.

Ми зустрілися, як потаємні коханці, на безлюдній в цю пору дорозі до пляжу. Тільки подекуди ще світилися вогники під очеретяними стріхами старих рибальських хатинок, а десть у далекому ресторані приємний голос співав під лютню шведську пісню.

Ми брели по глибокому піску на гребені дюни аж до прибережного гайка. Глибоко дихало море, глибоко зітхали і ми. Повітря було тепле і, виснажена спекою, глиця пахла сильно, наче вдень. Кірстен скинула фату з приборканих перукарем вихорів, і вона майоріла на вітрі, мов прапор.

— Білий прапор! — сказав я.— Моя капітуляція.

— Це почесна капітуляція,— сказала вона.— Я тебе люблю.

— Я люблю тебе, Кірстен.

Безлюдний берег осявало м'яке світло місяця і зірок. На шведській стороні спалахували, миготіли сигнальні вогні. Підбігши до води, Кірстен устромила в море руку.

— Тепла! — гукнула вона.

Я сидів у фраку, мов незграбний пінгвін, теж на зовсім теплому піску і дивився, як до мене наближається біла постать.

— Дух Офелії,— сказав я.

— Офелія повинна скупатися, як їй і належить,— відповіла Кірстен.

— Але як саме? — запитав я.

— А ось як...— відповіла вона і звеліла розстібнути численні білі гудзики на спині.

— «Де ж твій пояс, де фата...» — процитував я Шіллера.

Зрештою на піску стояв уже не дух, а сама Кірстен з плоті і крові. Радісно зойкнувши, вона стрибнула в море.

Тут і я розірвав залізні обійми фрака і надав можливість чорному предмету прокату з Хельсінгера звідати щось пове, досі нечуване в його перемінливій долі. Я повісив фрак на суху соснову гілку, де це безплотне чорне опудало загойдалося, наче привид,— картина, цілком здатна наполохати поліцію.

Нам одним належала ця літня ніч, і зорі, і берег, і море, і ми самі. На ніжних хвилях моря ми ще раз заприсяглися, взявшись за руки, належати вічно одне одному. З неба впала зірка.

— Загадай що-небудь! — гукнула моя срібляста німфа.

Але я це вже зробив — загадувати треба, поки не згасло небесне світило, а то не збудеться. А в мене збулося: у нас тепер двоє дітей...

Коли в серпні 1939 року ми поверталися до Німеччини, над спокійним морем так само здійсалося чудове сине небесне склепіння. Ми дивилися, як п'ятищоголовий фінський корабель під усіма вітрилами перетнув нам курс і зник за обрієм — немов прекрасна мрія, що розтанула в безмежному просторі.

Та скоро настала межа й морю. Вдалині з'явилася смужка землі. Але радощів Колумба я не відчував.

— Скоро будемо вдома, — сказала Кірстен, — мабуть, вгадавши мої думки.

— Погано, коли твій дім вже тобі не рідний, а вітчизна — не батьківщина.

І тут почалося: напереріз нам промчали швидкісні торпедні катери, здіймаючи величезну хвилю, немов гончаки на полюванні, яке ось-ось мало розпочатися. Небо спохмурніло, і на його тлі сірими силуетами вимальовувалися крейсери, що стояли на якорі в порту. Вони плювалися чорним димом, глухо тремтіли їхні боки.

Ще на підході до пристані до нас долинуло з величезних гучномовців хрипке ревіння і громове «Хайль!».

— Вони знову гавкають! — сказав я молодій дружині, беручи в неї датський паспорт, щоб пред'явити на кордоні.

Мені було дуже шкода її, бо вона мала його скоро позбутися. Але ще на трапі Кірстен прошепотіла:

— Ми вдвох не пропадемо. В Данії теж не щодня свято та весілля!

На німецькому березі стояла гнітюча задуха. Я востаннє озпрнувся на наш корабель. На флагштоці мляво і сумно повис датський прапор.

Приємно було одне, що знову всі люди навколо мене говорили моєю рідною мовою. Та якщо б я зду-

мав дошукуватися її первісної суті, звучання і краси, мені довелося б звернутися до найпотраємніших думок наших кращих людей.

Нас обігнав маленький хлопчик. Повертався з дитячого садка з шкіряною торбинкою для бутербродів на шиї, на вигляд було йому років чотири. Не звертаючи уваги на рев гучномовців, він співав:

Малій Ганс
Ходив сам
Займатися спортом.
Впав з «козла»
У сміття,
Побив собі носа.

Кірстен засміялася:

— Колись для нього Німеччина стане рідною домівкою.

— Будемо сподіватися! — відповів я. — Все ж таки хоч один молодчина, іде сам і співає!

Тут ударив грім, і сильний порив вітру здійняв хмару куряви.

— Починається! — сказав я.

ПОБИТИЙ ПЕС

Там, унизу, в долині лежало місто: цілі-цілісінькі будинки, шафи, повні всякого добра. Люди, які в неділю одягають недільні костюми і несуть квіти на могили своїх родичів. Навіть на запалій, порослій плющем могилі Горгона, мого покійного вчителя латині, я знайшов букет польових квітів, хоча старий помер, не лишивши нащадків. Зі схилу гори я намагався розгледіти дах батьківського будинку. Після пожежі його перекрили новою червоною черепицею. Нарешті я втямив, що за тридцять з гаком років навіть червона черепиця могла поблякнути — адже за цей час і я встиг посивіти.

З димарів здіймалися вертикальні струмочки вечірніх димків. Деся там, унизу, Кірстен зараз готує обід для мене і моїх двох дітей — щодня одне й те ж саме: картоплю «у мундирі» з рудою цибульною підливою. У Кірстен, як казала вона сама своєю незмінною гіллелейсько-німецькою говіркою, «завелося шибульне знайомство», а цибульна підлива була набагато кращою від звичайної борошняної.

Я не міг повернутися до міста перед настанням темряви, тому що поклав на свого ручного візка півсотні кілограмів картоплі. Везти серед білого дня таку цінну контрабанду було не зовсім безпечно: в місті повно евакуйованих і біженців, вулиці стали набагато людніші, ніж за часів мого дитинства.

Навколо нас лунала часто рейнська або сілезька говірка.

Тиша радувала душу. В сосняку за моєю спиною ані шелесне. Велика тиша — без закликів і військових наказів — була найбільшим щастям тих днів. І щоб

відчутти повну насолоду від такого щастя, я навіть заплющив очі.

Мабуть, саме тому я трохи задрімав. І коли в ліску щось затріщало, я одразу заліг в укриття, як мене вчили у війську.

Проте чоловічок, що тяг за собою в'язку хмизу, був настільки жалюгідний, що ніхто його не злякався б. На ньому були армійські черевики, зелені бриджі, які вже принаймні двадцять років тому виїшли з моди, сіро-зелені гамаші з вишитими закатами і широчезний жовтий піджак, з коміра якого стирчала зморщена пташина голівка. Чоловічок з хмизом уважно придивлявся до мене крізь грубі скельця окулярів.

— Невже це ти? — спитало висохле створіння. — Я ледве тебе впізнав. Ми з тобою дуже змінилися...

— Ми?

Мені було якось не по душі порівнювати себе з цим жалюгідним створінням, хоча свого часу Кірстен теж немало перелякалася, коли відмивала з мене в дерев'яних ночвах окопний і табірний бруд. Здавалося, з істоти, що стояла переді мною, випустили все повітря, яке колись надавало йому якогось захмарного вигляду. Одним словом, цей зморщений чоловічок був не хто інший, як Андреас, син газового директора і мій колишній однокласник.

— Сідай, Андреасе, — запропонував я, тиснувши йому руку.

При цьому я подумав: «Бідолаха» і здригнувся, прочитавши в його очах те саме.

— Ти маєш досить елегантний вигляд, — промовив Андреас.

У ті часи всяку розмову починали здалеку. Ще боляче близько були в пам'яті палаючі міста, зруйновані будинки, жахливі зойки та стогони.

— Це вкорочений фрак, уже вицвілий до зеленого. Кірстен знайшла його серед мотлоху для біженців у

ратуші і перешила на альпіністську куртку. Моя дружина майстер па такі речі.

— А моя ні! Ось поглянь! — Андреас показав свій просторий піджак, який надавав його кволій фігурі клоунського вигляду. — Це позичив мені один колишній колега, наш товстун комік. Він тепер виступає по селах. Це дуже мило з його боку, але, звичайно, я не міг ушивати цього піджака.

Я розсміявся:

— Дивно, що ми почали розмову з моди.

— Коли ми бачилися востаннє, — сказав Андреас, — ти пакував чемодан для поїздки в Італію.

— Я недавно звідти й повернувся!

— Щасливий!

— Був у американському таборі. А ти?

— В Сілезії. У лазареті. Росіяни мене випустили.

Повідомивши один одному найголовніше, ми могли тепер перейти до буденних справ. Не варто було й згадувати про те, що ми обоє лишилися без даху над головою і без засобів до існування. Інакше ми не повернулися б до рідного містечка, де в нас уже давно нікого не лишилося.

— Взагалі-то я сьогодні вибрався по гриби, — сказав Андреас, важко віддихуючись після кожного слова. — Але окуляри в мене занадто слабкі. Я не бачу грибів, а як знаходжу, то все отруйні. Але бачив, як жінки несли з лісу цілі корзини білих грибів. Тоді я вирішив хоч хмизу для розпалювання назбирати. Моя дружина — генеральська донька з Ландсгута. Там я виступав останнього сезону.

Я подумав, що десь поміж хмизом і дамою його серця прихована буденна драма.

— Знаєш що, — запропонував я, — поклади своє па-ліччя на мій візок.

— Можна? — зрадів Андреас. — Бо я взяв лише кухонний рушник на гриби.

Мені стало жалко зморщеного чоловічка, якого генеральська донька послала в ліс по гриби з кухонним рушником. До того ж мене цілком влаштувала можливість замаскувати хмизом картоплю, роздобуту з такими труднощами.

Андреас утупився невидючим поглядом у вечірній літній ландшафт.

— Ти стріляв у людей? — раптом спитав він майже пошепки.

— Ні, один тільки раз стрельнув з карабіна по літаках. Я служив при авіації. Нам потім здорово дісталось від обер-лейтенанта, бо це були наші машини. Та все одно — вони йшли занадто високо.

— Я теж не встиг пройти військову підготовку. Зате навчився драїти шваброю підлогу і витирати вікна.

— Газетним папером?

Андреас ствердно хитнув головою, і на обличчі його з'явився гордий вираз. Можливо, саме це вміння цінувала в нього генеральська донька.

А мене моя Кірстен висміяла, коли я розповів, як, виконуючи наряд поза чергою, визбирував на плацу в неділю після обіду сміття — папір з бутербродів, огризки фруктів і недопалки сигарет. Ось тільки недопалків їй було шкода.

— Добре, що все це назавжди відійшло в минуле: солдатчина, муштра, геройська смерть — все, що називали «великою епохою».

Коли мій друг юності промовив ці слова, на його повітлілому обличчі, здавалося, проступив колишній захмарний вираз. Цього разу я з ним не погоджувався.

— Ні, тільки піяких «великих епох» більше, — сказав я. — Можливо, для того і повинні ми були взяти на себе весь цей бруд, кров і провину, щоб першими відмовитися від найбожевільнішої помилки людства і від війни.

Почувши ці слова. Андреас увесь пересмикнувся, ніби його вхопили корчі. Він ледве звівся на ноги — я побачив, що він трохи тягне одну ногу,— і сказав, відсапуючись:

— Гадаю, що нам пора!

Я допоміг своєму недолугому другу покласти хмиз на візок, і ми вдвох потягли його до вибоїстої дороги. На городах лежало прив'яле картоплиння. Я був радий, що є кому допомогти мені тягти візок по дорозі, поритій глибокими коліями. Згодом ми вийшли на асфальтоване шосе, що вело під гору. Дишель маленького візка впирався в наші долоні, йти було легко, і ми знову розговорилися.

— Цікаво, що сталося з всевладним Тіхесом? — спитав я ненароком.

Моє запитання чомусь схвилювало Андреаса більше, ніж я сподівався. Якийсь час він мовчав. А потім сказав з явним зусиллям:

— Через нього і я тепер став винним.

Мій шкільний товариш промовив це трохи жалібно, але в той же час щирим тоном. І я не міг утриматися від дальших розпитувань.

— За його рекомендацією я вступив до партії.

— Ти?

Уже зовсім стемніло, і мій напарник по супрязі сповідався далі:

— Наш підлий характерний актор, про якого я тобі розповідав, все ж таки став тоді директором трупи. Він викинув мене на вулицю. Деякий час я трохи заробляв на радіо в масових сценах, у звуковому оформленні: цокіт кінських копит, похідні колони, скавчання побитих собак і таке інше... А потім радіо'еси перестали передавати. Самі патріотичні пісні та марші. Я зовсім лишився без роботи.

Бідний побитий пес Андреас! Він міг далі не розказувати. Я уявляв собі стрімку кар'єру мого одноклас-

ника, яка привела його на сцену міського театру в Ландсгуті і в подружнє ліжко генеральської дочки. Кар'єри, якою він був зобов'язаний Тіхесу.

— Ось так, а тепер мені, звичайно, не дозволяють грати. Наш комік залюбки взяв би мене на свої балаганні виступи, вони там непогано живуть на селянських харчах. Але ж анкети...

Так, кволий чоловік, що йшов поряд зі мною, потрапив під колесо світової історії. Отже, не дивина, що з нього вичавило все повітря.

— Не сумуй,— сказав я, розуміючи всю нікчемність таких умовлянь,— от і наш кабанчик Тіхес теж десь у таборі затыгає пасок.

Андреас на це нічого не сказав.

Раптом змінивши хід своїх думок, запитав, чи отримую посилки від тестя й тещі.

— Ні,— сказав я,— з Данії ще поки що нічого не дозволяють пересилати.

— А з чого ж ви живете?

— Моя Кірстен дає уроки мови. Вона досконало знає англійську і французьку. На датську, звичайно, охочих немає.

Розповідаючи про це, я в душі пишався моєю гіллейкою. Вона мужньо годувала дітей і ростила їх, поки я був у полоні, не знаючи навіть, чи живий я. І тепер я сподівався, що скоро зможу їй допомагати — і не лише добуванням картоплі і яєць. Після найжахливішої і найгіршої з воєн життя починалося знову. Нове життя в оновленому світі.

Андреас замовк надовго, і я знічев'я почав насвистувати. Незмазані колеса візка, взятого напрокат, вищали не в лад моїм руладам.

Незабаром на узбіччі дороги з'явилися перші газові ліхтарі — пальне в них було вже не те, яке вироблялося під наглядом Андреасового батька. Я довів хмиз до дверей помешкання мого шкільного товариша. Він

з генеральською дочкою наймав кімнату у жінки, що прибирала у його батьків. Коли я назвав йому свою адресу, він з прихованим сумом зауважив:

— Ти живеш у такому шикарному домі?

Він потиснув мені руку, подякував.

Відходячи від будинку, я чув, як Андреас тяг хмиз нагору крутими дерев'яними сходами.

Я чотири рази подзвонив біля чорного ходу «моєї» вілли. Почулися знайомі кроки так само знайомих довгих ніг, що збігали по сходах.

— Ти тільки уяви собі,— гукнула Кірстен мені назустріч,— я сьогодні вкрала трохи картоплі.

— А я трохи купив!

— Тоді влаштуємо банкет.

Пахощі цибульної підливи вже лоскотали мені ніздрі. У вітальні нашої розкішної вілли кашляла моя донька Едіт.

ДНІ СИНІХ СЛИВ

Якщо Кірстен скрикувала вранці у ліжку, то це зовсім не від надміру життєвих сил. Вона спала на складаному ліжку, що уособлювало в собі останній крик моди на межі двох століть. Ми купили його випадково, і моїй дружині справді щастило іноді виспатися на цьому ліжку — треба було тільки лежати зовсім спокійно. Та варто було зачепити за якийсь там важілець, і ліжко вмить складалося, прихоплюючи ту чи іншу частину тіла. Кірстен уся була вкрита синцями — чорними і жовтими. Ми були щасливі, що тоді ще були закриті пляжі і солярії, бо синці могли б дати привід до цілком перекручених міркувань про наше родинне життя.

Коли я повернувся з полону, питання про ліжка постало дуже гостро — своєму захарчованому вояці з

підірваним здоров'ям Кірстен віддала єдиний матрац, на якому досі спали валетом наші діти. На той час Уллі сповнилося п'ять, а Едіт — сім років, і їм давно вже треба було мати свої ліжечка. Та де їх узяти? Ні Кірстен, ні я не належали до тих людей, які, довідавшись про чию-небудь смерть, мерщій бігли до родичів покійника питатися, чи не думають вони найближчим часом збути його ліжко, причому дуже часто покупці здивувались у дверях з людьми, що виносили труну. А найметкіші з них навіть підлещувалися до персоналу міської лікарні і з святенницькою турботливістю цікавилися, як здоров'я нових пацієнтів, або тих, кого щойно оперували.

Я звірив Кірстен свою долю і долю моїх дітей, поклавшись на її випробуваний організаційний талант і незмінну приказку: «Якось воно буде». І справді, скоро вона взялася навчити англійській мові одного торговця залізним товаром, який платив їй цвяхами. Частину цих цвяхів вона обміняла на мішковину. За мішковину виміняла іграшкову дитячу залізницю. Син був у страшенному захваті. Але мати, хоча її серце обливалося кров'ю, забрала у дитини іграшку, яка послужила лише роз'їздом на довгому шляху, кінечною станцією якого Кірстен вважала двоспальний диван. Наступним етапом було десять оголошень, написаних від руки і почеплених на вуличних деревах.

«Міняю зовсім нову дитячу залізницю на оббивку для меблів».

Тканина, яку ми придбали з допомогою цієї брехні, дуже мало була схожа на оббивочну, зате мала пишні візерунки з квітів, які навіювали солодкі східні мрії. Тут у нашій диванній комедії стався поворот, який у класичній драматургії називають перипетією. Найважливіший реквізит для виготовлення дивана, як відомо, пружини, а пружини на той час були не меншим дефіцитом, ніж колінчасті труби. Навіть сьогодні,

коли мені доводиться бачити в магазині зв'язки сріблястих колінчастих труб, я відчуваю гостре бажання неодмінно купити їх усі.

Один з наших друзів порадив нам по секрету пошукати пружин у навколишніх лісах. Він сказав, що там подекуди ще трапляються залишки розбитих у війну автомашин, з яких можна виїняти сидіння на пружинах.

І почалися наші чудові лісові мандрівки, які деякою мірою повернули мені підірване війною здоров'я, а нашим дітям були наочними уроками з ботаніки і зоології. Ми співали народні і туристські пісні, збирали — залежно від пори року — малину, суніці, чорниці, а от пружин, які обіцяв нам приятель, ніяк не знаходили. Жалюгідні рештки автомобілів на вкритій мохом землі, які ще стирчали подекуди з зарослів папоротей, були вже геть обдерті.

І все ж таки нам усміхнулося щастя! І де? На смітнику поблизу одного лісового села на північ від міста. Напівзасипаний купою бляшанок та іншим мотлохом лежав, пихато виставляючи іржаві пружини, старий подертий матрац. Кірстен одразу ж кинулася його тельбушити. Мене навіть стривожила та сила, з якою проявилися первісні інстинкти в моєї цивілізованої зelandки...

Того вечора ми влаштували свято — одне з тих, про які ще йтиме мова далі, — а наступне свято було в нас через місяць, коли квітчастий диван під темряву був привезений від оббивальника до нашої хати. Цьому богобоязливому чоловікові, який однаково сподівався і на всевишнього, і на людей, Кірстен пообіцяла за роботу фунт натуральної кави, що її датська рідня надумала переправити нам у якийсь невідомий спосіб.

Небагато часу минуло після цієї події, як у мене відбулася знаменна зустріч. Сталося це одного з тих синніх вересневих днів, які я так полюбив ще з ди-

тинства. З ними нерозривно пов'язані спогади про сині сливи, ніби вкриті матовою рососою, пахощі дозрілих яблук, стукіт молотарки і перші димки на полях.

Того ранку ми прокинулися, як завжди, у вітальні нашої схожої на замок аристократичної вілли — просторому приміщенні з розсувними дверима з червоного дерева, кришталевою люстрою на шістнадцять ламп і стінами, обтягнутими голубим атласом. Шість величезних вікон, що починалися від самої підлоги, виходили в приватний парк, у якому нам, як і чотирьом іншим родинам біженців, був відведений клапчик землі. Наші володіння склалися з плетеного крісла, лавочки для ніг, глиняної вази і кипариса — предмета особливої гордості моєї доньки Едіт.

Так от, того ранку я лежав на матраці і з підлоги роздивлявся верхівку темно-зеленого кипариса, що ніби на картинах Бьокліна, чітко вимальовувався на яскравому по-південному синьому небі. Я гукнув Кірс-тен, щоб і вона помилувалася разом зі мною. Ще напівсонна вона підвелася і тут же скрикнула: «Ой!»

І знову довелося мені визволяти її нижню частину тіла з пастки. Моя шамотня розбудила дітей, Уллі відразу помчав на кухню «подивитися на сніданок Бюль-румпа». Цей номер програми треба пояснити окремо: наш господар Бюльрумпа, власник фірми по оптовій продажі машинного мастила, вважався найбагатшою людиною в моєму рідному містечку. Почасті з цієї причини наша кухня не була кухнею у власному розумінні цього слова, а так званою буфетною при кімнатах першого поверху, де наша родина тулилася разом з іншими біженцями і бездомними, що постраждали від бомбардувань. Сам же розгніваний Бюльрумпа сховався від плебейського вторгнення на другому поверсі свого мініатюрного замку, де проживав у хоромах, набитих до краю меблями, витворами мистецтва і мпсливськими трофеями.

З кухні Бюллерумпа, яка за розмірами і технічним обладнанням не поступалася перед кухнею будь-якого готелю, страви пропливали ліфтом повз наші очі і носи просто в їдальню господаря будинку. І хоча він найсуворіше заборонив відсувати заслінку на шахті підйомника, діти потайки часто це робили.

Коли наш п'ятирічний синок повернувся з кухні, очі в нього так і блищали:

— Два справжніх яйця! — захоплено повідомляв він.

Це була найулюбленіша страва Уллі. Та одержував він її здебільшого у вигляді яєчні з порошку або — дуже рідко — омлету, надто розбавленого водою і борошном. Два «справжніх яйця», поданих на сніданок холостяку Бюллерумпу, викликали в нього відверту заздрість. У свої п'ять років він ще не міг збагнути той нехитрий спосіб, з допомогою якого мастило для машин перетворювалося в їстівне масло. А з іншого боку, той факт, що інтелект його високоосвічених батьків чомусь не знаходив втілення ні в м'ясі, ні в маслі, не доходив ще до його свідомості, він перебував думками у казково-блаженному світі.

— А може, ти б трохи прогулявся? Погода ж така чудова, — спитала Кірстен. Надійшла її черга працювати в пральні.

Я добре знав делікатну владу риторичних запитань Кірстен, та й ранок до того ж видався неймовірно синій. Одним словом, я вирішив по цій славній осінній погоді відвідати села на південь від містечка за лісом. Туди було кілометрів дванадцять і від нас, і від залізниці. Я гадав, що тамтешні селяни, мабуть, не знали такого нашестя городян, а тому будуть більш схильні до милосердя.

Чудовий вересневий день, здавалося, був зітканий з усіх відтінків пахощів і світла. Я бадьоро піднімався на гору. Далеко позаду лишилася долина з вежами і

дахами маленького рідного містечка, а, зійшовши на гребінь південного пасма горбів, я побачив поміж лісками блискучі ставки, і нові вежі, й мирні села, яких не зачепила війна.

І раптом я згадав Бруно Тіхеса. В одне таке село, що лежало на південний захід звідси, я колись ходив з ним збирати золото і навіть сам прийняв внесок у дві десятимаркові монети. «Золоті яйця» — так називали в ту пору селяни ці монети. Може, сьогодні мені з такою ж готовністю дадуть найзвичайнісінькі білі яйця.

Я не відразу зрозумів, чому мені стало трохи моторошно в першу ж мить, коли ввійшов у село. Всі будинки були точнісінько такі, як і тридцять років тому. На побіленому фасаді шинку «Під сільською липою» стояло те самісіньке прізвище власника.

За ці роки я бачив, як горіли села, і чув, як у палаючих хлівах ревли корови. Я бачив села, звідки спочатку виганяли худобу, а потім людей, яких гнали, мов худобу. Я бував у мертвих селах зі спустілими хлівами і висохлими криницями, де зловісну тишу порушувало лише дзижчання чорних мух. А в цьому селі все було, як і колись,— від цього й стало моторошно.

Я пригадав навіть прізвище господаря садиби, перед якою зупинився. До його молодої дружини в ті роки часто навідувався мій однокласник Бруно, частіше, ніж було треба. Я відчинив важкі темні ворота і побачив за ними молоду хазяйку, таку ж червонощокую і чорняву, вона зовсім не змінилася.

— Добрий день,— сказав я,— ви мене впізнаєте?

Вона подивилася на мене і зовсім не здивувалася. Мабуть, у ці нелегкі часи кожен, хто заходив на подвір'я, видавав себе за знайомого.

— Де ваша мати? — спитав я, враз зрозумівши, що минуло ж не так мало часу — тридцять років.

Тепер вона всміхнулася і вже не брала мене всерйоз.

Я пройшов прохолодним коридором з кам'яною підлогою, де пахло молоком, постукав у знайомі двері і відчинив їх. У кімнаті стояв Бруно Тіхес. Я відразу його впізнав, хоча виглядав він зовсім не так, як належало б йому виглядати. Мав на собі бездоганний костюм, розповнів ще більше. Ріденьке сиве волосся облямовувало круглу лисину, сивенька борідка висіла клинцем.

— Добридень, Бруно,— сказав я.

Сивобородий здригнувся і, гучно брязнувши бляшаною кришкою, накрив каструлю, верхню з величезного стосу, що стояв перед ним. Потім вибухнув астматичним сміхом.

— Друже,— сказав він, простягаючи мені радісно руку, ніби їй справді був щасливий побачити мене.— Не думав і не гадав, що хтось з нашого закуття добереться аж сюди!

Я ще не встиг розтулити рота, щоб спитати, чим же пояснюється загадкова поява Тіхеса в наших краях з каструлями різного калібру, як зайшла господиня. Так, тридцять жіночих і ще більше селянських років змінили її так, що важко було її її пізнати.

— Цить, тільки без прізвищ! — шепнув мені Бруно.

Селянка не звернула на мене ніякої уваги. Мабуть, прийняла за помічника продавця посуду.

— Ні,— сказала вона стомленим голосом,— у нас багато всілякого посуду. Ми нічого не купимо.

— Але ж, вельмишановна,— вигукнув Тіхес, до якого, здавалося, повернувся юнацький запал,— ви тільки подумайте, що ви кажете: це ж каструлі! У наші часи — каструлі! І до того ж першосортний довоєнний товар. Таких ви ще багато років не побачите. А що, як незабаром вийде заміж ваша гарна донька? Це ж такий посаг.

Хазяйка похитала головою:

— Моя Лена вже одружена. Три тижні. Потім чоло-

віка вбили на війні. Мого теж. Забирайте все! Нам не потрібні каструлі.

І вона підштовхнула мене своєю міцною рукою до кастрюль, так що довелося допомогти Тіхесу винести товар з хати. Я так і не насмівся сказати, що не маю з ним нічого спільного і посоромився просити при ньому яєць, заради яких я й прийшов у цей дім.

Собака на ланцюгу загавкав нам услід. Молода жіпка, яку я незадовго перед цим розсмішив своїм запитанням, замкнула за нами ворота, і слова нам не сказавши.

— Тупий народ,— буркнув Тіхес.— Але в сусідній садибі буде по-іншому. До вечора я збуду свій товар. Більшість охоче бере такі речі.

Тепер я мусив змирити свою гордість. Мені згадалася жалюгідна побита каструля, в якій Кірстен варила все підряд — від цибулевої підливи до ячмінної кави. Якщо я принесу їй блискучу нову каструлю, для неї це буде ще більше свято, ніж чверть фунта масла або чотири яйця.

— Ти мені не відступиш одну каструлю? — спитав я Бруно, намагаючись говорити якомога лагідніше, хоч після всього, що сталося між нами, це було зовсім нелегко.

— А що ти за неї даси?

— Скільки коштує...

Бруно доброзичливо засміявся.

— Дружище,— сказав він, ляпнувши мене по плечу своєю товстою рукою.— Ти все ще той самий ідеаліст? Ні, так ти ніколи нічого не доб'єшся. І моєї каструлі теж!

І тут мене враз охопила лють. Я згадав людину в розшитому золотом мундирі, що пихато походжала по нашій друкарні, а перед нею схиляли прапор. Я знову побачив його з усіма регаліями, як він сидить із своїм почтом в оперній ложі. І я уявив ще мого

висохлого друга Андреаса, якій через цього бандита не мав права виступати навіть по селах.

— Бруно,— вигукнув я,— знаєш, хто ти?

— Свиня, певно, ти скажеш. Але я тобі теж щось скажу! Я й тепер не пропаду. От побачиш. Окупанти вже повернули мені мій автомобіль. Он він стоїть на подвір'ї шинку! І якщо кастрюльний завод моєї нареченої зупиниться за браком сировини, в мене вистачить засобів, щоб розпочати нове діло.

— Наречена? А Майзегайєри, а Додді?..

Я так розгубився, що не знав, що й казати.

— Майзегайєри! Чого ти чіпляєш мені оту наволоч? Ти ж добре знаєш, що то були за люди!

— Ну, а твоя партія? Твій фюрер?

Тепер Бруно дивився на мене майже з ніжністю.

— Послухай,— сказав він,— ти ж розумна людина. Ти ж так само чудово знаєш, як і я, що цей чоловік був божевільний.

— Проте ти брав участь...

Я не докінчив речення, бо воно вийшло б занадто довгим, та й взагалі навіщо було вести цю розмову далі? Мені навіть здалося, що я сам ось-ось збожеволю.

— Так, я брав участь,— промовив Бруно, видобуваючи з глибини свого черева ще більш доброзичливі нотки,— недовго, правда, але брав. І, можливо, ти ще коли-небудь зрозумієш, що саме таким людям, як я, пощастило запобігти найстрашнішому. Хто знає, де б ти зараз був, якби я потайки тебе не оберігав?

І ось він стояв переді мною — Бруно Тіхес, спочатку банківський учень, потім всевладний вельможа, представник поваленого режиму, стояв, спершись на стіс блискучих кастрюль найкращої довоєнної марки, і вимагав від мене вдячності.

А й справді, хіба я не повинен йому дякувати? Хіба, якби не він, то чи «організувала» б мене Кірстен, хі-

ба, коли б він не втрутився тоді, чи не став би я слухняно продавати свою безсмертну душу, як старий таємний радник Процеллер?

Я заплутався у своїх міркуваннях. Осіннє сонце припікало по-літньому гаряче, я пройшов двадцять кілометрів, та ще й на голодний шлунок, і мені страшенно запекло під грудьми. Я раптом відчув, як усе село закрутилося навколо мене, і разом з ним закрутився і товстий чоловік з каструлями...

Отямився я на твердому ослоні в шинку «Під сільською липою». Переді мною стояла пляшка горілки і купа бутербродів з шинкою.

— Ви, мабуть, зоміли,— сказала шинкарка.— Тепер таке часто трапляється. А цим,— вона показала на казкові речі на столі,— вас пригощає ваш приятель, пан Нетак. Він поїхав. Дуже поспішав.

— Його звать не так,— промовив я. Думки мої плуталися, я був ще дуже кволий.

— А я й кажу: «Нетак»,— відповіла стара жінка.— Поїжте ж!

Як тільки вона вийшла, я жадібно проковтнув два бутерброди з жирною шинкою і випив хлібної горілки, яка відразу мене оживила. Плюнувши на правила пристойності, я потайки запхав у рюкзак решту чудових бутербродів.

Того дня в мене була ще одна пригода. Надвечір я побачив людину, що крада сливи. Оскільки злодій був уже похилого віку, я допоміг йому трусити дерева. Поклавши свою здобич у велику корзину з дужкою, він накрив її зверху гичкою і сказав:

— Візьми, друже, собі все, що тут лишилося.

Я набив рюкзак запашними фруктами, що лежали у кюветі й на стерні.

— А що, як нас спіймає хазяїн цих дерев? — спитав я.

Старий розсміявся:

— А я і є хазяїн. Окупанти конфіскували всі дерева. Доводиться красти в самого себе!

Тепер я, побачивши внизу в долині вогні нашого містечка, голосно заспівав пісню. Сьогодні я допоміг людині красти його власне добро, а ще зустрів злочинця, який вважав себе жертвою власних злочинів. Що мала означати така нісенітниця, як не те, що на руїнах старого світу повинен постати повий і кращий світ, в якому люди будуть не такими зажерливими, більш скромними і більш розумними, ніж до катастрофи!

Отже, не дивно, що моя гіллелейська дружина від хвилювання прищемила свої довгі ноги ще звечора, коли, присівши на край ліжка, я розповідав їй про мою зустріч з Бруно Тіхесом.

ЩАСЛИВИЙ ДЕНЬ

Злидні притуплювали совість і не дозволяли розбиратися у способах. Я заліг за живоплотом метрів за п'ятдесят від нашого будинку і став вичікувати. Я пильно стежив за тим, щоб не видати себе як-небудь. «Відставити шум!» — ця команда, яку я так часто чув у війську, зараз дуже мені підходила. Проїхав віз, запряжений кіньми. Потім ще один. Я весь напружився, чекаючи чогось незвичайного. Нічого! Позад мене по залізничному насипу чмхав стомлений засапаний паровоз, тягнучи состав. Я думав про те, що вчора ми одержали лист з Мюнхена. Цього разу він ішов всього лише півтора місяця, що нас немало здивувало.

Ось! Знову виринув з-за рогу якийсь віз. Я зігнувся, як олімпійський спринтер перед стартом. Уперед! Я рвонувся крізь кущі з високо піднятим вугільним совком і опинився віч-на-віч з людиною, що теж вимахувала совком.

— Що ви собі дозволяєте! — вигукнув незнайомий надірваним старечим голосом. — Біля моєї садиби!

— А чи не все одно! — загорлав я у відповідь і заволодів ще гарячим трофеєм.

— Я заявлю на вас, — кричав чоловік, учепившись за мою руку, відчай надавав йому багатирської сили.

Змагаючись зі старим, я раптом упізнав його. Це був мій старий учитель музики, який тридцять років тому навчав мене грати п'єсу Шумана «Веселий хлібороб вертається додому після роботи».

— Пан кантор Кеггель! — сказав я, глибоко присомлений. — Ви не впізнали мене?

Старий глянув на мене короткозорими очима і похитав головою. Я перекинув здобич у його відро і назвав себе. Тепер він відразу мене впізнав.

— Хлопче! — вигукнув він і обійняв мене так рвучко, що його совок брязнув за моєю спиною об мій. — Така радість!.. Ні, ні, що ти, візьми собі. Ті, що з-під коней у броварні, — пайкраще добриво.

Я відмовився і вибачився за своє нахабство, пояснивши, що в нас цього року і тютюн, і помідори ростуть так погано, що Кірстен, виходячи з досвіду гіллелейського садівництва, вважає необхідним угноїти грядки.

— То значить, ти вже й одружився? — спитав дідок. В його уяві я, очевидно, залишався тим же хлопчиком у матроському костюмчику, який сидів на круглому стільчику біля фортепіано. — Тоді передай це своїй дружині, як привіт від мене! — Він з усмішкою висипав «кінські яблука» з свого відра в моє. — Замість квітів!

Кеггель запросив мене до себе. Він знайшов невідому сонату Баха, яку хотів мені обов'язково зіграти.

Це були справді святкові години, я навіть просльозився. Вперше після повернення додому я знову

слухав музику, і ці прозорі, ясні звуки мали чудодійну цілющу силу.

Я сидів і дивився на старенького чоловічка, який колись музичив разом з моїм батьком. Я бачив кімнату, яку одну-єдину залишили вдівцю з усіх кімнат великої квартири. Тут було повно побитих старовинних меблів і для чорного бекштейнівського рояля майже не лишалося місця. Вигорілі темно-коричневі оксамитові портьєри колихалися на вікнах з розсохлими рамами, а біля моїх ніг тихесенько побрязкувало відро з «кінськими яблуками», яке за настійливою порадою Кеггеля я мусив прихопити з собою до кімнати, щоб зберегти від зажерливих зазіхань його квартирантів. І все ж, незважаючи на таку гротескную обстановку, тут лунав Бах — безсмертна музика, яка переживе і наші нещастя, і наше божевілля..

Цей день насправді був щасливий. Після обіду надійшла датська посилка з Швейцарії через Швецію. Діти зачудовано розглядали банки і пачки, захоплюючись блискучими барвистими етикетками. Та ми й самі — прихильники сучасного мистецтва і противники стереотипних натюрмортів, що прикрашають стіни майже в кожному домі над буфетами з горіхового дерева, — зачудовано дивилися на ці композиції з нарізаної шинки, натуралістично рожевих пластівців сьомги та іншої риб'ячої пишноти в соусах пастельних барв, кружечках цибулі, огірків і пластичних каперсах.

Я відкоркував пляшку з горілкою. І в нашому буфеті розійшлися пахощі Данії 1939 року. Цей запах надихнув мене на одну пропозицію:

— Ходімо з нашою посилкою до кантора Кеггеля і віддячимо за його подарунок! — сказав я. — А він нам заграє Баха.

Моя практична домогосподарка не була в захваті від моєї ідеї.

— Він, мабуть, багато зжере, — заперечила вона.

— Та він зовсім старий,— присоромив я її,— і до того ж кавалер із старомодними манерами.

Вона, хоч і гніваючись, але погодилася на мою пропозицію.

Старий кавалер — тепер я мушу це визнати — жер, як двадцятирічний канадський лісоруб. На щастя, лікар заборонив йому пити, так що нам хоч залишилася на розраду пляшка горілки, яку я швиденько сховав у вутрішню кишеню куртки.

Наш обід не відзначався порядком і вишуканістю. Ми поїдали впереміш консервовані соління і солодкий шведський сир, печіночний паштет і вугрів, закусуючи все анапасами із згущеним молоком, яке ми наливали просто з бляшанки в миски. Під кінець пан Кеггель розічхався так сильно, що аж сльози виступили на очах.

— В мене завжди так, коли багато наїмся,— весело пояснював він, тоді як фарфорові фігурки на полірованих полицях так і тремтіли від його громоподібного чханья.— А сьогодні я таки переїв.

Коли старий заспокоївся, я попросив його заграти нам Баха. Та він залвив, що невже мені не відомо: сите черево до мистецтва глухе, а вечеря його надзвичайно стомила. При всьому своєму бажанні він не зможе займатися зараз музикою. Тоді я сам підійшов до бекштейнівського рояля і спробував зіграти по пам'яті «Веселого землероба». Мої діти були у захваті, але я збився на перших же тактах і все повторював їх, наче загра на грампластинка...

— Ти знову не вивчив уроку,— дорікнув мені Кеггель, який уже трохи задрімав, і ми зрозуміли, що нам пора йти.

Біля самих дверей він вручив Кірстен прощальний дарунок: гідку голу фарфорову богиню, яка тримала в пощербленій руді золоту кулю. Вийшовши на вулицю, Кірстен торохнула богинею щастя об дерево.

— На щастя! — сердито вигукнула вона, дивлячись на уламки, що розлетілися на всі боки.

Хоча була вже пізня осінь, вечір видався по-літньому теплий. Поклавши дітей спати, ми вийшли, тісно обійнявшись, як закохана пара, у великий парк і сіли на лавку під соснами.

— Навіть кохання і те доводиться красти в наш аморальний час,— зітхнув я, міцно пригортаючи свою дружину.

— А ти кого-небудь любиш? — спитала вона.

— Так, матір своїх дітей.

— А де ж вона?

Ну що було робити з такою лукавою кокеткою, як не любити її ще сильніше! Ми відчували себе по-категатському молодими, і в цьому нам немало допомогла вечеря за пормами довоєнного часу. Навіть монотонне бамкання годинника на вежі церкви здавалося нам веселим копенгагенським передзвоном. Ми навіть радо погодилися, що побачили тут такий самий місяць і такі самі зорі, як і ті, що світили нам у ніч після вінчання, коли ми удвох купалися в морі. І хіба не долинав сюди тихий, далекий шурхіт хвиль, як колись у садочку вілли «Без турбот».

— Ти чуєш море? — спитав я Кірстен.

— Чую,— сказала вона замріяно, відкинувшись із заплющеними очима на спинку лавки.

Ми упивалися нашою самотою і нашою близькістю. Ми насолоджувалися тишею після великого галасу десятиліть. Ми упивалися одне одним...

Іжак за лавкою, не звертаючи на нас уваги, шурхтів першим опалим листям цієї осені, і саме цей шурхіт нагадував нам звук далекого морського прибою.

Десь о пів на дванадцятю знявся холодний вітер і загнав нас до хати. Але спати нам не хотілося, і ми вирішили ще трохи посидіти в нашій «буфетній». В кухонному підйомнику загурчало. Я тихенько підняв за-

сувку і спокійно став спостерігати, як угору плыве пляшка вина з кольоровою етикеткою.

Згори чулася танцювальна музика: пан Бюллерумп вирятував свій радіоприймач від конфіскації окупаційними властями.

— Якщо ми не говоритимемо голосно, то зможемо потанцювати під цю музику,— сказав я Кірстен.

— Якщо танцюватимем, то навіщо розмовляти,— прошепотіла вона у відповідь.

Так ми танцювали біля відчинених дверей ліфта під крадену музику до опівночі.

І тут на кухні з'явилася Едіт. Вона була дуже бліда і стогнала.

— Мамочко, мені погано.

— Ти переїла, люба,— сказала Кірстен.— Сподіваюсь, що й пану канторові зараз теж погано.

— Може, це від масла з маленької баночки? — спитала донька. Кірстен нічого не знала про масло в маленькій баночці. Вона звеліла Едіт принести її, і я здивувався, що в цій щасливій країні ласощі продають у такій дрібній розфасовці.

— «Beskyttelsesmiddel mod frost» — прочитала мама і зблідла.— Мазь від обмороження,— насилу вимовила вона.

Я засміявся і сказав, що в нас по картках часто видають продукти гірші, ніж ця їхня мазь від обмороження.

На щастя, в пляшці ще лишилося досить горілки, і я прописав її доньці як протиотруйний засіб. Заспокоєна і захмеліла, вона знову пішла спати.

— Не турбуйся,— сказав я, розгладжуючи на обличчі моєї давньої коханої тривожні материнські зморшки.

— Жаль мені її,— сказала вона, зморщившись ще більше.

— Едіт?

— Ні, мазі. Взимку вона пригодилася б.

Я поцілував міцно мою практичну дружину і знову відсунув засувку. Але зверху не чулося вже танцювальної музики. Урочисто й поважно лунав гімн.

То був не наш гімн. Ми в Німеччині вже не мали ніякого. Та й Німеччини більше не було.

ЛЬОДОВИЙ БАЛ

Просто дивом дивуєшся, яким незначним за змістом і формою стають записи Бруно Тіхеса в ці перші післявоєнні роки. Вони дуже нагадують бухгалтерську книгу: за стільки-то каструль стільки-то масла, яєць, м'яса й ковбаси. Ясна річ, що такі операції не фіксувалися у справжніх бухгалтерських книгах.

Якщо порівняти ці щоденникові нотатки з записами воєнних років, що склалися з бундючних тріскучих фраз у дусі фронтових зведень, то можна подумати, що катастрофа справді протверезила мого однокласника і він чесно прозрів. Але таке припущення спростовують подальші вчинки нині покійного їхнього автора.

Тільки один запис того часу — він датується 8 березня 1947 року — має дещо приватний характер і показує колишнього Тіхеса, таким яким він залишився назавжди: ось цей запис:

«Клята, страшенно холодна зима. Тепер треба вміти викручуватися. Міняю каструлі на жири. Жири — на камвольну тканину. Тканину — на паливо. Іноді — в зворотному порядку. Мої справи помалу кращають. Днями мені здалося, що один тип мене впізнав. Зрештою, скоро це вже не матиме значення. А мадам Кюкеляй¹ я одягнув з ніг до голови у все нове».

¹ Пані К.— це не так звана наречена Тіхеса, яка торгувала каструлями, ту звали Мюллер-Геггінгер.

Тої найсуворішої зими століття Бруно поступово вибрався зі сховища, а ми глибше заповзали в свою холодну конуру.

На той час наше майно вже поповнилося деякими речами. Крім чудом уцілілого волхва з мюнхенського різдвяного ярмарку, ми мали в своєму розпорядженні оригінальну скляну посудину із залишків санітарного обладнання вермахту, так зване «судно» під ліжку з візерунками-квітами, залізну вазу з гільзи зенітного снаряда з квіточками-візерунками і бляшану вазу, теж помальовану квітами, яка колись була коробкою протигазу. Проте колінчастими трубами наше військове командування зовсім знехтувало, і ця обставина стала для нас мало не фатальною.

Маленька кухонна плита, яка водночас і зігрівала нас, діяла нормально тільки при температурах вище нуля. У морози її активність понижувалася, а коли починав дуть східний вітер, вона зовсім переставала працювати. Фахівці по опаленню — а в ті часи кожен німець був таким! — твердили, нібито причина в тому, що виведений назовні короткий утинок пічної труби зовсім не справляється з своїм завданням. Запевняли, що потрібне зовнішнє коліно метрів у шість завдовжки, щоб можна було вивести трубу понад дах, а там ще одне коліно з надставкою.

Два коліна!..

З таким же успіхом нам могли б поради́ти завести у ванній кімнаті корову або тримати у садовому фонтані яхту-люкс.

Чистісінька утопія.

Та ось одного дня прийшла посылка з одягом. Тесть Гансен, який знав, що зять не має що носити взимку, переслав мені одне з своїх чудових теплих зимових пальт. Щасливий і зворушений, я розпакував посылку. Кірстен аж скрикнула: в ящику лежала половинка чоловічого пальта, розпоротого по спянному шву. Поштові

правила не дозволяли пересилати ціле пальто в одній посылці, і татусь Гансен змушений був наслідувати святого Мартіна, який відрізував клапоть своєї мантиї, щоб одягти жебрака. Другу половину чудового темно-синього пальта, як писалося у листі, було відправлено наступного дня. Та, на жаль, наступного дня посылка не прийшла. І взагалі довго не приходила. А я й далі ходив у майже сибірські завірюхи у військовій маскувальній куртці, підставляючи всю нижню частину тіла вбивчому холоду.

Кірсен не могла далі цього терпіти. Вона давала уроки французької мови за вовну і сплела мені теплу спідню білизну, і тепер під спортивним фракком я носив рожеві вовняні штанці, яких не одягав з дитинства.

Найдужче закутувалися ми на ніч. Спали ми всі четверо на підлозі буфетної, поклавши поряд усі наші матраци.

Незважаючи на всі заборони, ми тримали засувку на кухонному ліфті весь час відчинепою, щоб на нас ішло тепле повітря з підвальної кухні Бюллерумпа. Правда, звідти линули і пахощі, що викликали у нас гостру заздрість.

І все ж, здається, ми ніколи так часто і багато не сміялися, як у ті зимові дні й ночі. Не замислюючись над тим, від чого ми раніше помремо — від холоду чи голоду, ми згорталися в один клубок, мов звірі в барлогу, на наших матрацах — і сміялися... Над голодом, над холодом, над паном Бюллерумпом, який кашляв і чхав у своїх жарко натоплених кімнатах і чиї курячі піжки і телячі відбивні пропливали з підвальної кухні повз наші носи. Ми так загартувалися, що ні грипозні бацили, ні голодні набряки не зважувалися до нас підступитися. Тільки від морозів наші ноги і руки вкривалися синьо-червоними плямами, які згодом жовкли, особливо після того, як ми їх змочували на-

стоєм з дубової кори, рекомендованого, як цілющий засіб.

Якось перед масляною Кірстен повернулася з крамниці додому з спеціальним пайком: на кожную роднину видали по три рулони серпантину, а на кожную дитину — по пакетик різнобарвних конфетті. Разом з тим вона принесла і погану новину.

— Сьогодні після дванадцятої ночі вимкнуть електрику, — стурбовано повідомила вона.

— Давайте влаштуємо карнавал! — гукнули діти.

І ми влаштували карнавал. Заради дітей. І тому, що ми ще були живі. Тому, що вже настала друга половина лютого, і зима рано чи пізно мала закінчитися. І тому, що до півночі ще світитиме електрика.

З сірої ковдри й пакета серпантину Кірстен спорудила прямо-таки шикарне вбрання. А я натягнув на верхній одяг дещо з спідньої білизни і начепив деякі прикраси з запасів вермахту і набув вигляду аж ніяк не менш дурного, ніж будь-який костюмований учасник карнавалу. Уллі й Едіт помінялися вбранням і мали теж кумедний вигляд.

— Ми назвемо це «льодовим балом»! — постановила Кірстен, і ми погодилися, що це дуже влучна назва для нашого крижаного свята. Воно нагадало нам мюнхенські карнавали нашої молодості.

У нас зберігалася пляшка горілки, що ми її одержали ще раніше по картках, і Кірстен приготувала, додавши ромової есенції, щось схоже на пунш. Для дітей вона сильно розбавила це вариво водою.

Як завжди, моя дружина, підмішуючи до картоплі якісь прянощі, зуміла приготувати виняткову ерзац-страву, якій дала назву «справжня мюнхенська святкова бабка». Правда, на столі вона мала той самий вигляд, як і завжди: картопляне пюре.

Правда, був легенький присмак горохової ковбаси, але це не мало вже нічого спільного з Мюнхеном.

Тому я запропонував дітям покуштувати і вгадати, що воно таке.

— Марципан! — захоплено вигукнула Едіт, яка познайомилася з цими ласощами з датського чудо-пакетика.

— Це мюнхенський ковбасний фарш! — трохи збентежено промовила Кірстен і додала, вибачаючись: — Звичайно, ковбасну шкурку я не могла виготовити.

Я заспокоїв її, сказавши, що все одно шкурку не їдять і тому вона була б зайва. Потім я лягнув у долоні і проголосив, як справжній розпорядник мюнхенських балів:

— Починаємо!

І «льодовий бал» почався. Море світла линуло з нашої поки що офіційно дозволеної лампочки п'ятнадцять ват. Ми наділи на неї ковцак з червоного крепового паперу, утворивши таким чином щось схоже на східні сутінки. Діти кинули під стелю конфетті з першого пакетика, більшість паперових кружалець попадало в каструлю з пуншем. Улі потайки відсунув засувку гастрономічного ліфта, який зв'язував нас із звуками розкішного радіоприймача Бюллерумпа і взагалі з щасливим світом.

Десь на цій божій землі — може, навіть і в закутій у крижаний панцир Європі — святкували по-справжньому. Звідтіля долинала танцювальна музика, вигук, розмови та сміх, веселий гамір, дзенькіт склянок, і ці звуки навівали світло, тепло і ситість.

— А може, це Копенгаген,— мрійливо промовила Кірстен, а я на це сказав:

— Ніс Copenhagen, hic salta! ¹.

Так, у нас цього вечора був справжній Копенгаген. Ми все більше хмеліли від гарячого напою і става-

² «Тут Копенгаген, тут і стрибай», тобто веселися там, де можеш.

ли з кожною годиною все веселішими, хоча розм'якле конфетти прилипало до язиків. Діти танцювали одне з одним і з нами, веселоці досягли такого рівня, щодесь опівночі ми всі — дітям ми продовжили комендантську годину — навіть картопляне пюре прийняли за справжню мюнхенську ковбасу. З цієї хвилини починалася середина великого посту, яка несподівано стала драматичним днем.

Рівно о дванадцятій погасло наше п'ятнадцятиватне світило. Свічок у нас уже давно не було, і Кірстен змайструвала ерзац-лампу. Вона просвердлила кришку бляшанки з ерзац-мастиккою для підлоги і вставила туди ерзац-гніт з вовняної нитки. Ми підпалили гніт, і він справді загорівся. Світла давав він мало, але чадів, смердів і димів, наче справжній.

О пів на першу Едіт, яка виходила з кімнати, повернувшись, сказала:

— Немає води.

Кірстен покрутила кран. Він зашипів, але свого обов'язку не виконав.

На щастя, ми знали, що один з численних мешканців вілли Бюллерумпа має паяльну лампу ще з запасів вермахту. Ми розбудили його, і він люб'язно погодився відігріти замерзлі водогінні труби.

О чверть на другу вода побігла знову... з розцяцькованої ліпним орнаментом стелі нашої арктичної вітальні. І скоро на люстрах повисли крижані бурульки, а голубий шовк на стінах вкрився чорними мокрими плямами.

Весь будинок заворушився, люди бігали туди й сюди, а пана Бюллерумпа охопив на сходах припадок сказу, і він пригрозив викинути всіх нас одного по одному на вулицю. А побачивши мене й мою родину в карнавальних костюмах, він не міг і слова вимовити.

Якби о пів на третю в наш палісадник не примчала з шаленим гуркотом пожежна машина, ми, будучи

напідпитку, спокійно проспали б до ранку. Але наш невмілий слюсар-любитель, розігріваючи водогінні труби, непомітно для себе підпалив дерев'яну балку. Один з квартирантів, повертаючись пізно додому, виявив, що в коридорі верхнього поверху повно диму.

Вогонь поширювався далі, і пожежникам довелося вирубати балку з стіни ванної кімнати, прикрашеної мозаїкою «Купання Венери». Уллі, як і всі діти того часу, добре вмів прибирати до рук усе, що погано лежало, і пабив кишені прекрасним тілом богині, що стало купкою блискучих камінців...

Наші обличчя почорніли від бруду й сажі, і коли я поцілував Кірстен, яка вперше по-справжньому впала у відчай, її щока пахла копчениною.

Для нас ще довго тривав великий піст, ще довго було темно й холодно. І тоді враз, паприкінці березня, прийшла весна. Вона заявила з усіма належними їй атрибутами: м'яким теплом, первоцвітом, метеликами-лимонниками і електричним струмом.

Відтанули наші серця і наша арктична кімната. А ще через кілька тижнів, коли ми вперше вийшли посидіти біля гіпсової вази на відведеному нам клаптику саду, з пошти принесли другу половину пальта мого тестя, яке досі лежало на поштовій митниці.

Кірстен зшила обидві половини зимового пальта, примусила мене одягнутися і пройтися туди й назад, мов манекенника. І я ходив, обливаючись потом під квітучими вишнями, навколо яких дзижчали бджоли.

ВЕЛИКА ІЛЮЗІЯ

Чим пояснити, що тоді, живучи у рідному місті, я ніяк не міг перекинути містка у своє дитинство? Навіть з висоти пташиного польоту я не зміг відшукати батьківський дім. Світ тітоньки Реммі і дядька Бензе, який так негероїчно помер від виразки кишок,

світ Горгона і друзів мого дитинства набагато яскравіше поставав у моїй уяві в Мюнхені, ніж тут. Між тодішнім і теперішнім пролягла вогняна прірва, в якій загинуло більше, ніж наша чотирикімнатна квартира з усіма вигодами.

Після повернення додому я ще тішив себе великою ілюзією: мені здавалося, що віднині в новому прекрасному світі все почнеться спочатку, «з нуля», відкриється нова історія людства, позбавлена крові і страху. Але тепер ми починаємо розуміти, що в цей новий світ перенесено занадто багато старого капіталу, досить приємного для його власників, який затьмарював вимріяне майбутнє.

І все ж таки саме я став ревним співцем минувшини. З голоду я зрадив свої ідеали на те, що в ті часи називалося «пристойним заробітком», тим більше, що це було пов'язане з моєю колишньою професією.

В головному місті нашого краю почали знову виходити газети, які тепер постачали містечко поточною інформацією і насамперед хронікою, яку завжди полюбляють читачі. Коли мене призначили міським кореспондентом, я спершу й гадки не мав, які багаті можливості відкриває ця посада для поліпшення харчування моєї сім'ї.

Озброївшись історією міста, церковною книгою і архівами загсу, я накинувся на славне минуле мого містечка і його мешканців. Чим старіші за віком вони були, тим краще. Я колекціонував золоті і брильянтові весілля, дні народження громадян, що досягли сімдесяти, вісімдесяти і дев'яноста років. Якось я узяв так би мовити на вістря пера і витягнув на газетну полосу одну жваву даму дев'яноста семи років.

Тоді я зрозумів, яке щастя для простих душею людей «попасти в газету» і на які жертви вони готові заради цього. Жертвували не кров'ю і золотом, а яйцями і ковбасою, підметками і каструлями (Кірстен

уже мала їх аж три!), жіночими панчохами і пирогами з маком.

З комодів видобувалися сімейні фотоальбоми в червоному оксамиті, окуті мідяними кутниками, з пачок пожовклих листів знімали рожеві напівзітлілі стрічки, з сервантів виймали дивовижні сувеніри. Я ставав усе сміливішим у своїх історичних войовничих вправах. Одній старезній дамі, яка між іншим, пригощила мене яєчним лікером домашнього виготовлення, я забив баки так, що вона після третьої чарки погодилася підтвердити, ніби її наречений секунд-лейтенант брав участь у церемонії проголошення Вільгельма кайзером у Версалі. У неї над диваном зразка першої половини минулого століття висіла репродукція з картини Антона фон Вернера, присвячена цій події. Я довів стареньку до того, що вона серед блискучого імперського пошту знайшла ногу свого коханого, яку художник відтворив у всіх історичних деталях. Через кілька днів відвиклі від газет, зголоднілі на сенсації читачі жадібно проковтнули «Ногу секунд-лейтенанта» — захоплюючий епізод з історії рідного міста.

«Шіллер і Гете», які були пов'язані колись з моїм рідним краєм, з плином часу поступово перетворилися тут в одне-єдине поняття. Оживляючи спогади про них, я в той же час намагався оперативно роз'єднати цих сіамських близнят. Про золоте весілля одного подружжя, де чоловік і жінка прочитали мені напам'ять, підказуючи одне одному «Дзвін» Шіллера, але не запросили мене за пишно накритий стіл, я написав лише п'ять сухих рядків.

Ясна річ, що майбутнім дисертантам я не радив би використовувати мої дотепні статті як історичні джерела, бо я позаганяв у наші краї стільки знаменитостей, щоб пожавити біографії моїх земляків, що це могло б докорінно змінити плин історії. Тут і Лука Кранах у міській церкві передає художнику Гольбей-

ну пензель, якій і досі зберігається у торговця фарфоровими виробами Шіргольца¹, ось Йоганн-Себастьян Бах грає прелюдію, а прапрадід старої дівчи, в якій ми роздобули два поліна для плити — незважаючи на літню спеку, ми негайно їх поставили — благоговійно натискає на педалі, накачуючи повітря в міхи. А Наполеон на шляху до Москви квартирував у старій кузні поряд зі школою лише тому, що в теперішнього коваля (золоте весілля) було багато чудових міцних цвяхів, за які перший-ліпший селянин охоче віддасть кілька фунтів борошна.

Правда, Гете — благословенна будь хроніка ратуші! — дійсно ночував у багатьох тутешніх заїздах, і тому в інтересах майбутнього туристського руху я міг із чистою совістю прославляти гетевські ліжка й кімнати. В кожному з таких заїздів я обідав з Кірстен, Уллі і Едіт по одному разу. Нам подавали без усяких талонів чудову печеню і — що особливо цікавило дітей — справжні, тобто без есенцій, солодкі страви. А в готелі «Пошта» ми обідали вісім разів. Господар цього закладу пригадав сімейний переказ-легенду, за якою веймарський олімпієць якимсь під вечір, перебуваючи у гуморі, присвятив його предкові — тодішньому господарю готелю — вірші.

Я реконструював неіснуючу вже присвяту у вигляді ефектного вірша, а евакуйований з Рейнської області художник охоче (всього лише за один обід) виготовив факсимільну «копію», гетевським почерком і з дотриманням тогочасного правопису.

Славен хай буде навек господар корчми оцієї,
Бо фрикадельки його і Лукулл би з радістю з'їв.

19 травня 1817 року

*Йоган Вольфганг
фон Гете.*

¹ Кірстен спіткнулася на кухні об матраці і розбила дві чашки.

Ось так і прикрашував¹ я різноманітними деталями історію громади, в якій ніколи нічого визначного не відбувалося, люди тут порядно, але зовсім без усяких сенсацій любили, одружувалися і вмирили. Цим самим я робив приємну послугу рідному містечку і своїй родині приніс немало користі. Ми вже стали помітно багатші на одяг і кухонне начиння і навіть відклали потроху гроші на життя у великому місті, або, як казала Кірстен, для переїзду.

В тому, що цю сімейну операцію довелося надовго відкласти, винна інша операція, фінансово-політична, яка ввійшла в історію під назвою «грошова реформа». Одного теплого червневого дня — повівав південний вітерець — пішов я з 280 марками з наших кровних заощаджень на поштамт нашого містечка і став там у кінець довгої схвильованої черги. Міняли 70 марок на кожну душу населення. Через кілька годин я повернувся додому з новими банкнотами на ту ж суму 280 марок. А «лишки капіталу», як це тепер офіційно називали, ми могли хіба що викинути у відро для сміття, якби таке в нас було. А тому ми віддали дітям всі заощаджені гроші на закладниці підвалин нового життя. Хай хоч діти пограються в капіталістів.

Того вечора на очах Кірстен блищали сльози.

— Не плач,— сказав я.— На мою думку, сьогодні відбулося чудо. Нема більше ні багатих, ні бідних. Всі німці рівні. Ми — як Адам і Єва — тепер фінансово незаймані.

— Тобі треба працювати у вар'сте! — відповіла Кірстен.

¹ Дослідникам життя і творчості Гете я не рекомендую включати цей вірш у видання творів поета. З тої ж причини я радив би смакувати «гетевські фрикадельки», які ще й досі є в меню готелю «Пошта» з відповідною академічною обачливістю.

— Чому? Не розумію.

— Тому що ти найбільший ілюзіоніст нашого часу¹.

Сьогодні я визнаю, що Кірстен мала рацію, бо моя фантазія завжди відмовляє мені тоді, коли вона справді могла б дати якусь користь. В такі моменти життя тверезі реалісти на зразок Бруно Тіхеса, якого я завжди вважав людиною, зовсім позбавленою будь-якого польоту думки, можуть далеко обійти мене. Один із записів у його щеденнику від того самого 1948 року боляче нагадує мені про це. Ось що він писав:

«Нарешті сталося хоч щось більш-менш варте уваги. Під час великого обрізання я відтяв добрий шмат для себе. Отмарша² принесла жалюгідних 140 марок, я їх сам заповхав їй у панчохи. Просто на нозі. На всю решту капіталів я набрав залізничних квитків. Вони були дійсні ще деякий час. Після реформи я збув їх знову. Розставив кілька хлопців навколо вокзалу і наказав продавати квитки на тридцять процентів дешевше, ніж у касі. Коли в людей туго з грішми, це неабияка економія. Ми вміють збути товар, і тепер я нарешті знову кредитоспроможний³. Днями зустрів одного з мюльхенського К. Д.⁴ Він знову займається політикою і хотів би залучити до цього й мене. Треба поміркувати. Поки що я не знаю, в якому напрямку податися».

Це місце з мемуарів Бруно я ще й досі не показував Кірстен. Я просто не наважуюсь знову нагадати їй про ті неприємні дні, коли наші райдужні мрії про «переселення» розтанули в блакитному мареві.

¹ Гра слів, основне значення слова «ілюзіоніст» в німецькій мові — мрійник (той, що віддається ілюзіям).

² Ще одне жіноче ім'я!

³ Тіхес і досі не навчився правильно писати!

⁴ Див. с. 169.

У липні 1948 року в нашому містечку гастролював знаменитий цирк. Я б не сказав, що справи його йшли занадто успішно: люди тоді ще неохоче витрачали гроші на розваги, бо мали їх дуже небагато. Все ж таки директор цирку, який сам виступав на арені у ролі приборкувача слонів, був настроєний досить оптимістично, тому що найгірше — сповнену небезпечних пригод втечу з прифронтової зони в Чехії, поміж двома фронтами і партизанами через голодні безлюдні краї — він і його артисти вже мали позаду. Про цю зимову одісею я й мав розповісти в трьох найближчих номерах моєї газети.

Пригадую задушливий передгрозовий літній вечір. Я стояв посеред циркового містечка з білих фургонів на приміському лужку, де звичайно відбувалися народні гуляння і стрілецькі свята. Гірлянди лампочок, простягнених поміж чотирма жердинами, на яких трималося шатро цирку, сяяли на фоні чорно-синього вечірнього неба, злегка погойдуючись на вітрі. У шатрі духовий оркестр грав галоп — саме йшов номер з кіньми — принаджуючи малочисленних відвідувачів.

Біля мене стояв загримований коричневою фарбою директор у блискучому вбранні індуського вельможі, в чалмі, розшитій перлами, і розповідав, як вони тікали. Кульмінацією цієї історії був епізод, коли валка фургонів потрапила в одному ліску під кулеметний обстріл. Куля зачепила одного з найдужчих слонів, який, оскаженівши від болю, кинувся бігти, не розбираючи дороги, і перекинув фургон з тиграми, який розлетівся в друзки.

Я старанно записував розповідь фальшивого індуса про те, як вони гналися за звірами по лісу, де було повно партизанів. Тигрів нарешті пощастило перело-

вити — і пораненого слона теж спіймали. Було це вже у селі, зайнятому руськими.

Тут стався ще один інцидент. Радянський комендант поставив вимогу пристрелити пораненого звіра, бо він, мовляв, може сказитися від болю і тому являє собою загрозу для населення.

— Ось іде Еліна,— зауважив раптом директор, перервавши розповідь, і показав на міцну плечисту дівчину в білому трико, яка простувала до шатра.— Це вона врятувала нашого Джумбо.

Я попросив, якщо це можливо, щоб вона сама розповіла про наступні події. Оскільки до початку виступу Еліни залишалось ще трохи часу, директор підкликав її до нас. Дівчина говорила по-німецьки з акцентом, вона пояснила, що одна з усієї трупи знає російську мову. І тому в гарячій суперечці їй пощастило переконати капітана Червоної Армії. Коли все вийшло на добре, підійшла перекладачка, наполовину землячка Еліни, і за наказом коменданта виписала перепустку, яка стала їм у великій пригоді під час подорожі через Чехію.

Я, як годиться, спитав Еліну, звідки вона родом і що значить «наполовину землячка».

— Я латишка,— сказала Еліна,— а перекладачка, яка знала латиську, виявилася прибалтійською німкеню.

Не знаю, чому, але я одразу подумав, що то була Віра. Циркачка здивовано витріщилася на мене, коли я схвильовано спитав, чи не пам'ятає вона, як звали жінку.

— Ні,— сказала Еліна.

І тут же пригадала: так, так, коли капітан на хвилинку вийшов, перекладачка скоренько написала своє прізвище на папірці і потайки передала Еліні. Ця записка повинна бути десь у її паперах, там у фургоні.

Наступні п'ятнадцять хвилин були для мене жахливими, бо, здавалося, тягнулися вічність. Еліна побігла на арену, а директора покликали в стайню до якоїсь хворої тварини. Я стояв один біля службового входу в цирк і, коли протяг відхилив край важкої завіси, я бачив, як латиська артистка білою стрілою пролітала під склепінням шатра. Я чув барабанний дріб, яким супроводжувалося кожне її сальто. І мені здавалося, що це я сам іду по тонкому мотузку поміж двома острівцями надії: одна надія на те, що таких неймовірних збігів не буває, а друга — що то була Віра і хоч у такий спосіб я довідаюся, що вона врятувалася і ще жива.

Нарешті дочекався. Стоячи у тісному вагончику на колесах, я жадібно дивився, як вона шукала в маленькій скриньці. Знав уже напевно з її коротких пояснень під час пошуків, що прочитаю на записці Вірине ім'я.

— А та жінка не казала вам, як вона опинилася у росіян? — спитав я, і мій голос при цьому затремтів.

— Це, очевидно, сталося десь в Австрії. Вона пристала до якоїсь німецької частини, що відступала з Італії. А росіянам потрібні перекладачі, і вони часто залишають таких людей у себе.

Я не знаю, що могла подумати про мене циркачка, коли я, вихопивши в неї папірець, де Віриною рукою були написані її ім'я та прізвище, спотикаючись, збіг по східцях вагончика і помчав лугом.

Звірі непокоїлись у клітках, відчуваючи наближення грози. Вила гісна. На заході спалахнула блискавка, освітлюючи силуети далеких гір.

Незабаром сильний вітер пригнув дерева понад алею. Мені здалося, що земля дрижить від далекого грому. Тремтить підлога — кумедний напис «Виклик до допомоги»...

Нічим уже Вірі не допоможеш, кінець ілюзіям. Діти вже спали, коли я увійшов до нашої розкішної кімнати у віллі Бюльрумпа. Кірстен лежала на своєму складаному ліжку. Не спала: чекала мене. Я нахилився у темряві над нею, щоб поцілувати її на добраніч. Вона помацала рукою мою щоку.

— У тебе мокре обличчя.

— На вулиці дощ,— збрехав я.

ОСТАННІЙ СТРИБОК

У більшості з тих нечисленних людей, які ще ведуть щоденники, у певний період настає момент, коли вони залишають це додаткове зайве заняття. Дитячі і юнацькі щоденники, дарма, що написані наївно, часто зберігають у собі ще пекучі визнання, які автор не наважується довірити ні об'єкту свого обожнювання, ні найвірнішому другу. В перші десятиріччя чоловічої зрілості дехто ще схильний тішити себе надією, що ця «велика сповідь» стане в пригоді майбутнім біографам.

Та коли тобі близько п'ятдесяти років, ти розстаєшся і з цими сподіваннями і незакінчений щоденник безславно іде на спочинок у закуток письмового стола. Буває й таке, що господарка дому одержує дозвіл віддати ці записи лахмітнику, що дзвонить, сурмить або вигукує на подвір'ї. І тоді ці щоденники впереміш з ганчірками, шматтям і станцьованими до дірок карнавальними картонними туфлями летять у барабани паперових фабрик, де закладаються сировинні підвалини нових щоденників нових поколінь.

І все ж таки не цей запізнений скепсис був причиною того, що після грошової реформи мій колишній однокласник зовсім перестав вести щоденник. Як запевняють в один голос три жінки, які відіграли на-

останці важливу роль у житті Бруно, причина тут інша. У 1948—1955 роках, які цілком певно можна назвати найзабезпеченішими роками його життя, Тіхес став типовим представником тієї категорії бізнесменів і політичних ділків, які не можуть писати ніяких книжок, окрім тих, які вимагають від них вищі фінансові органи, і тих, де нотується справжній стан справ. Така подвійна бухгалтерія забирала в мого однокласника чимало творчих сил. А до того ж багато часу вимагало листування з трьома жінками одразу в трьох різних містах (він сам жив у четвертому).

За дорученням редакції ілюстрованого журналу і, певна річ, її коштом, я відвідав цих трьох жінок, котрі всі з однаковими підставами вважали себе парченими, або, точніше, вдовами Тіхеса — пані Мюллер-Геггінгер, пані Кюкеляй і пані Отмар — і з належною для даної ситуації делікатністю розпитав їх про останні роки життя Бруно.

З усіма трьома дамами Бруно, вже будучи далеко не молодого віку, зійшовся за допомогою шлюбних оголошень (перше з них було вивішене ще на дереві). Мій енергійний однокласник розвивав стосунки з усіма трьома у всіх можливих напрямках, але насамперед у діловому. Дами ці, здається, лише після смерті свого компаньйона дізналися про подвійне, а точніше, потрійне його життя і звернулися до суду, щоб той визнав їх усіх спадкоємицями Бруно. В питаннях інших, більш інтимного характеру, ця однастайність проявлялася слабкіше. Проте того, що вони розповідали мені, цілком досить, щоб навіть без допомоги щоденника домалювати, так би мовити, «округлити» портрет Бруно Тіхеса.

Правда, зовнішність Бруно в ті роки була вже така, що тут «округлювати» вже було нікуди. Пані Отмар показала мені одну з його останніх фотографій. Бруно стоїть на фоні узбережжя Рів'єри біля влас-

ного велпчезного автомобіля, трімаючись за фірменну фігурку на радіаторі. Опасистий здоровенний чолов'яга, одягнений з дещо надмірною елегантністю, з обвислими жирними щоками, що робило його і так непримітне обличчя зовсім рядовим. Перед смертю важив він «без усього» сто сім з половиною кілограмів.

Тіхес здійснював вигідні торговельні операції в різний час, а то й одночасно, збуваючи товари, що виготовлялися на промислових заводах усіх трьох наречених. Робив він це дуже вміло і досяг значних посад у правліннях багатьох солідних фірм. Таким чином, успішна кар'єра на ниві комерції, розпочата Тіхесом ще коли він був банківським учнем, уже сама собою гарантувала йому пишні некрологи і траурні повідомлення. Але непогамоване політичне честолюбство Тіхеса забезпечило йому навіть щось схоже на урядові похорони. Спочатку Бруно, про що ми знаємо з його власноручних записів, тасмно поновив зв'язки з деякими партійними діячами ще мюнхенських часів. Але скоро він, очевидно, порвав ці зв'язки, пересвідчившись, що одні з цих людей зовсім втратили колишній вплив, а інші й думати перестали про владу.

Незабаром після утворення Федеративної Республіки Німеччини Тіхес вирішив відвідати тимчасову її столицю, щоб подивитися, як казав він пані Мюллер-Геггінгер, «що там за народ». І знову Бруно, не зовсім випадково, опинився на шляху людини, причетної до правлячої верхівки, але вперше він не поклявся у вічній вірності, не запрягся у відданості до могили. Ясна річ, маючи чималий досвід, він не став кричати «ура» і «хайль», як колись у Лейпцігу і Мюнхені. Але все ж він, мабуть, поштиво підняв капелюха, і, здавалося, мав усі підстави розраховувати хоча б на ласкавий погляд. Та цього він не дочекався. Його канцлер на відміну від його кайзера і його ж фюрера не

розпізнав, що це за людина, Бруно Тіхес. А може, розпізнав-таки? У листі до своєї основної нареченої, написаному того ж дня у готелі, Тіхес коротко згадує про цю зустріч:

«Я стояв біля дороги, якою А. іноді ходить пішки з свого дому в Р. Він ішов, розмовляючи з своїм заступником Х¹. Я вклонився обом, але вони лише недбало кивнули мені у відповідь. Дуже сумнівно, щоб ці правителі повели країну по справді демократичному шляху».

І ось тоді Тіхес — про це детально розповіла друга його наречена, пані Кукеляй,— зважився на досить ризичний крок: він організував власну партію. Бруно виявив, за його власним висловом, позитивні елементи, властиві обом скинутим режимам, яким він колись симпатизував — ці елементи були розпорошені або й втрачені деякою мірою через слабкість людей, що стояли при владі, а деякою мірою через «інтриги». Тіхес об'єднав ці «позитивні компоненти» докупи, прилучив досить значний капітал трьох своїх наречених, а від себе додав плутану ідеологічну платформу власного виготовлення і... народилася партійка, яка висунула водночас і націоналістичні, і соціалістичні вимоги. В її лавах зібралася купка вічно невдоволених і невдах, а також вилучені з політичного життя прихильники поваленого режиму.

Головний кандидат від цієї партії Тіхес не добився, щоправда, на виборах мандата в бундестаг, але трохи згодом він став депутатом в одному ландстагу, де не заборонялося представництво партій, що не зібрали п'яти процентів голосів. Через незбагненну парламентську арифметику, моему колишньому однокласнику, саме йому, який зазнав повного краху в багатьох професіях і галузях діяльності, випала роль стрілки на

¹ Це прізвища сучасників, і вони не будуть розкриті.

терезах політики. У такій ролі при важливих голосуваннях Бруно міг впливати на те, яка шалька переважить — права чи ліва.

Точніше висловлюючись, Бруно Тіхес у своєму закутку мав абсолютну владу. Ніколи в житті перед ним так не запобігали, як тепер. Якщо вчора його пригощали шампанським промисловці, то сьогодні його запрошували на чарку ялівцевої і кухоль пілзенського пива профспілкові діячі. А тому, що пиво і міцні напої Бруно полюбляв найбільше, завтра представникам буржуазних партій доводилося клопотатися про те, чим знову пригостити Бруно. І в результаті такого подвижницьки банкетного способу життя депутат Тіхес страждав усіма недугами, характерними для людей його кола: нервовим виснаженням, розладом серцево-судинної системи, нетравленням шлунку.

Остання, третя його наречена, пані Отмар намалювала мені пластичний, а б сказав, навіть дуже пластичний, портрет Тіхеса. Його могутня стокілограмова фігура здіймалася у центрі залу поміж двома політичними блоками — урядовою партією і опозицією. Та й він сам зрештою був у всіх відношеннях брилою, блоком влади. Він не виголошував промов, для цього був занадто ледачий і бездарний. Але один його вигук «Послухайте! Послухайте!» в слухний момент змушував тремтіти лівих, а варто йому було під час виступу одного з опозиційних промовців промирити: «Правду каже!», як урядова криза була забезпечена.

І репортери, і гості на трибунах парламенту слідкували вже тільки за поведінкою товстуну в центрі залу — вираз його обличчя правив їм за барометр політичних пристрастей. Ліві і праві депутати навперебій і з перемінним успіхом намагалися здобути прихильність всесильного Тіхеса. Вони так і сипали грубими жартами, які могли проникнути крізь товстий шар

жиру людини біля шальок терезів і зробити його веселішим та поступливішим.

Можливо, дійшло б до того, що, впавши у відчай, уряд і опозиція зрештою об'єдналися б і сформува-ли б єдиний кабінет, якби кістлява гостя не відкликала товстуна, що їх роз'єднував, у вічну імперію, яка панує над першою, другою, третьою і скільки б там їх ще не було імперіями.

Проте перед смертю або, точніше, в момент смерті Тіхесу судилося зазнати найвищих почесей, що забезпечили йому ліс похилених знамен біля труни і поминальні молитви, до яких він ніколи не був занадто охочий.

У ландтагу тоді обговорювався закон про освіту і виховання, який схвилював не тільки обидві крайні партії, а й усю землю. Вважали, що цей закон матиме широкий резонанс аж до Рейну, а можливо, й за Альпами. Але до питань культури у Тіхеса було давно і чітко визначене ставлення — він начисто відкидав їх. А всіх працівників культури, як і колись, називав диваками або просто придурками. І на цей раз з виразу обличчя і незадоволених його вигуків всі зрозуміли, що Тіхес виступить проти обох партій, які із святим запалом запекло обстоюють нелюбу йому ідею.

Всілякі об'єднання, асоціації і благодійні спілки, директори вищих, середніх і початкових шкіл стали ще ревніше запобігати перед Бруно Тіхесом, здобуваючи його прихильність. Щодня зростав потік кореспонденцій на його адресу — в тому числі й посилки. Тіхес тільки й ходив з банкета на банкет. Його потаємні вороги — ніхто не наважувався ворогувати з ним відкрито — глузували, що від щоденних випивок Тіхес був постійно п'яний.

Настав великий день голосування. У залі ландтагу гуло, як писали згодом репортери, наче у вулику. Посеред залу сидів, важко спершись на бильця крісла,

але навіть не підозрюючи про свій близький кінець, депутат Тіхес. Він так спокійно чекав наслідків голосування, які залежали тільки від нього одного, що всі присутні вкрай знервувалися і розгубилися. Результат голосування виявився неймовірним. Виходило, що представники опозиції голосували за уряд, а прихильники закону про культуру голосували на боці опозиції. Виникла така плутанина, що вирішили, як прийнято у таких випадках, удатися до голосування «баранячим стрибком». Прихильники нового закону мали ввійти до залу через праві двері, а його противники — через ліві.

Ніхто не помітив,— і тут у голосі пані Отмар забриніли драматичні нотки,— що Бруно Тіхес ще раніше вийшов із залу за своєю маленькою потребою через праві двері, бо саме там знаходилася певна затишна кімната, спільна для опозиції і для правлячої партії. Спокійно побувши там скільки йому було треба, Тіхес з властивою йому незворушністю анітрохи не здивувався, що багато депутатів посузули поперед нього в зал через ті самі праві двері.

Коли Тіхес увійшов, секретар лічильної комісії назвав якусь цифру, і одразу знялася буря радощів. Всі кинулися обнімати Тіхеса. Сам прем'єр-міністр поспішив до нього і поляпав схвально по спині. Спалахнули фотолампи, застрекотіли камери кінохроніки. Партія Бруно Тіхеса врятувала уряд, законопроект і, якщо віршити його прихильникам, усю західну цивілізацію.

Можливо, що цього разу Тіхес — партійний вождь і партія в одній особі — спромігся б на героїчний вчинок і пояснив би, в чому суть жахливого непорозуміння, одною фразою, але він не встиг цього зробити. Він не виніс гарячого світла прожекторів, штовханини й тисняви. В момент свого другого великого тріумфу його звалив апоплексичний удар. Так що йому не суди-

лося побачити свого великого тріумфу: багатолюдного похорону за участю делегацій, що несли величні вінки і гірлянди квітів не лише з вірних уряду земель, а й зі столиці на Рейні, яка колись — в особі свого найвизначнішого представника — виявила до нього непростиму байдужість.

Проте, якщо зважити на ту обставину, що на похороні вперше і зовсім несподівано одна для одної здибалися всі три Тіхесові наречені, то для нього, звісно, краще, що він був позбавлений такого переживання. Правда, це допомогло швидко і легко покінчити з безмежним потоком гостей, які бажали висловити співчуття родичам, бо їх приймали одразу три дами в траурі, що стояли в різних місцях. Але після того, як у могилу був кинутий останній затьмарений сльозою погляд, три вдовниці почали люту суперечку, і тільки могильнику, озброєному лопатою, пощастило розвести розлючених жінок.

Зрештою, про останній епізод усі троє — пані Мюллер-Геггінгер, Кюкеляй і Отмар — розповідають настільки по-різному, що я не можу включити його до своєї повісті. До того ж мені хотілося б уникнути приводів для порушення судової справи.

І, навпаки, хоча мій однокласник Тіхес заподіяв мені немало лиха, я все ж таки хотів би кинути жменю піску на його могилу. Недарма ж ми колись разом насипали пісок, який радісно злетів у світле небо...

ЕПІЛОГ У КРАЇНІ ЧУДЕС

Я сидів за письмовим столом, закінчуючи розбирати папери Бруно Тіхеса і упорядковувати його щоденники в хронологічному порядку, як до кімнати, розмахуючи ілюстрованим журналом, увійшла Кірстен.

— Ти спізнився, — вигукнула вона схвильовано.

— Що? З чим спізнився? Куди?

— Опубліковані мемуари Майзегайєрів!

— Майзегайєрів? Не може бути!

— Ось, читай, «Референтка в справах матерів у лігві сатани. Мадам Майзегайєр розповідає про свої страждання на задвірках влади».

— Які ще «страждання?» — вигукнув я. — Вона ж весь час була п'яна як чіп. Що значить «задвірки?» Вона була в самій гуці. І нарешті, що значить «мадам»? За законом пані Майзегайєр ще досі лишається «папночкою».

— Послухай, я прочитаю тобі початок.

Я вихопив у Кірстен журнал з фотографією скуподягненої, зате щедро розфарбованої красуні на обкладинці. Це була, як свідчив підпис, мексиканська принцеса Куксамалькль, вона ж колишня голлівудська статистка Марія Сільвікріні. Я розгорнув журнал і почав читати:

«Жили ми в привітному містечку Середньої Німеччини біля високої старовинної церкви. Вікна нашого будиночка виходили на подвір'я реальної гімназії, де вчпляся мої діти, і я бачила, як вони весело бавляться з ровесниками під час перерв. Задовго до того, як настали роки негоди, нас передчасно покпнув мій дорогий чоловік».

Читати далі було не під силу. Ляснувши долонею по журналу, я закричав на Кірстен, ніби вона була винна за брехню, падруковану там.

— Передчасно! Звичайно, шановні чоловіки полишали з цілком зрозумілих причин завжди рано барліг Майзегайєрів! А любі дітки! За п'ять пфенігів вони залазили до нас у клас через вікна, що виходили на подвір'я.

— А ось і дітки!

Моя добра жіночка, як видно, не збиралася жаліти мене. Гострим пальцем вона тицьнула на фото, на якому я побачив товсту сиву жінку з усмішкою на

вустах, а поряд з нею повну молоду даму, яка тримала на руках дитину, всю загорнуту в мережива. Вони простували до церкви, збудованої у напівготичному і напівкондитерському стилі. Під фотографією писалося: «Автор нашої документальної повісті пані Майзегайєр на хрестинах молодшого онука. За панєю Майзегайєр її донька Теодора Альварес зі своїм чоловіком доном Луїсом і братами».

Я так ослаб після першого спалаху люті, що мене вже більше нічого не дивувало. Ні те, що метка, чарівно струнка Додді перетворилася на дорідну вже не першої молодості мадам Теодору, ні підозріла зовнішність джептльмена дона Альвареса з його тонкими вусиками. Мене не здивували навіть добропорядні панове в циліндрах, з молитовниками в тих самих грубених руках, якими вони показували колись фокуси, грабували і вбивали людей. Єдине, що могло ще мене здивувати, так це те, що на фотографії, від якої так і линув дух міщанського і емігрантського щастя, не було Евеліни.

— Ну, про це ти ще довідаєшся з наступних публікацій,— заспокоїла мене Кірстен, помітивши, що я не відриваючись дивлюсь на цю гидку фотографію.

— Але ж усе це брехня! Стара Майзегайєр ледь-ледь може написати своє прізвище, але ніколи і нізащо — свою автобіографію! Подумати тільки, документальна повість!

— Але ж вони посилаються на документи і свідчення очевидців! Так що з цього боку вони застрахувалися. І хіба ти не знаєш, що таке автобіографія? Це життєпис, який пише інший автор, щоб той, хто числиться автором, міг купити собі авто.

— Ага, он звідки взялося слово «автор»! — стомлено пожартував я, змушений — уже вкотре! — визнати правоту моєї Кірстен, її тверезе ставлення до життя.

Та чого був вартий тепер її скандинавський практицизм і вміння надихнути до роботи, коли життя знову перекреслило всі наші плани! Ми вже щасливо жили у власному помешканні, здійснивши вимріяне переселення до великого міста. І документальна повість, за яку мені мали сплатити високий гонорар, повинна була — вперше після двадцятирічної перерви — забезпечити мені повну творчу свободу. Крім того, ці гроші мали дати нам можливість учотирьох здійснити мандрівку за кордон, щоб нарешті познайомити наших дітей — Уллі і Едіт — з дідусем і бабусею в Гіллелейє, а також з гарненькими тітоньками в Копенгагені.

— Кінець! — сказав я. — Все пропало! Тепер моя редакція, звичайно, відмовиться від свого задуму, раз конкуренти вже надрукували цю страшну казку. Та я усе одно не зміг би, нічого б не написав. Я не зміг би «драматизувати факти», маючи перед очима такий зразок!

Кірстен погладила мене по голові. Я взяв її руку й поцілував.

— Мені шкода тебе, моя старенька дівчинко, — сказав я. — З вигаданим Інгвальдом тобі жилося б набагато краще, ніж з вічним банкрутом!

— Ти зовсім не банкрут, мій юний дідусю, — так великодушно вона відплатила мені за «стареньку дівчинку». — Зараз ти візьмешся за справу набагато цікавішу, ніж життєпис твого придуркуватого однокласника Тіхеса. Ти просто напишеш роман нашого життя.

Я розгублено витріщився на дружину.

— Роман про наше життя? Це ж дуже передчасно. А крім того, кому це буде цікаво?

— Веселий роман, звичайно.

— Веселий! Звичайно! — передразнив я дружину. — Все, що ми пережили за ці чверть віку, було таке

комічне. Фріц Геббінгер не повернувся з Росії, моя русалка, можливо, загинула десь на дорогах війни, наш будинок згорів, а пана Розеліба завалило стіною, коли він намагався врятувати свою кавалерійську трубу. Веселий баланс!

— Але ж «веселий» не значить такий, як кінокомедія! Все рожеве, всі люди милі і добрі! Я гадаю, гумор насамперед у тому, коли наперекір усьому ти ще можеш сміятися. Ти розповіси, як ми з обмороженими пальцями при світлі каганця святкували карнавал. І як пан Кеггель замість квітів подарував мені порцію «кінських яблук», а потім зжер половину нашої порції. І те,— додала вона впівголоса,— що ми всі лишилися в живих: ти, я, діти і подружжя Льове там, в Америці...

А що, як Кірстен має рацію? Може, з точки зору світової історії, виховання, перевиховання і пере-пере-виховання народів, перед обличчям смерті і вічності все пережите лише ідіотський, гідний глузу фарс? А якщо так, то й роман про наше життя можна писати веселий!

Отак далеко зайшов я в своїх міркуваннях. Тут увійшов Уллі, принісши з собою порцію свіжого повітря і молодого оптимізму в мій кабінет.

— Добридень, тату,— сказав він і поцілував мене в щоку.

Тембр його голосу коливався від альту юного хоріста до басу старого п'яниці, а підборіддя вже кололося.

— Вгадай, кого я тільки-но бачив? Солдата, який говорить по-німецьки! Німецького солдата!

— Згода, Кірстен,— на превеликий подив сина сказав я рішуче.— Тепер я, здається, можу зробити так, як ти радиш. Ми живемо — ура! — в справжній країні чудес. Ми сіємо траву забуття на великій могилі

Європи і маршируємо по ній під барабанний бій. Я спробую написати твій веселий роман!

— Мій? Наш! Але тоді не забудь, що він повинен обов'язково мати щасливий кінець. Багато людей, купуючи книгу, спочатку заглядають у кінець. Добре було б вставити туди трохи переспіву дзвонів, і вінчальну фату, і фрак, як тоді в Гельсінгері. Тепер знову носять фраки!

Промовляючи це, Кірстен крутила своїми круглими чорними очима з таким простачкуватим виглядом, що можна було справді подумати, ніби вона всерйоз вирішила жити за законами псевдосвітських дамських журналів і дурних шлягерів.

— Не забувай, моє датське чудо-дитя, що в Гельсінгері я був у позиченому фракці.

— Не біда. Не треба про це говорити в романі. І до того ж нашій Едіт уже сімнадцять, і поки ти з своєю статечністю закінчиш роман — хто знає?

— Ради бога, Кірстен,— сказав я, заспокоївшись насправді,— невже ти й цю справу хочеш узяти в свої руки?

Але моя гіллелейка похитала головою і сказала з легким сумом:

— Ні, любий. Теперішня молодь сама собі все організує! Іноді навіть її чоловіча половина!

— І все ж таки ти могла подарувати мені на день народження електробритву,— гукнув Уллі, зацікавлено роздивляючись фігуру принцеси Куксальмакль на обкладинці злочасного журналу.

— Буде зроблено! — відповів я, відповівши одразу на обидва побажання: технічного характеру — Уллі і ліричного — Кірстен.

Тепер я був цілком певний у тому, що зможу розказати про своє власне життя, бо вже досягнув того віку, коли сам себе бачиш з комічного боку.

Бо коли вже й синові спадає на думку електробритва, значить, честолюбним зазіханням його батька на вічну молодість, а також його потаємним сном про поетичні прогулянки з дівчатами в нічних парках Мюнхена, на гарячих середземноморських островах і в місячні каттегатські ночі — безповоротно настав

кінець.

ГУГО ГАРТУНГ

Прогресивний західнонімецький письменник Гуго Гартунг народився 17 вересня 1907 року в невеликому містечку Нечкау. Прослухавши курс лекцій в Лейпцигу, Відні і Мюнхені, він одержав досить солідні знання в галузі театрознавства, історії культури і літератури. Як і багато художників того часу, Гартунг захоплюється театром — працює драматургом і актором в мюнхенському театрі, а потім літературним співробітником в провінційних театрах Олденбурга і Бреслау. Поразка фашизму, крах Третього рейху пробуджують Гартунга, як і багатьох його колег, до активного творчого життя.

В 1947 році Гартунг пише новелу «Дезертир, або Велика бельмонічна музика», в 1951 — роман «Небо було внизу». І хоча діалектика історичних подій ще не висвітлювалась в цих творах, але це були вже підступи до тієї великої теми осмислення недавнього історичного минулого, яке стане однією з основних не тільки в творчості Гартунга, але і всієї реалістичної літератури ФРН після війни.

Твори Гартунга «І все ж Апна звалася Марією» (1952), «Я часто думаю про Пірошку» (1954) засвідчили появу нових зображальних засобів на творчій палітрі письменника: його мова стала виразно-іронічною, а самі твори — більш чіткими структурно.

В 1957 р. виходить його гостросатиричний, соціально значний роман «Ми — вундеркінди», який приніс Гартунгу визнання одного з авторів, що талановито розробляли тему ідейної ницості фашизму, його антилюдяності.

В центрі твору долі двох людей, двох однолітків, двох однокласників, яких ідеологія фашизму поставить пізніше на різних полюсах життя. Це Бруно Тіхес і Р.

В шістдесяті роки Г. Гартунг пише ряд романів, повістей: «Тімпе проти всіх» (1962), «Зірка і зірки» (1961), «Король Богумил» (1961), «Чоловік ваш помер і шле вам привіт» (1965). 1972 року Г. Гартунг опублікував роман «Ми — Майзегайєри», що є продовженням роману «Ми — вундеркінди».

Помер Г. Гартунг 1972 року.

ОЛЕКСАНДР ЧИРКОВ

Гартунг Г.

- Г21 Мы — вундеркинды. Веселый роман.— Пер. с нем Ю. А. Авдеева.— Киев: «Дніпро», 1978—288 с.— («Зарубежная сатира и юмор»).

ИСБН

В остросатирическом романе «Мы — вундеркинды» прогрессивный западногерманский писатель Гуго Гартунг (1907—1972) высмеял фашизм и его истоки. Острая политическая сатира произведения сочетается с поэтическим лиризмом.

Г $\frac{70304-143}{M205(04)-78}$ 129—78

И (Нем.)

ГУГО ГАРТУНГ

Мы — вундеркинды

Веселый роман

Перевод с немецкого Ю. А. Авдеева

Серия «Зарубежная сатира и юмор»

Издательство «Дніпро»

(На украинском языке)

Редактор *І. Ф. Леценко*

Художник *О. В. Бичко*

Художній редактор *В. В. Машков*

Технічний редактор *Б. С. Куйбіда*

Коректор *Г. І. Кривонос*

ІБ № 372

Здано на виробництво 16.11.77. Підписано до друку 17.03. 78. Формат 70×90¹/₃₂. Папір друк. № 3. Гарнітура зв. нова. Друк високий. Умовн. друк. арк. 10,53. Обліково-видавн. арк. 12,505. Тираж 50 000. Замовл. 7—3111. Ціна 1 крб. 40 коп.

Видавництво «Дніпро»,

252601, Київ-МСП, Володимирська, 42.

Головне підприємство республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР, 252057, Київ, Довженка, 3.

Серія «Сатира і гумор»

ВИЙШЛИ У СВІТ:

№ 1

Майю Лассіла

По сірники. Воскреслий із мертвих. *З фінської*

№ 2

Комптон Макензі

Розрідження мозку. *З англійської*

№ 3

Броніслав Нушич

Міністерське порося. *Із сербськохорватської*

№ 4

Карел Чапек

Оповідання з обох кишень. *З чеської*

№ 5

Нацуме Сосекі

Ваш покірний слуга кіт. *З японської*

№ 6

Джером К. Джером

Трое в одному човні (як не рахувати собаки). Оповідання. *З англійської*

№ 7

Курт Воннегут

Бойня номер п'ять. *З англійської*

№ 8

Еріх Льост

Я був доктором Леєм. *З німецької*

№ 9

Йон Лука Караджале

Тріумф таланту. *З румунської*

ГОТУЮТЬСЯ ДО ДРУКУ:

Алеко Константинов

Бай Ганю. *З болгарської*

Стеван Сремац

Піп Чира і піп Спіра. *Із сербохорватської*

Еразм Роттердамський

Похвала глухоті. *З латинської*

1844. 10/10/1844.